

OSALLISUUDEN RAKENTUMINEN KUNTOUTTAVASSA TYÖTOIMINNASSA

Ursula Leena Maria Luhtasela

Sosiaalityön erikoistumiskoulutuksen
lisensiaatintutkimus

Kuntouttavan sosiaalityön erikoisala

Yhteiskuntapolitiikan laitos

Valtiotieteellinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

Heinäkuu 2009

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	5
2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	7
2.1. Aktiivinen työvoima- ja sosiaalipolitiikka	7
2.2. Sosiaalityön rooli aktivointipolitiikan toteuttajana	12
2.3. Työttömien osallisuus aktivoinnissa	14
3. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	21
3.1. Tutkimustehtävä	21
3.2. Aineiston keruu	24
3.3. Aineiston esianalysointi	31
3.4. Aineiston analyysi	35
4. MITEN KUNTOUTTAVA TYÖTOIMINTA KUNTOUTTAA JA AKTIVOI OSALLISTUJIA?.....	39
4.1. Kuntouttavan työtoiminnan lähtökohdat	39
4.2. Elämä ennen kuntouttavaa työtoimintaa.....	43
4.3. Kuntouttavan työtoiminnan merkitykset	51
Rytmiä elämään	53
Mielekäs työ.....	56
Kuntouttavan työtoiminnan suhde palkkatyöhön	58
Kuntouttavan työtoiminnan etuudet.....	62
Työyhteisö tukee	65
Osaaminen lisääntyy.....	70
Aktivoituminen.....	73
5. OSALLISUUDEN RAKENTUMINEN KUNTOUTTAVASSA TYÖTOIMINNASSA	79
5.1. Kokemustieto vahvistaa osallisuutta	81
5.2. Vallan käyttö aktivoinnissa	87

5.3. Oikeudenmukainen ja ihmisarvoinen kohtelu	103
5.4. Autonomian toteutuminen	113
5.5. Kohti dialogista toimintaa ja valtaistumista.....	118
6. JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA.....	126
LÄHTEET	132
LIITTEET	146

KUVIO- JA TAULUKKOLUETTELOT

KUVIOT

Kuvio 1. Osallisuuden ja osattomuuden hahmottelua dikotomiana aineistolähtöisesti.

Kuvio 2. Osallistumisesta osallisuuden rakentumiseen.

Kuvio 3. Kuntouttavan työtoiminnan taustakuvaus.

Kuvio 4. Kuntouttavan työtoiminnan merkitykset.

Kuvio 5. Osallisuuden rakennuspalikat.

Kuvio 6. Ylivallan kokeminen kuntouttavaan työtoimintaan ohjaamisvaiheessa.

Kuvio 7. Osallisuuden ideaaliprosessi kuntouttavassa työtoiminnassa.

TAULUKOT

Taulukko 1. Hyvinvoinnin ulottuvuudet ja kuntouttavan työtoiminnan osallistujien kokemat merkitykset.

Taulukko 2. Kuntouttavaa työtoimintaa koskevan tiedon lähteet.

Taulukko 3. Antidialoginen ja dialoginen toiminta.

1. JOHDANTO

Olen valinnut tutkimusaiheekseni työttömien omat kokemukset osallisuudestaan aktivointipolitiikan toimijoina. Työttömien aktivointi on lisääntynyt, mutta aktiivitoimenpiteisiin osallistuminen ei välttämättä johda vakinaiseen työhön. Taantuman aikana pitkään työttömänä olleiden on yhä vaikeampaa sijoittua avoimille työmarkkinoille, koska kaikille ei ole työtä tarjolla. Miksi pitkään työttömänä olleita kuitenkin veloitetaan osallistumaan aktiivitoimenpiteisiin? Mitä hyötyä aktivoinnista on työttömien näkökulmasta?

Työttömien työhön kannustamiseen tähtäävä aktivointipolitiikka on koventunut. Se näyttää syrjäyttävän osan työttömistä kokonaan työttömyysturvan ulkopuolelle. Erityisesti työmarkkinatukiudistus on lisännyt työttömien aktivointia. Helsingin työvoimatoimikunta teki vuonna 2004 työ- ja elinkeinotoimiston tilastojen perusteella 2683 työttömyysetuuden epäävää lausuntoa. Näitä lausuntoja annettiin vuonna 2008 jo 5458 kappaletta, joten neljässä vuodessa lausuntojen määrä on kasvanut 103 %. Työttömyysetuus on lakkautettu työttömiltä, kun he ovat toistuvasti ilman pätevää syytä kieltäytyneet vastaanottamasta työtä, koulutusta tai työllistymistä edistävää toimenpidettä (työttömyysturvalaki 21 §). Aktiivitoimenpiteet voidaan kokea hyödyttöminä, koska ne eivät useinkaan johda vakituiseen työsuhteeseen.

Työttömyysetuuden menettäminen voi lisätä pitkäaikaistyöttömien syrjäytymiskokemuksia. Aktiivisen sosiaalipolitiikan työryhmän (2000) eräänä tavoitteena oli luoda keinoja pitkään työttömänä olleiden syrjäytymisvaarassa olevien henkilöiden työllistymisedellytysten parantamiseksi. Nyt työmarkkinatukiudistuksen myötä toteutetaan laajamittaista työttömyysturvalta pudottamista, jonka seurauksista ei ole vielä olemassa tutkittua tietoa. Todennäköistä on, että työttömyysturvan menettäminen ei kannusta vastaanottamaan työtä, vaan se voi syrjäyttää työttömät työvoimahallinnon palveluista. Tilastollisesti pitkäaikaistyöttömien määrä

on viime vuosina vähentynyt Helsingissä ja aktiivitoimenpiteisiin osallistuneiden määrä kasvanut¹. Tutkimuksen teon aikana on tapahtunut siirtymä talouden nousuhdanteesta taantumaan. Erityisesti nuorten työttömien määrä on kasvanut. Taantumien pitkittyessä on odotettavissa pitkäaikaistyöttömien määrän kasvua.

Minua kiinnostaa, miten aktivointi on toteutunut työttömien kannalta. Miten työttömien osallisuus toteutuu aktivoinnissa? Tulevatko työttömät kuulluiksi ja kohdellaanko heitä työllistämistoiminnan osallisina? Onko aktivointitoiminta työttömien kannalta toimenpiteessä olemista vai saako aktivointi aikaan myönteisiä muutoksia työttömän elämässä?

Tutkimuksen tarkoituksena on tuoda kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneiden työttömien kokemukset esiin: miten kuntouttavan työtoiminnan asiakkaat ovat osallisina toiminnassa. Osallisuus kuvastaa toiminnassa mukanaoloa, siihen sitoutumista ja sen kokemista merkitykselliseksi. Hyvä osallisuus on vastakkainen käsite toiminnasta syrjäytymiselle. Osallisuuteen liittyy valinnan vapaus ja vallan tunne, joten osallisuus ei voi olla pakollista.

Kuntouttavasta työtoiminnasta on tullut aktivointipolitiikan tärkein toimenpide. Työmarkkinatukiudistuksen yhteydessä kuntouttavan työtoiminnan merkitys korostui, koska se muuttui aktiivitoimenpiteeksi, joka vaikuttaa valtion ja kunnan maksamiin työmarkkinatuen maksuosuuksiin. Helsingissä kuntouttavaan työtoimintaan osallistui 911 asiakasta vuonna 2008. Toimintaan osallistuneiden määrä on kasvanut vuosi vuodelta.

¹ Toukokuussa 2009 pitkäaikaistyöttömien eli yli vuoden työttömänä olleiden määrä laski Helsingissä edelleen, vaikka työttömyysaste nousi 7,5 %:iin, kun vuosi sitten työttömyysaste oli 5,6 %. Pitkäaikaistyöttömiä oli 3827 henkilöä toukokuussa 2008 ja 3173 henkilöä toukokuussa 2009. Avoimia työpaikkoja oli noin 3500, kun vuosi sitten niitä oli noin 6000 kpl. Nuorisotyöttömyys lisääntyi Helsingissä vuoden aikana 80 %. Lähde: Uudenmaan työvoima- ja elinkeinokeskuksen työllisyyskatsaukset 5/2009 ja 5/2008.

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta on ollut voimassa jo seitsemän vuotta, joten toiminta on vakiintunut yhdeksi kuntien tarjoamaksi sosiaalipalveluksi. Lain alkuvaiheen toimeenpanoa ja vaikuttavuutta koskeva tutkimus antoi viitteitä siitä, että kuntouttava työtoiminta voisi parantaa osallistujien elämänhallintaa ja lisätä heidän osallisuuttaan (Ala-Kauhaluoma et. al. 2004, 106). Aktivointipolitiikkaa on tutkittu monesta eri näkökulmasta. Tuon omalta osaltani kuntouttavan työtoiminnan ja osallisuuden kontekstiin liittyvän lisän tehtyyn tutkimukseen. Haluan saada tutkimuksessani työttömän asiakkaan äänen kuuluville, osallistumaan asiantuntijana aktivointia ja osallisuutta koskevaan keskusteluun.

2. TUTKIMUKSEN TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Tutkimukseni paikantuu yhteiskuntapoliittisesti aktiivisen työvoima- ja sosiaalipolitiikan maastoon ja asiakkaan asemaan palvelujen käyttäjänä. Työttömän asema aktivoinnin kohteena ja asiakkaan osallisuus ja empowerment ovat käsitteitä ja teemoja, joiden avulla lähestyn tutkimusongelmaani.

2.1. Aktiivinen työvoima- ja sosiaalipolitiikka

Aktiivisen työvoimapolitiikan historia ulottuu 1960-luvulle: OECD toi vuonna 1964 julistuksessaan ”Työvoimapolitiikka taloudellisen kasvun edistämisen keinona” esille aktiivisen työvoimapolitiikan strategian, jonka mukaan työvoimapolitiikan tulisi koostua passiivitoimien sijasta aktiivitoimista. Aktiivisen työvoimapolitiikan tavoitteena on täystyöllisyys, johon päästään yhtenäisellä talous- ja palkkapolitiikalla. (Heinonen et. al. 2004, 52–53, 60.)

1990-luvulla Euroopassa alettiin puhua laajemmin aktivoinnista ja aktiivisesta työvoima- ja sosiaalipolitiikasta. Euroopan unionin tasolla aktivointipolitiikan

tavoitteet määriteltiin niin sanotussa Lissabonin sopimuksessa, jossa visioksi asetettiin Euroopan kehittäminen maailman dynaamisimmaksi talousalueeksi, jonka tavoitteena on saavuttaa täystyöllisyys ja torjua sosiaalista syrjäytymistä (Salonen 2001, 22).

Jo vuonna 1997 hyväksyttiin EU:n ensimmäiset työllisyyspolitiikan suuntaviivat Luxemburgissa, mutta vasta Lissabonin sopimuksessa vuonna 2000 otettiin työllisyysstrategian osaksi sosiaalipoliittinen ulottuvuus (Heinonen et. al. 2004, 66–67). Suomessa toimi aktiivisen sosiaalipolitiikan työryhmä, jonka työskentely perustui EU:n linjauksiin ja selvityksiin (Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio 2000, 19). Työryhmän esitysten perusteella laadittiin laki kuntouttavasta työtoiminnasta, joka astui voimaan 1.9.2001. Suomen aktivointipolitiikan sisältö heijastaa EU:n työllisyysstrategian linjauksia.

Unionin jäsenvaltioita ohjataan tavoitteiden toteutumisessa avoimen koordinaation menetelmällä, millä tarkoitetaan epäsuoraa tulosohjausta ja vertaisohjausta. Käytännössä tämä on tarkoittanut Euroopan tasoisten työllisyyden suuntaviivojen ja tarkkojen mittareiden määrittelyä. Kansallisella tasolla unioni on edellyttänyt työllisyyden kansallisten ohjelmien tekoa työllisyyden suuntaviivojen mukaisesti ja niiden seuranta Eurooppa-neuvoston tasolla. Jäsenmaiden suunnitelmia ja ohjelmia verrataan ja arvioidaan, ja ne saavat suunnitelmista ja niiden toteutuksesta palautetta. Kansallisten suunnitelmien (National Action Plan, NAP) lisäksi unioni on suositellut alueellisten ja paikallisten suunnitelmien ja ohjelmien tekoa ja toteutusta (Local Action Plan, LAP).

Aktivointipolitiikkaa on Suomessa toteutettu kansallisten toimintaohjelmien ja erityisen valtiollisen politiikkaohjelman, työllisyysohjelman, avulla. Lisäksi lainsäädäntöä on muutettu jatkuvasti aktivointipolitiikan mukaiseksi. Aktivointipolitiikan välineenä on käytetty normaalien työllisyysmäärärahojen lisäksi laajasti muun muassa Euroopan sosiaalirahaston (ESR) hanketukea. Aktivointipolitiikkaa

harjoittaa valtio, mutta yhä keskeisemmässä roolissa aktivoinnissa ovat kunnat ja niiden sosiaalitoimi.

Pitkäaikaistyöttömiin ja ylipäättään työttömiin kohdistetaan paljon aktiivitoimenpiteitä, joiden tehokkuudesta ja vaikuttavuudesta ei ole pätevää näyttöä. Työllistämistoimiin osallistuminen on tullut kuitenkin työttömille pakolliseksi. Pitkään työttömänä olleen on osallistuttava aktivointisuunnitelman laadintaan ja suunnitelmaan kirjattuihin toimenpiteisiin.

Vuonna 2006 työttömyysturva- ja toimeentulotukilainsäädäntöä uudistettiin toteuttamalla työmarkkinatukiuudistus, jonka mukaan työmarkkinatuki muuttuu vastikkeelliseksi, kun työtön on saanut sitä työttömyyden perusteella 500 päivän ajan, ja kieltäytyminen työstä voi lakkauttaa kokonaan työmarkkinatuen. Työmarkkinatukiuudistuksen tarkoituksena oli kannustaa kuntia työllisyyden hoitoon sekä lisätä työmarkkinatuen vastikkeellisuutta ja työttömien palvelutarpeiden arviointia ja aktiivitoimenpiteiden tarjoamista (Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi julkisesta työvoimapalvelusta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi 2005, 2). Työmarkkinatukiuudistus oli yksi Suomen kansallisen toimenpideohjelman toimista, jolla se vastasi uudistettuun kasvuun ja työllisyyttä korostavaan Lissabonin strategiaan (Lissabonin strategia – Suomen kansallinen toimenpideohjelma 2005–2008 2005, 57–58).

Työmarkkinatukiuudistus toteuttaa aktivointipolitiikan ideaa, jossa tavoitteena on saada aktivointitoimenpiteiden avulla työttömät aktivoitumaan, kiinnittymään työelämään. Yksilöä ja hänen ominaisuuksiaan muuttamalla vaikutetaan työttömyyteen. Aktivoinnin tavoitteena on katkaista pitkäaikaistyöttömyys, siirtää työttömät sosiaaliturvan piiristä työhön. Aktivointiin liittyy toimeentuloturvan saamisen ehdollistaminen ja kytkeminen aktivointitoimenpiteisiin: osallistumatta jättäminen voi alentaa tai määrääjäksi katkaista toimeentuloturva. (Ala-Kauhaluoma et. al. 2004, 26–27.)

Aktivointipolitiikalla pyritään poistamaan rakenteellista työttömyyttä, jonka syinä ovat enemmän yhteiskunnan rakenteesta johtuvat tekijät kuin yksilöstä johtuvat syyt. Yleensä rakennetyöttömyys määritellään työttömyydeksi, jonka syynä on työvoiman kysynnän ja tarjonnan kohtaanto-ongelma: työvoiman tarjonta eli työttömät eivät kyvyiltään ja osaamiseltaan vastaa työvoiman kysyntää eli yritysten ja työnantajien tarpeita. Työvoimapolitiikan käytännöissä rakennetyöttömyytenä pidetään ”vaikeasti työllistettävien” työttömyyttä. (Arnkil et al. 2003, 11.) Rakenteellisen työttömyyden ytimen muodostavat hyvin pitkään työmarkkina- tuella olleet työnhakijat, todetaan Lissabonin strategian Suomen kansallisessa toimenpideohjelmassa (2005, 57).

Koska rakennetyöttömyys johtuu sekä työvoiman kysynnästä että tarjonnasta, voitaneen rakennetyöttömyyteen puuttua muuttamalla sekä kysyntää että tarjontaa. Työttömyyden vähentämisessä pääpaino on ollut työvoiman tarjontaan vaikuttavalla aktivointipolitiikalla: tieksi on valittu tarjontastrategia. Aktivointipolitiikan sisältäkin löytyy kaksi eri toimintastrategiaa: (1) work first -linja, joka korostaa varhaista puuttumista työttömyyteen ja työn tarjoamista lääkkeeksi työttömyyteen ja (2) työttömien työllistymisvalmiuksien parantamislinja, jolla tarkoitetaan työttömien valmentamista, kouluttamista ja kuntouttamista. Suomessa on kokeiltu molempia linjoja. (Ala-Kauhaluoma et. al. 2004, 26–28.) Työvoiman kysyntään vaikuttaminen on ollut keskustelussa vähän esillä. Kysyntään on pyritty vaikuttamaan verotuspolitiikalla ja yrityksiä muuten tukemalla.

Rakenteellinen työttömyys voi johtua talouden ja yritysten globalisoitumisesta: uudet työpaikat syntyvät muualle maailmaan, ei esimerkiksi Suomeen, jossa työvoimakustannukset ovat korkeat. Ulrich Beckin (1999, 116–117) mukaan kapitalismi hävittää työn, työttömyys ei ole marginaali-ilmiö, vaan se voi koskettaa ketä tahansa. Työ muuttuu osa-aikaiseksi pätkätyöksi ja palkkatyö vähenee; kyse ei ole työn uudelleen jakamisesta, vaan työttömyyden uudelleen jaosta.

Tuija Kotiranta (2008, 169–172) kyseenalaistaa aktivoinnin mielekkyyden tilanteessa, jossa kaikille ei kuitenkaan ole työtä tarjolla. Lisääkö aktivointi työpaikkoja vai lisääntyykö vain kilpailua olemassa olevista työpaikoista? Markku Lehto (2008, 24–25) tarjoaa ratkaisuksi työvoiman hinnan subventiota, eli työ- ja toimintakyvyn heikentyminen tulisi korvata, jotta työvoiman kysyntä kasvaisi. Sosiaaliturvan uudistuskomitea (SATA) (2009, 55) on esittänyt, että alemman työkyvyn omaavalle maksettaisiin in work benefit -etuutta työssäkäynnin yhteydessä.

Harri Skogin vetämä Väyliä työhön -työryhmä (2006, 29–30, 37) toi esiin aktiivisen työvoima- ja sosiaalipolitiikan keinona välityömarkkinoiden vahvistamisen. Välityömarkkinoilla työryhmä tarkoittaa avoimien työmarkkinoiden ja työttömyyden välissä olevia työ- ja aktivointipaikkoja. Ne ovat rakenteeltaan pysyviä ja osalle asiakkaista pysyvä, pääosalle ponnahduslauta avoimille markkinoille. Kuntouttava työtoiminta on yksi välityömarkkinoiden aktiivitoimenpide. Kyse ei ole uusista toimintamuodoista, vaan nykyisen toiminnan kehittämisestä pysyväksi rakenteeksi. Työryhmän esityksissä ei ole kattavaa suunnitelmaa siitä, miten välityömarkkinoilta, esimerkiksi kuntouttavasta työtoiminnasta, ponnahdetaan avoimille työmarkkinoille.

Hyvinvointivaltion rajat -hankkeen työryhmän raportin ”Oikeus ja kohtuus” (2006, 13) mukaan aktivointipolitiikan tulokset Suomessa ovat olleet vaatimattomat ja politiikka on kohdistunut niin sanottuihin vaikeasti työllistyviin. Välityömarkkinoiden selvityshenkilö Asko Suikkanen (2008, 1) tuo esiin siirtymien työmarkkinoiden käsitteen, jolla tarkoitetaan työmarkkinoiden muutosta, uudentlaisia työmarkkinallisia riskejä, yksilöiden siirtymiä työn ja erilaisten elämäntilanteiden välillä. Siirtymien työmarkkinat on välityömarkkinoita laajempi käsite, johon liittyvät toimenpiteet kohdentuvat muihinkin kuin vain vaikeasti työllistyviin henkilöihin. Suikkanen (2008, 49, 53–54) ehdottaa, että työnantajien moti-

vaatiota tulisi lisätä vaikeasti työllistettävien rekrytoimisessa ja että vaikeasti työllistettävien työllistettävyyttä tulisi parantaa muun muassa työnantajan ja työntekijän välisen pitkäaikaisen koulutus- ja kuntoutussuunnitelman avulla. Työvoimapolitiikan toimenpide- ja tarjontakeskeisyys tulisi muuttaa yritysten ja yksilöiden mahdollisuuksista lähteväksi työvoiman kokonaiskysynnän toteuttajaksi.

2.2. Sosiaalityön rooli aktivointipolitiikan toteuttajana

Kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä sosiaalityöntekijällä on tärkeä asema, koska hän on mukana tekemässä aktivointisuunnitelmaa yhdessä asiakkaan ja työvoimaviranomaisen kanssa. Kuntouttavasta työtoiminnasta sovitaan aktivointisuunnitelman teon yhteydessä, joten sosiaalityöntekijällä on aina jokin rooli kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä.

Sosiaalityön roolia aktivoinnissa on tutkinut Matti Tuusa (2005, 81, 86–87), joka jäseni tutkimuksessaan kuntouttavan sosiaalityön ammattikäytännöissä kolme painopistettä: asiakkaan tilannearviointiin keskittyvän työn, asiakkaan palveluprosessia ohjaavan työn ja rakenteellisen sosiaalityön. Sosiaalityön rooli aktivoinnissa on keskeinen, mutta sosiaalityöllä tulisi olla myös työskentelyedellytykset toimiakseen työllistymisen tukena, aktivoinnin toimet tulisi järjestää työttömien asiakkaiden tarpeista käsin ja aktivointiin tarvittaisiin lisää myös sosiaalisen kuntoutuksen palveluja.

Janne Telénin (2006, 52, 58–61) Helsingin työvoiman palvelukeskuksessa tehtävää sosiaalityötä koskevan tutkimuksen perusteella sosiaalityöntekijän työ painottuu työttömien tilannekartoitukseen, palveluohjaukseen, asiakasprosessin alkuun ja toimistossa tapahtuvaan parityöhön työvoimaohjaajan kanssa. Sosiaalityöllä on palvelukeskuksessa epäselvä rooli eikä sosiaalityöllä ole riittäviä keino-

ja vaikeasti työllistyvien asiakkaiden tilanteen kohentamiseksi. Työntekijöiden mielestä palveluja tulisi kehittää huonokuntoisten asiakkaiden tarpeita vastaavaksi tai sitten keskittyä asiakkaisiin, joilla on resursseja työllistyä. Telén (2006, 82–83) tuo esille sosiaalityön ja aktivoinnin välisen ristiriidan, mutta ehdottaa kuitenkin, että työvoiman palvelukeskuksissa tehtävää sosiaalityötä voitaisiin kutsua aktivoivaksi sosiaalityöksi.

Kirsi Juhila (2006, 13–14) on jakanut asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden suhteet neljään eri luokitteluun: (1) liittämisen- ja kontrollisuhteeseen, (2) kumppanuussuhteeseen, (3) huolenpitosuhteeseen ja (4) vuorovaikutuksessa rakentuvaan suhteeseen. Jaottelun avulla voidaan tarkastella sosiaalityön paikkaa aktiivointipolitiikan yhtenä toimijana. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on liittää asiakkaita yhteiskunnan valtakulttuuriin ja tarvittaessa kontrolloida niitä, joilla on liittämisen vaikeuksia. Liittämisen vastakäsite on syrjäytyminen, englannin kielessä vastaavat käsitteet ovat inclusion ja exclusion. (Juhila 2006, 49–50.) Työllistämiseen ja elämänhallinnan lisäämiseen tähtäävään sosiaalityöhön sisältyy liittämisen- ja kontrollisuhteeseen kuuluvia piirteitä. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on aktiivointisuunnitelmien avulla tukea työtöntä asiakasta työllistymään ja samalla valmentaa häntä kohti hallitumpaa elämää. (Juhila 2006, 57–63.)

Aktiivointiin liittyvä sosiaalityö voidaan nähdä kumppanuussuhteeseen perustuvana työnä, jossa asiakas ja työntekijä työstävät elämänratkaisuja ja erilaisia valinnanmahdollisuuksia yhdessä. Kuntouttava työtoiminta voi olla osallistavaa, jos sen avulla saadaan omiin mahdollisuuksiinsa pettynyt luottamaan omiin kykyihinsä, jonka seurauksena osallistuja työllistyy tai aktivoituu esimerkiksi toimimaan työttömien puolesta. (Juhila 2006, 117, 120.)

Kuntouttava työtoiminta on kuntouttava työtoiminta -lain (189/2001, 2§) mukaista toimintaa, jonka tarkoituksena on parantaa henkilön elämänhallintaa sekä luoda edellytyksiä työllistymiselle. Kuntouttavassa työtoiminnassa ei synny virka-

eikä työsuhdetta henkilön ja toimintaa järjestävän tai toteuttavan tahon välille. Teija Frangénin (2003, 74–76) tekemän pro gradu -tutkimuksen perusteella kuntouttava työtoiminta on parantanut haastateltujen helsinkiläisten elämänhallintaa, lisännyt sosiaalisia suhteita ja sosiaalista luottamusta. Aktivointisuunnitelmista hyötyivät eniten ne, joiden työelämäsuuntautuminen oli jo aktiivista.

Sosiaalityöntekijät tekevät asiakkaiden työllistymisen edistämiseen tähtäävää työtä myös muualla kuin työvoiman palvelukeskuksissa². Eeva Liukon (2006) tekemässä tutkimuksessa kuntouttavan sosiaalityön keskeisiksi työmenetelmiksi sosiaaliasemilla ovat täsmentyneet: psykososiaalinen työskentely, palveluohjaus, verkostotyö ja sosiaalinen kuntoutus. Samassa tutkimuksessa on käsitelty myös työttömien kokemuksia työttömyydestään ja sosiaalityön asiakkuudesta. Työntekijöiden esittämät työnkuvat ja asiakkaiden kokemukset eivät aivan vastanneet toisiaan. Kuntouttava sosiaalityö ei näyttänyt asiakkaiden silmissä kuntouttavalta, vaikka työntekijät siihen pyrkivätkin.

Sosiaalityöntekijän rooli on kompleksinen aktivointipolitiikan toteuttajana. Hänellä on tukeva/liittävä ja kontrolloiva/poissulkeva rooli yhtä aikaa. Työtä tehdään usein yhdessä työvoimaviranomaisten kanssa, jolloin työ on moniammatillista ja moniarvoista. Kotirannan (2008, 172) tutkimuksen perusteella aktivointi voi olla sekä hyvää että pahaa: tarkoitusperältään se voi olla haitallista, mutta toiminta voi olla hyvää, aidosti ihmisen aktivoitumista tukevaa.

2.3. Työttömien osallisuus aktivoinnissa

Lähestyn osallisuuden käsitettä Paolo Freiren teorian pohjalta. Freire (2005) julkaisi läpimurtoteoksensa *Sorrettujen pedagogiikka* noin 40 vuotta sitten. Freiren

² Työvoiman palvelukeskuksia on Suomessa 39 kpl. Ne sijoittuvat 52 työvoimatoimiston ja 161 kunnan alueelle. (Arnkil & Karjalainen & Saikku & Spangar 2008, 190.)

ajattelumaailman lähtökohdat ovat Latinalaisen Amerikan historiallisissa sortotilanteissa, maatyöläisten heikossa asemassa ja todellisissa vääryyksissä. Tärkeää tutkimukseni kannalta on pohtia pitkäaikaistyöttömien asemaa yhteiskunnallisina toimijoina: ovatko pitkään työttömänä olleet passiivisia, oman tilansa valinnoita työstä vieraantuneita vai sorrettuja, potentiaalisia aktiivitoimijoita, jotka ovat valmiita tiedostamaan yhteiskunnan sortorakenteet ja muuttamaan niitä?

Freiren (2005, 47) mukaan yksi sortajan ja sorretun välisen suhteen peruspiirre on ohjailu, jolla tarkoitetaan yksilön valinnan vapauden rajoittamista ja pakottamista valitsemaan sortajan tarjoama vaihtoehto. Samalla sorrettu valitsee sortajan tietoisuuden, mukautuu siihen. Ohjailuun liittyy vapaan valinnan puute. Tietoisuuden kasvun avulla sorretun on mahdollista vapautua ohjailusta. Eksistentiaalisille kyse valinnasta, vapaudesta ja vastuusta ovat olennaisia käsitteitä, joihin Freirekin tuntuu nojaavan ajatteluaan. Freiren (2005, 187) mukaan kyse on aidosta osallisuudesta, kun toimijalla on valinnan vapaus. Tähän liittyy toimijoiden välinen yhteistyö, joka perustuu hyvään kommunikaatioon. Freire käyttää tässä yhteydessä dialogisen toiminnan käsitettä.

Jean-Paul Sartren (1965, 14–15, 19) mukaan ihminen on vapaa valitsemaan, koska olemassaolo on ennen olemusta, ihmiselämä ei ole ennalta määrättyä. Ihminen on kuitenkin vastuussa valinnoistaan itselleen ja koko ihmiskunnalle. Tämä saa aikaan vastuuseen liittyvää ahdistusta. Eksistentiaalisuuteen sisältyy optimismi ja toiminnan oppi: ihmisen kohtalo on hänen omissa käsissään ja muuta toivoa ei ole kuin ihmisen teot (Sartre 1965, 19).

Aktivointipolitiikkaan liittyy työttömien ohjailua: kuntouttava työtoiminta -lain (2001) mukaan pitkään työttömänä olleelle henkilölle kunta ja valtio laativat yhdessä henkilön kanssa aktivointisuunnitelman, jonka tarkoituksena on parantaa työttömän elämänhallintaa ja työllistymisedellytyksiä. Aktivointisuunnitelman

tekeminen ei ole vapaaehtoista, vaan pitkään työttömänä olleella on velvollisuus osallistua sen laadintaan.

Onko työttömyys sitten työttömän oma vapaa valinta? Käytännön sosiaalityön työkokemukseni perusteella väitän, että suurin osa pitkäaikaistyöttömistä ei ole vapaaehtoisesti työttömänä ja valinnut työttömän uraansa. Työttömän omat valinnat vaikuttavat työllistymiseen, mutta merkittäviä pitkäaikaistyöttömyyden tausta- ja riskitekijöitä ovat henkilön elinolosuhteet, ikä, koulutusmahdollisuudet ja taloudellinen tilanne sekä työpaikkojen saatavuus. Pitkäaikaistyöttömyyttä voidaan pitää sosiaalisena riskinä, joka lisää huono-osaisuutta. Toisaalta huono-osaisuus lisää pitkäaikaistyöttömyyden todennäköisyyttä. (Vähätalo 1996, 24–29, 45–47.)

Freire (2005, 57) määrittelee sortotilanteeksi jokaisen tilanteen, jossa ihminen käyttää toista hyväkseen tai estää tätä tavoittelemasta asemaa itsenäisenä ja vastuullisena henkilönä. Sortajan tunnistaminen suomalaisessa hyvinvointivaltiossa ei ole helppoa. Aktivointipolitiikassa juuri pyritään lisäämään työttömien omaa vastuullisuutta ja itsenäistä selviytymistä. Toisaalta aktivointipolitiikan tarjontastrategiaan liittyy sortotilanteen tunnusmerkkejä. Kun keskitytään yksilön yhteiskuntaan integrointiin, eikä yhteiskunnan kehittämiseen sellaiseksi, joka voisi tarjota työtä jokaiselle kykyjään ja taitojaan vastaavasti, ei työttömälle anneta aitoa mahdollisuutta löytää paikkaansa järjestelmän osana.

Sortoa tuntuu siten löytyvän pitkäaikaistyttömiin kohdistuvasta aktivoinnista. Freire (2005, 59) painottaa, että ”toiminta on sortavaa vain silloin, kun se vie ihmisiltä mahdollisuuden täydempään ihmisyyteen”. Inhimillistyminen on ihmisen päämäärä. Samaan tapaan Sartre (1965, 14–31) korostaa yksilön vastuuta valinnoistaan ja mahdollisuutta toteuttaa omaa olemustaan elämänsuunnitelmansa avulla. Pitkään työttömänä olevien tulee suunnitella tulevaisuuttaan aktivointisuunnitelman avulla: suunnitelman teossa ei ole kyseessä aito valintatilanne,

vaan kontrolloitu järjestelmä, jossa toiminnot ja tavoitteet on jo ennalta määritetty. Elsa Keskitalon (2008, 8) mukaan kuntouttavan työtoiminnan laki edustaa uutta paternalistista politiikkaa, jossa viranomaiset seuraavat ja ohjaavat työttömien käyttäytymistä.

EU:n Employment Integra -projektin teematyöryhmän raportissa ”Empowerment. A new way of looking inclusion and strategies for employment” tuodaan esiin, että empowerment tarjoaa uuden näkökulman tarkastella syrjäytyneiden työmarkkinoille osallistumista liittämällä yhteen syrjäytymisen vastainen toiminta (”osallisuusstrategia”) ja työllisyysstrategia. Syrjäytyneillä on paljon vallan ja vaikuttamisen puutteen kokemuksia: heidän ääntään ei kuulla, heillä on puutteita resursseista ja mahdollisuuksista ilmaista tarpeitaan tai saada elämänkokemuksilleen arvoa. Lisäksi heidän näkökulmiaan ei oteta huomioon heitä koskevassa päätösten teossa. Tämä vähentää työllisyyspolitiikan ja integraatio-ohjelmien tehokkuutta. (Empowerment 2000, 6.)

Empowermentilla tarkoitetaan yleensä valtautumista, vahvistumista ja voimaantumista. Kuntouttavassa sosiaalityössä tavoitteena on valtauttaa heikkoja tai osattomia asiakkaita. Yleensä valtautumisen yhteydessä puhutaan elämänhallinnan lisääntymisestä, itsetunnon kohenemisesta ja asiakkaan omatoimisuuden vahvistumisesta. Empowerment viittaa toimintaan ja aktivoitumiseen, omien asioiden hoitamiseen ja vallan ottamiseen omiin käsiin.

Barbara Levy Simonin (1994, 8-10) mukaan valtauttavassa sosiaalityössä asiakas-työntekijä -suhde perustuu kumppanuuteen, jossa asiakas toimii muutoksen moottorina ja työntekijä on yhdessä asiakkaan kanssa muutoksen valmentaja. Yksilötason asiakastyön haasteena on työntekijän kannalta luottamuksellisen suhteen rakentaminen ja kontrollin välttäminen. Yksilötyön lisäksi valtauttavaa sosiaalityötä voidaan tehdä perheiden, ryhmien, järjestöjen tai yhteisöjen kanssa.

Adalbert Evers (2003, 3, 14–17) käyttää käsitettä participationismi, jolla hän tarkoittaa käyttäjien osallistumista sosiaalipalveluihin siten, että käyttäjiä valtaistetaan, palvelut perustuvat dialogiin käyttäjien ja palvelujen tuottajien välillä ja käyttäjät seuraavat ja suunnittelevat palveluja. Näkökulma korostaa ihmisten roolia kansalaisina ja yhteisön jäsenenä ja se voi vähentää työntekijöiden ja asiantuntijoiden asemaa palvelun järjestäjinä.

Matti Heikkilä ja Ilse Julkunen (2003, 4) tähdentävät artikkelissaan ”Obstacles to an increased user involvement in social services”, että on tärkeää pitää erillään englanninkieliset käsitteet involvement, participation ja empowerment. Participation tarkoittaa palvelun käyttäjän osallistumista palveluun tai toimimista informantina. Involvement edellyttää, että palveluun osallistuja on vaikuttanut siihen ennen palveluprosessin alkua jollakin tavalla. Empowermentiin liittyy aina palveluun osallistujan valtautuminen ja vallan ottaminen omiin käsiin.

Heikkilä ja Julkunen (2003, 5) jakavat osallisuuden käsitteen neljään eri vaiheeseen, jossa osallisuus lisääntyy ja laajenee vaiheittain tasolta toiseen siirryttäessä.

1. Palvelun käyttäjät informantteina / osallistujina (participation)
2. Palvelun käyttäjät osallisina, enemmän kuin palautteen antajina (involvement)
3. Palvelun käyttäjät vaikuttajina, laadun kehittäjinä (influence)
4. Palvelun käyttäjät johtajina, jotka määrittelevät palvelun raamit (management)

Ann Richardson (1983, 8,14, 27) on myös määritellyt osallistumisen (participation) käsitettä. Osallistuminen on toimintaa, johon tavalliset kansalaiset ottavat yhdessä osaa ja jonka tavoitteena on vaikuttaa yhteiskuntapolitiikkaan. Osallistumisen aste voi vaihdella suorasta päätöksen teosta toiminnan prosessiin vaikuttamiseen. Osallistuminen voi olla suoraa, esimerkiksi asiakasjäsenenä palveluista päättämistä, tai epäsuoraa osallistumista, asukasyhdistyksen jäsenenä olemista.

Parhaimmillaan asiakasosallisuus toteutuu, kun asiakas on mukana toiminnan suunnittelussa, toteutuksessa, kehittämisessä ja arvioinnissa. Anneli Pohjolan (1993, 55) mukaan asiakas halutaan saada subjektiksi suhteessa elämäntilanteeseensa, mutta puhuminen asiakkaasta ei ole välttämättä muuttanut toimintakäytäntöjä. Stina Högnabba on tutkinut työyhteisöjä, joissa oli käytetty asiakkaita osallistavaa Bikva-arviointimenetelmää. Tutkimus osoitti, että osallistavan arviointimenetelmän käyttö lisäsi työyhteisöjen arvokeskusteluja ja eettisiä pohdintoja. Menetelmän käyttö synnytti dialogisia käytäntöjä, jotka lisäsivät asiakaslähtöistä, arvioivaa ja tutkivaa työorientaatiota. Kuitenkin asiakkaiden osallistuminen palveluiden suunnitteluun ja arviointiin oli vähäistä, eivätkä työntekijät pitäneet sitä tärkeänä asiana. (Högnabba 2008, 113.)

Pohjola (1999, 117–118) on jakanut asiakassuhteet asiakaslähtöisiin ja järjestelmälähtöisiin suhteisiin. Asiakaslähtöisessä palvelusuhteessa järjestelmän keinot sovitetaan asiakkaan käyttöön yhteistyössä työntekijän ja asiakkaan kanssa. Järjestelmälähtöisessä asiointisuhteessa asiakkaan asema ja palvelut rakennetaan järjestelmän tarjoamien vaihtoehtojen ja normien perusteella.

Asiakaspalautejärjestelmä on yksi näkökulma lähestyä asiakaslähtöistä palvelua. Aulikki Kananoja (1997, 109) nostaa esiin alan toimijoiden vastuun palautejärjestelmien kehittämiseksi sellaisiksi, joissa asiakas on palveluprosessin kumppani, ei kuluttaja tai voimaton vastaanottaja. Kananoja tyypittelee erilaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja niiden järjestäjän ja asiakkaan välisen yhteistyön luonteen perusteella. Riippuu yhteistyösuhteen luonteesta, millainen palautejärjestelmä sopii mihinkin palvelutyyppeihin. Asiakkaan prosessiin keskittyvä palvelu on yksi palvelutyypeistä. Onnistunut prosessin tulos edellyttää asiakkaan omaa toimintaa tilanteen muuttamiseksi. Asiakkaan prosessiin liittyvä palaute tulee kytkeä prosessin eri vaiheisiin ja sen tulee olla aina vastavuoroista sekä työntekijältä että asiakkaalta lähtevää palautetta. (Kananoja 1997, 118–120.)

Tuula Salmela (1997, 187) pitää dialogisuutta hyvänä palautteenhankintamenetelmänä: dialogisuus sisältää herkkyyttä asiakkaan omille lähtökohdille. Ammattiauttaminen on luonteeltaan vuorovaikutuksellista, koska mukana on vähintään kaksi toimijaa, joiden pyrkimyksenä on saavuttaa yhteisymmärrys. Ammattiauttamiseen liittyvä tiedon valta voi kuitenkin olla esteenä asiakaslähtöisyyden toteuttamiselle. (mt. 194–195.)

Asiakaspalautejärjestelmä on usein järjestelmäkeskeinen, jossa palautetta kerätään järjestelmän tarpeisiin, ei asiakkaan tarpeisiin. Pohjolan (1997, 175) mukaan kyse on asiakkaan kohteellistamisesta, jossa asiakas ei ole palvelutapahtuman tasaveroinen kumppani, vaan toiminnan läsnä oleva kohde. Kun asiakkaan palautetta kerätään tässä yhteydessä, suhtaudutaan asiakkaaseen välineenä, jonka kautta saadaan tietoa toiminnan hyvydestä. Pohjolan mukaan kyse on työntekijän ja asiakkaan välisestä suhteesta, ei niinkään asiakkaan suhteesta organisaatioon. Asiakassuhteita voidaan jäsentää vuorovaikutuksen kiinteyden mukaan, jossa kehittynein vaihtoehto on tasaveroinen osallisuus palveluissa. Kyseessä on yhteistyösuhde, jossa työntekijä kulkee asiakkaan rinnalla kanssakulkijana. (Pohjola 1997, 178–179, 181.) Kehittyneempi versio tasaveroisesta osallisuudesta on Pohjolan (2009, 19) esiin tuoma jaettu asiantuntijuus, jossa työntekijä tuntee palveluiden antamat mahdollisuudet ja asiakas on oman elämänsä asiantuntija, jonka omakohtaiset kokemukset nostetaan palvelun lähtökohdaksi.

Pohjolan (1992, 30) mukaan osallisuus voi olla todellista tai näennäistä. Näennäistä se on, jos asiakas pelkästään osallistuu palvelunsa suunnitteluun. Palvelut voivat toteuttaa asiakkaiden kannalta arvokasta elämänpolitiikkaa, jossa palvelutilanne on osa elämää ja säteilee myös parhaimmillaan muihin elämänyhteyksiin. Työttömien tasaveroinen osallisuus aktivoinnissa vaikuttaa lähtökohdiltaan vaikealta toteuttaa. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, millaisia elementtejä liittyy osallisuuteen kuntouttavassa työtoiminnassa.

3. TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

3.1. Tutkimustehtävä

Etsin tällä tutkimuksella vastausta kysymykseen, miten osallisuus rakentuu kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden kokemana. Vastaan kysymykseen tutkimalla, miten kuntouttava työtoiminta kuntouttaa ja aktivoi siihen osallistujia, mitä merkityksiä he antavat toiminnalle ja millaisia osallisuuden kokemuksia he ovat siitä saaneet. Tutkimuskysymykseni jaan kahteen osaan, josta ensimmäisessä tavoittelen osallisuuden kokemusten ilmenemistä (kuvaileva lähestymistapa) ja toisessa niiden rakentumista (ymmärtävä lähestymistapa) kuntouttavassa työtoiminnassa.

Kuntouttavan työtoiminnan asiakkaalla tarkoitan työtöntä henkilöä, joka on kuntouttavan työtoimintalain mukaisessa työtoiminnassa. Osallisuudella tarkoitan toimintaan osallistujan kuulemista, kuulluksi tuloa, vaikuttamismahdollisuuksia sekä mukana olemista toiminnan tai palvelun suunnittelussa, toteutuksessa ja arvioinnissa. Osallisuuden käsite tarkentuu tutkimuksen kuluessa. Aktivointiprosessilla tarkoitan aktivointisuunnitelman tekemiseen, seurantaan ja toteutukseen liittyvää toimintaprosessia, johon asiakas ja viranomaiset osallistuvat.

Tutkimuksessa on olennaista kokemusperäinen tieto osallisuudesta. Miten osallisuus koetaan? Missä osallisuus tulee esiin? Asiakkaan ääni tulee parhaiten esiin kokemusten kautta; työntekijöiden keräämä tieto tai dokumenttien kautta tullut tieto osallisuudesta ei riitä sitä kuvaamaan. Tutkimuksessa olen käyttänyt tutkimuksen kohderyhmästä sekä asiakas- että työntekijäasiakas-käsitteitä. Kun asiakkaat aloittavat kuntouttavan työtoiminnan, heistä tulee työntekijöitä, koska he tekevät työtä työpajoilla. Työntekijäasiakas-käsite sisältää samanaikaisesti olemi-

sen palvelujen kohteena ja aktiivisena tekijänä, toteuttajana ja työntekijänä. Pohjola (1990, 148, 151) on kritisoinut asiakas-käsitteen käyttöä annettuna ja hallitsevana käsitteenä asiakastutkimuksissa. Hedelmällisempää olisi käyttää asiakkaan resursseja korostavia käsitteitä. Asiakkaat itse käyttivät työntekijä-käsitettä puhuessaan itsestään tai muista samaa työtä tekevistä henkilöistä. Työpajojen ohjaajista, työnjohtajista ja työvoiman palvelukeskuksen henkilöistä käytän työntekijä-käsitettä, joten selvyuden vuoksi käytän haastatelluista asiakas- tai työntekijäasiakas-käsitettä.

Tutkimustehtäväni on selvittää, miten osallisuus rakentuu kuntouttavaan työtoimintaan osallistujien kokemana. Aineistona ovat kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kokemukset osallisuudestaan. Aineiston olen kerännyt haastattelemalla kuntouttavan työtoiminnan asiakkaita. Tutkimus on luonteeltaan kvalitatiivinen: kerään aineiston ja käsittelen sitä laadullisilla menetelmillä. Aineiston analyysissä olen käyttänyt päämenetelmänä sisällön analyysiä.

Pertti Tötön määrittelyn perusteella kyseessä on laadullinen tutkimus, koska tutkimuksen aineisto perustuu teksteihin; tutkin miten joku kokee tutkittavan ilmiön ja miten ilmiö rakentuu (Töttö 2004, 12–13). Tutkimus paikantuu koskemaan tiettyä ihmisjoukkoa (työttömiä), tiettyä toimenpidettä (kuntouttava työtoiminta), tiettyä paikkaa (Helsinki, työpaja) ja tiettyä yhteiskuntapoliittista linjausta (aktiivointipolitiikka). Tarkastelen osallisuuden kokemuksia ja niille annettuja merkityksiä näiden eri olosuhde- ja kontekstitekijöiden yhteydessä. Olosuhteet vaikuttavat asiakkaiden kokemukseen osallisuudestaan; ne taustoittavat, antavat selityksiä ja tulkintoja aineistolle. Merkityksen ja kokemuksen tulkinnassa on kyse kontekstuaalisuuden ideasta (Eskola & Suoranta 1998, 50).

Lähtökohtana on, että asiakkaiden esittämät kokemukset osallisuudestaan ovat totta: ne ovat asiakkaiden todellisia kokemuksia, joita en kyseenalaista. Pertti Alasuutari (2007, 90–91, 114) kutsuu tätä periaatetta näytenäkökulmaksi. Koke-

mukset ovat osa todellisuutta, eivätkä vain väittämiä todellisuudesta. Kyseessä ei ole faktanäkökulma, jossa tutkija pyrkii todistamaan haastateltavien antaman tiedon luotettavuuden. Tutkimuksen tehtävänä on selvittää osallisuuden rakenteita, joten tavoitteena on abstrahoida todellisuutta, eikä vain esittää näytteitä, esimerkkejä todellisuudesta.

Tutkimukseni on tyypiltään asiakas- tai asiakkuustutkimus. Pohjola (1994, 65) jakaa asiakastutkimukset kahteen perusr ryhmään: asiakkaiden yleiskuvauksiin ja asiakkaiden kokemusten, osallistumisen ja vaikuttamisen tutkimuksiin. Yleiskuvaukset ovat palvelutarpeen näkökulmasta tehtyjä yleensä tilastollisia analyysejä asiakkaiden taustoista ja ongelmista. Asiakkaiden kokemustutkimuksissa asiakas nähdään työn subjektina ja analyysin kohteena on erityisesti asiakassuhde ja vaikuttamismahdollisuudet siinä. Tutkimustani voidaan pitää asiakkaiden kokemusten tutkimuksena, jossa pääpaino on kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen kokemuksissa.

Pohjola (1994, 66–67) esittelee muina mahdollisina asiakastutkimuksen lähestymistapoina elämäntapatutkimuksen sekä asiakasprosessien ja elämänkulun tutkimisen. Tutkin asiakkaiden kokemuksia aktivointiprosessista, joten osittain kyse on myös asiakasprosessien tutkimisesta. Tutkimukseni sivuaa myös asiakkaiden muuta elämää, mutta painopiste siinä on palvelujärjestelmän asiakkuudessa. Pyrin näkemään haastateltavat aktiivisina toimijoina omassa elämäntilanteessaan, enemmän ihmisinä kuin asiakkaina. (Pohjola 1990, 148–149.)

Tutkimukseni ei ole puhtaasti aineisto- eikä teorialähtöistä. Teoreettinen viitekehyseni toimii työorientaationa ja lähtökohtana, mistä kulmasta lähestyn tutkimusongelmaa ja osallisuuden problematiikkaa. Näkökulmaani voidaan nimittää teoriaorientoituneeksi asiakastutkimukseksi, jossa teoria kulkee koko tutkimuksen ajan empirian rinnalla viitoittaen tutkimusasetelman rakentumista sekä ana-

lyysiprosessin etenemistä. Teoreettisia lähtökohtiani esittelin lyhyesti työni alkuosassa.

3.2. Aineiston keruu

Tutkimukseni perusjoukko koostuu kuntouttavassa työtoiminnassa olevista henkilöistä, jotka ovat osallistuneet toimintaan helsinkiläisessä työpajassa vähintään kolmen kuukauden ajan. Kuntouttava työtoiminta on kunnan järjestämistä vastuulla oleva aktiivitoimenpide. Kuntouttavan työtoiminnan suurin järjestämispaiikka Helsingissä on kaupungin sosiaaliviraston Uusix-verstaat, jonka työpajoilla on kerrallaan noin 200 asiakasta. Kuntouttavan työtoiminnan hallinnoinnin on järjestänyt työvoiman palvelukeskus Duuri.

Valitsin tutkimuskohteekseni helsinkiläiset työpajat, koska olen pitkään työskennellyt kaupungissa, tunnen toimintaympäristön hyvin ja ammatillinen kiinnostukseni kohdentuu näiden työpajojen kehittämiseen osana palvelujärjestelmää. Uusix-verstaat soveltuu hyvin tarkastelun kohteeksi, koska

- siellä on paljon asiakkaita, mikä helpottaa tutkittavien tunnistamattomuuden salaamista tutkimuksessa,
- se on paikallisesti merkittävä palveluntuottaja ja
- siellä on paljon asiakkaita, joten vapaaehtoisten saaminen mukaan ei tuota vaikeuksia.

Tutkimuksen luonteen kannalta on olennaista, että osallisuutta tutkitaan osallisia lähellä olevalla tavalla. Haastattelin työpajoilla olevia henkilöitä, jotka tulivat vapaaehtoisesti mukaan keskustelemaan kuntouttavassa työtoiminnassa olemisestaan. Tein haastateltaville yksilöhaastattelut, koska oletin, että kahdenkeskisissä tapaamisissa saan parhaiten tietoa osallisuuden kokemuksista. Haastattelu sopii

tutkimuksiin, joissa ihminen on tutkimustilanteessa subjekti, merkityksiä luova ja aktiivinen osapuoli (Hirsjärvi & Hurme 2008, 35).

Haastattelutyypiksi valitsin teemahaastattelun, koska osallisuutta ja kokemuksia on vaikea saada selville valmiilla kysymyspatteristolla. Toinen vaihtoehto olisi ollut syvähaastattelu, mutta se olisi vaatinut pidempiaikaisempaa aineiston keruuta, mihin minulla ei ollut mahdollisuutta. Teemahaastattelussa haastattelun teema-alueet on ennalta valittu, mutta valmiita kysymyksiä ei tehdä etukäteen (Eskola & Suoranta 1998, 86).

Laadin etukäteen haastattelun temmarungon, jota muokkasinkin koehaastattelun jälkeen (Liite 1). Teema-alueet ovat: kuntouttavaan työtoimintaan tulovaihe, syy kuntouttavassa työtoiminnassa olemiselle, odotukset toiminnalle, elämäntilanne ennen kuntouttavaa työtoimintaa, työtehtävät, työpäivän sisältö, sosiaaliset tilanteet, ristiriidat, myönteiset kokemukset, jatkosuunnitelmat ja kehittämisideat. Pääpaino teemoissa on työpajalla olemisessä, ei niinkään asiakkaan muualla toimimisessa.

Työtehtäviä koskevien kysymysten avulla sain aineistoa kuntouttavan työtoiminnan ja palkkatyön välisen suhteen pohdintaan. Kysymykset kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisen syistä, tavoitteista, odotuksista, sisällöistä sekä myönteisistä ja kielteisistä kokemuksista kertoivat asiakkaiden toiminnalle antamista merkityksistä. Tein myös aktivointiprosessiin liittyviä kysymyksiä, jotta saisin selville osallisuuden ulottuvuutta tulovaiheessa, nykytilanteessa ja tulevaisuudessa.

Haastateltaviksi valitsin kolme kuukautta kuntouttavassa työtoiminnassa olleet asiakkaat, koska heille on kertynyt jo kokemuksia toiminnasta. Juuri työtoiminnan aloittaneilla on kokemuksia aloitusvaiheesta. Jotkut keskeyttävät kuntouttavan työtoiminnan ennen kolmen kuukauden täyttymistä. Heidän kuulemisensa

olisi ollut mielenkiintoista. Haastattelin kuitenkin useaan otteeseen kuntouttavassa työtoiminnassa olleita, jotka olivat keskeyttäneet toiminnan tai pitäneet taukoa siitä. Näin kuulin myös keskeyttäneiden asiakkaiden kokemuksia. Kuntouttavaan työtoimintaan kiinnittymättömätkin asiakkaat olisi ollut mielenkiintoinen ryhmä, mutta silloin tutkimusasetelmaani olisi pitänyt keskittää kuntouttavaan työtoiminnan tulovaiheen tarkasteluuni, eikä osallisuuden rakentumiseen.

Aloitin aineiston keruun huhtikuussa 2008 saatuaani sosiaalivirastosta tutkimusluvan. Kerroin Uusix-verstaiden työpajapäällikölle tutkimukseni taustoista ja toteutustavasta, jonka jälkeen kiersimme kaikki Uusix-verstaiden työpajat: ompelimon, verhoonon, tekstiilipajan, puuverstaan, metalliverstaan, keramiikka- ja korupajan, pyöräverstaan ja rakennusalan kierrätyspisteen sekä rakennusosaston, joka sisältää myös siivouksen ja vahtimestaritoiminnan. Uusix-verstailla järjestetään myös atk-kursseja, suomen kielen opetusta, tulityökursseja ja valmentavia kursseja. Uusix-verstaiden toiminnasta olen kertonut tarkemmin liitteessä 2. Lähetin työnjohtajille sähköpostin, jossa kerroin tulevasta tutkimuksesta ja pyysin heitä laittamaan asiakastiedotteen esille (Liite 3). Asiakastiedotteen tarkoituksena oli antaa tietoa tutkimuksesta mahdollisille osallistujille ja herättää mielenkiintoa haastattelua kohtaan.

Seuraavana päivänä kiersin erityissosiaalityöntekijän kanssa kaikki työpajat. Esittäydyin ja pyysin asiakkaita mukaan haastatteluun. Päädyin aktiiviseen haastateltavien hankintaan, koska kuulin, että pajalla oli tehty vastikään toinen haastattelututkimus, jossa asiakkaat eivät olleet ottaneet yhteyttä haastatteliijaan. Tutkija oli antanut yhteystietonsa ja oli jäänyt odottamaan yhteydenottoja.

Kiertelyni pajoilla ei saanut aikaan sen kummempaa ihmettelyä, koska pajoilla on totuttu siihen, että toimintaan tutustuu silloin tällöin vierailijoita. Neuvottelin myös työnjohtajien kanssa mahdollisista haastateltavista, koska en tiennyt, kuin-

ka pitkän ajan kukin asiakas oli ollut pajalla. Välittäjänä toimi erityissosiaalityöntekijä, joka teki minulle haastattelujen sopimisen helpoksi.

Sain sovittua aamupäivällä jo paljon haastatteluja, mutta kiersin pajat vielä ilta-päivällä uudelleen, koska asiakkaat ovat kuntouttavassa työtoiminnassa kahdessa vuorossa: aamu- ja iltavuorossa. Sain sovittua yhteensä 14 haastattelua ensimmäisenä päivänä. Seuraavana päivänä oveleni tuli vielä yksi henkilö, joka esitti reklamaation siitä, ettei hänelle ollut tiedotettu haastattelusta mitään. Hän oli kuullut haastattelusta työtoveriltaan. Otin hänetkin mukaan haastatteluun.

Keskustelin ennen kierrosta haastateltavien valikoinnista erityissosiaalityöntekijän kanssa. Kerroin, että olin kiinnostunut erityisesti 3-12 kuukautta pajoilla olleista henkilöistä. Hän piti hyvänä kriteerinä, etten valitse juuri pajoilla aloittaneita, koska heillä ei ole vielä kertynyt näkemystä pajatoiminnasta. Erityisen tärkeänä hän piti sitä, että ottaisin haastatteluun mukaan yli 12 kk pajoilla olleita, koska juuri heillä oli monipuolista kokemusta työajoista ja kuntouttavan työtoiminnan jaksotuksesta. Sitä paitsi osa asiakkaista on ollut työpajoilla useaan eri otteeseen, joten heidänkin tilanteestaan voisi olla mielenkiintoista kuulla.

Päätin ottaa tutkimukseen mukaan yli 3 kuukautta kuntouttavassa työtoiminnassa olleita ilman ylärajaa osallistumisen kestolle. Jos olisin jättänyt ulkopuolelle yli 12 kuukautta pajoilla olleet, en olisi saanut kerättyä aineistoa asiakasprosessin loppuvaiheesta. Osallisuudenkin kannalta kuntouttavan työtoiminnan loppuvaihe on mielenkiintoinen, koska juuri siinä vaiheessa osallisuus työpajoilla ja osallisuus muussa toiminnassa kulminoituu. Toinen syy valinnan laajentamiselle oli asiakkaiden saatavuus. Minun olisi ollut huomattavasti vaikeampaa löytää 3-12 kuukautta pajoilla olleita henkilöitä. Kolmas tekijä valinnalleni oli asiakasnäkökulma tai eettinen näkökulma. Vähän aikaa keskusteltuani asiakkaat halusivat mukaan tutkimukseen ja siinä vaiheessa olisi tuntunut eettisestä väärältä kieltäytyä haastattelemasta heitä. Osallisuuden kannalta tekoni olisi ollut kielteinen.

Haastatteluja varten sain käytettäväkseni työpajapäällikön huoneen, koska hän oli sopivasti muutaman viikon työmatkalla. Sovin haastatteluajat kahden tunnin välein, koska arvioin, että ne voisivat kestää kaksikin tuntia. Päätin nauhoittaa kaikki haastattelut, jotta saisin tarkan tekstiaineiston. Ilmoitin kaikille tutkimukseen tuleville, että haastattelujen tekeminen perustuu vapaaehtoisuuteen.

Esihaastattelujen tekoa pidetään teemahaastattelun tärkeänä ja välttämättömänä osana (Hirsjärvi & Hurme 2008, 73). Niiden avulla voidaan testata haastattelu-
rungon toimivuutta ja haastattelun pituutta. Kuntouttavan työtoiminnan toimintaympäristö oli minulle jo etukäteen tuttu, mutta halusin joka tapauksessa tehdä ainakin yhden koehaastattelun.

Tapasin työpajakierroksia tehdessäni työntekijäasiakkaan, joka saattoi minut huoneeseeni. Samalla kerroin tutkimuksestani ja hän oli valmis haastateltavaksi. Kerroin, että kyseessä olisi niin sanottu koehaastattelu, jonka jälkeen voisin vielä arvioida teemahaastattelurunkoani. Haastattelu kesti noin 50 minuuttia. Täydensin teemahaastattelurunkoani koehaastattelun perusteella. En ottanut mitään uutta teemaa mukaan, vaan muokkasin hieman temarunkoa. Lisäsin esimerkiksi alkuun kysymyksen kuntouttavan työtoiminnan vaihtoehtoista, muutin kuntouttavan työtoiminnan tavoitekysymyksen odotuksiin kohdistuvaksi ja monipuolistin ristiriitajteemaa kysymällä, mitä hyvää toiminnassa on ja mitkä asiat pitävät heidät toiminnassa mukana.

Koehaastattelun teko oli tarpeellinen, koska se täsmensi teemoitteluani. Koska koehaastattelu ei juuri poikennut muista haastatteluista, päätin käyttää sitä samoin kuin muutakin aineistoa.

Tein haastattelut kuuden arkipäivän aikana. Sovin haastatteluja 1-4 päivää kohden. Yksi asiakas ei saapunut Uusix-verstaille sovittuna haastattelupäivänä, enkä

yrittänyt myöhemmin tavoittaa häntä, koska aineisto tuntui siinä vaiheessa monipuoliselta ja riittävältä.

Tarjosin haastattelujen yhteydessä pillimehua, kahvia ja keksejä. Sain luotua työpajapäällikön huoneeseen viihtyisän ja rauhallisen haastattelupaikan: pyöreä antiikkipöytä, kaksi isoa nojatuolia ja pieni pehmeä palli, jossa pidin kyselyrunkoani. Normaaliin virkamieshuoneeseen verrattuna tila oli mielestäni kotoisa, olohuoneen tyyppinen.

Aluksi kävin läpi tekemäni informaatiokirjeen (Liite 4) haastateltavien kanssa, panin päälle nauhurin ja pyysin kirjallisen suostumuksen osallistumisesta. Korostin haastattelun luotettavuutta ja vapaaehtoisuutta. Kerroin omasta taustastani seuraavaa: ”olen valmistellut tätä tutkimusta jo kolme vuotta, minulla on työkokemusta työllistämisasioiden hallinnosta ja olen viime syksystä alkaen toiminut työhönkuntoutuksen määrääkäänä päällikkönä”. Kerroin, että minulla on kuntouttavasta työtoiminnasta hallinnollista tietoa, muttei juurikaan tietoa asiakkaiden kokemuksista.

Yllättävää kyllä kukaan ei ihmetellyt kaksoisrooliani tutkijana ja päällikkönä. Yksi haastateltava tarkensi vielä, että olenko työvoiman palvelukeskuksen päällikkö. Johon tietenkin vastasin, etten ole vaan työhönkuntoutuksen päällikkö.

Haastateltavien kanssa oli erittäin helppoa puhua. Pyrin keskittymään kuuntelemiseen. Asiakkaat puhuivat lisää, jos annoin heille keskustelussa tukea. Asiakkaat olivat erilaisia: osa puhui vuolaasti eikä kysymyksiä tarvinnut paljoakaan miettiä, osa vastasi vain siihen, mitä kysyin, osa puhui laajasti kaikenlaisista asioista eikä keskustelu aina pysynyt varsinaisessa asiassa. Rajoitin keskustelua vain vähän, koska halusin säilyttää luontevan haastatteluilmapiirin enkä halunnut rajata vielä tässä vaiheessa aihealuetta. Joskus syrjähyppy teemasta toikin varsinaiseen teemaan jotakin uutta. Haastattelujen ilmapiiri oli pääosin luonteva.

Oli jotenkin rauhoittavaa olla tutkijan roolissa. Sain vain ihmetellä asioita ja kuunnella. Oma asiantuntijuuteni näkyi muutamissa tapauksissa. Asiakas esimerkiksi ihmetteli, saako kuntouttavassa työtoiminnassa olla lomalla, jolloin kerroin sen, mitä asiasta tiesin. Koin toimivani epäeettisesti, jos en kerro asiasta, josta minulla on tietoa tai kokemusta. En kuitenkaan alkanut tehdä sosiaalityötä. Myöhemmin pohdin, olisiko pitänyt vaieta, eikä esimerkiksi tukea asiakasta jossakin jatkosuunnitelmassa, kuten oppisopimuskoulutukseen menossa. Tutkimusongelmani kannalta asiantuntijuuteni ei haitannut aineiston luotettavuutta. Mielestäni heidän elämäänsä koskevassa haastattelutilanteessa velvollisuuteni oli antaa asiakkaalle tukea tässä tilanteessa, eikä jättää heitä epävarmuuteen ja epärehellisesti ”näytellä”, etten tiedä asioista. Tutkimushaastattelu voi toimia interventiona ja voimaannuttaa tai vahvistaa asiakkaan kokemuksia. Aina haastatteluilla on jonkinlainen vaikutus tutkimuksen kohteeseen, joten parempi, että vaikutus on vahvistava kuin liian neutraali ja etäinen.

Aineistoni koostuu 14 haastattelusta, jotka kestivät keskimäärin noin tunnin ajan. Tarkka haastattelujen keston keskiarvo on 56 minuuttia ja mediaani 53 minuuttia. Muutama haastattelu venyi yli kahteen tuntiin. Ne jouduin lopettelemaan, koska vaikutti siltä, että juttua olisi jatkunut vaikka kuinka kauan ilman rajaustani. Haastattelujen nauhoittamista kukaan ei pitänyt kummallisena, enemmän olisi varmaan epäilty, jollen olisi niitä nauhoittanut. Ajallisesti lyhimmän haastattelun pituus oli 23 minuuttia ja pisimmän 112 minuuttia. Yhteensä aineistoa on ajallisesti koottuna noin 13 tuntia.

Miehiä ja naisia haastatelluissa oli yhtä paljon. Iältään haastateltavat olivat keskiikäisiä, 30–58 -vuotiaita. En suoraan kysynyt heidän ikäänsä, mutta usein ikä tuli esiin keskustelujen yhteydessä. Haastateltavat tulivat tasaisesti eri pajoilta yksikaksi haastateltavaa pajaa kohden, vain tekstiilipaja oli hieman yliedustettuna neljällä haastattelulla. Samoin en kysynyt haastateltavilta, millaisessa perheessä

he asuvat, mutta perhetilanne tuli kuitenkin ilmi haastattelujen kuluessa melkein aina. Haastateltavista viisi asui aivan yksinään, seitsemällä oli lapsia, varsinaisia alaikäisten lasten perheitä oli mukana viisi, joista yksinhuoltajaperheitä oli neljä.

Monilla asiakkailla oli erilaisia hoitoa vaativia sairauksia, joko psyykkisiä tai fyysisiä. En suoraan kysynyt asiakkaiden sairauksia, mutta 11 haastateltavaa toi terveysongelmansa esiin. Puhtaasti fyysisiä sairauksia ilmeni viidellä haastatellulla asiakkaalla. Haastateltavista kolme oli parhaillaan korvaushoidossa.

3.3. Aineiston esianalysointi

Aineiston analysointi alkoi jo haastatteluvaiheessa, jolloin tein raakoja hahmotelmia ja piirroksia siitä, mitä Uusix-verstaat merkitsee asiakkaille, mihin ongelmiin se vastaa ja millaisia positiivisia ja negatiivisia kokemuksia toimintaan liittyy. Tein merkinnät haastattelujen välissä, jolloin ne auttoivat jäsentämään omaa ajattelua. Nämä karkeat kenttämerkinnät ovat tarkentuneet tutkimuksen kuluessa ja osa niistä näkyy tutkimuksen tuloksissakin.

Litteroin puolet aineistosta heti haastattelujen jälkeen keväällä ja toisen puolen kesällä 2008. Tein litteroinnin sanatarkasti, käytin riviväliä 1,5 ja tekstin fonttikokoa 12 (Arial). Analysoitavaa tekstiä kertyi 304 sivua. Keskimäärin haastateltua kohden sivuja oli 22. Suppein haastattelu oli 10 sivua ja laajin 47 sivua. Merkkejä haastatteluissa oli yhteensä 486 069 kappaletta ilman välilyöntejä.

Ominaista kvalitatiiviselle aineistolle on sen monitasoisuus, ilmaisullinen rikkaus ja kompleksisuus (Alasuutari 2007, 84). Tässä mielessä aineistoni on tyypillinen kvalitatiivinen aineisto, jota pystyy tarkastelemaan monien eri näkökulmien kautta. Tein litteroinnin perusteellisesti, koska siinä vaiheessa en vielä tiennyt, mikä asia olisi tutkimuksen lopullisten tulosten kannalta tärkeää. Haastateltavien käyt-

tämä puhekieli oli rikasta ja sen kuunteleminen useaan kertaan auttoi minua pääsemään jollakin tasolla heidän maailmaansa mukaan. Omin käsin litterointi helpotti aineiston analysointia, vaikka se olikin rasittavaa sekä fyysisesti että henkisesti. Aineisto tuli tutuksi litteroinnin yhteydessä, ihmisten kokemukset ja sanomiset alkoivat elää ja muodostua kokonaisuuksiksi.

Litteroinnin yhteydessä koin palaavani takaisin haastattelutilanteisiin ja tunsin voimakasta läheisyyttä haastateltavia kohtaan. Asiakkaat kertoivat haastatteluissa monenlaisia elämänkokemuksiaan, jotka uudelleen kuultuina tuntuivat rankoilta. Ikäviä kuultavia asioita olivat muun muassa lasten ongelmat, lapsiin kohdistuneet pakkotoimet ja asiakkaiden kokemat epäoikeudenmukaisuudet.

Tein aineiston analysointia litteroinnin yhteydessä. Kirjoitin varsinaista tekstiä yhdelle tiedostolle, ja samaan aikaan pidin esillä kuutta muuta tiedostoa, joihin poimin tekstistä löytämiäni havaintoja ja suoria tekstilainauksia. Jaottelin havainnot seuraavasti:

1. kuvailevat havainnot, joihin sisältyi selkeitä luokitteluja, esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan kestoajat,
2. määrälliset tiedot, esimerkiksi haastattelun kesto ja sivumäärät,
3. muut havainnot ja kenttämuistiinpanot, joihin keräsin aineistosta nousevia pieniä ja isoja teemoja,
4. osallisuuteen liittyvät havainnot,
5. osattomuuteen liittyvät havainnot ja
6. kehittämisideat.

Muihin havaintoihin kirjoittelin vapaasti ajatuksia, jotka nousivat haastatteluista ja suoria lainauksia, jotka tuntuivat merkityksellisiltä. Näiden muiden havaintojen avulla sain selville, mitkä asiat toistuivat eri haastatteluissa. Analysointini oli

aineistolähtöistä eli annoin aineiston tuottaa ideoita. Tulkitsin aineistoa valitsemieni havaintojen avulla.

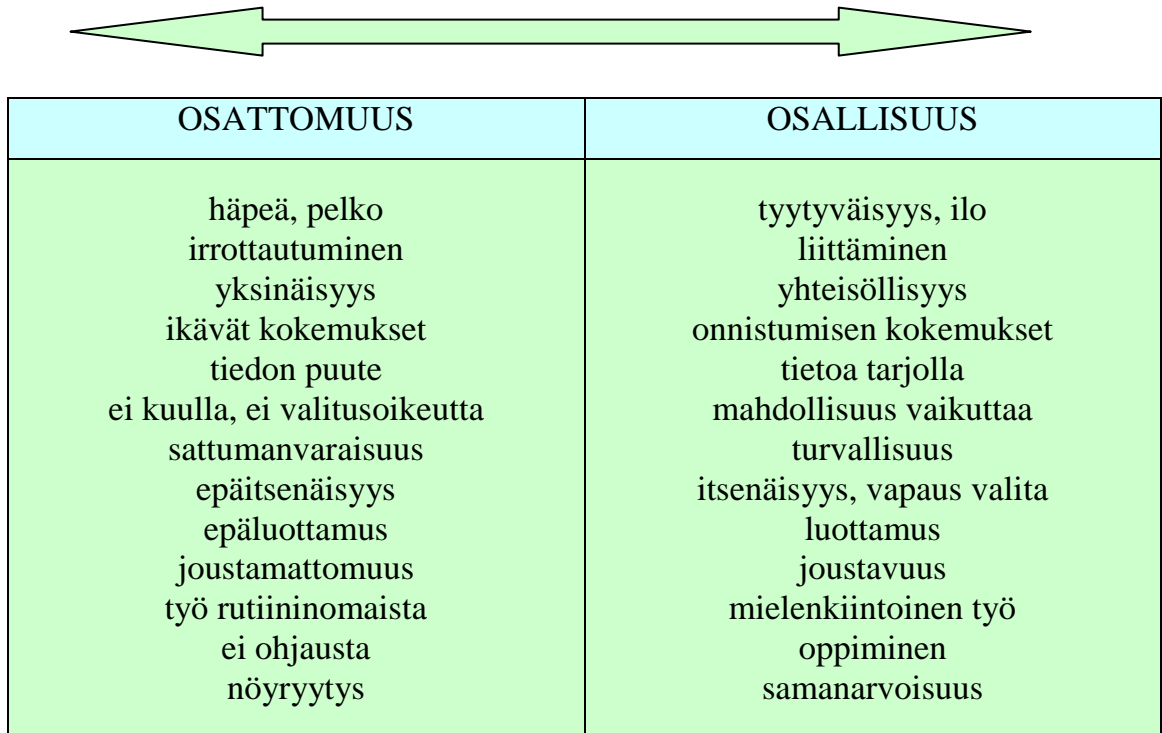
Teoreettisena esioletuksena ilmiöstä minulla oli, että kuntouttavan työtoiminnan asiakkailta on kokemuksia sekä osallisuudestaan että osattomuudestaan, joten jaottelin asiakkaiden kokemuksia osallisuuteen ja osattomuuteen liittyviin ja kokosin ne eri tiedostoihin. Kokosin asiakkaiden esiin tuomat kehittämisajatukset omaksi tiedostokseen.

Aineiston esianalysointi litteroinnin yhteydessä auttoi ajattelemaan asiakkaiden kokemuksia käsitteellisemmin ja purkamaan omia tuntemuksiani havainnoiksi, joihin pystyin myöhemmin palaamaan. Jokaisen haastattelun kirjoittamisen jälkeen kävin tekstin vielä uudelleen läpi ja lisäsin tiedostoihin mielenkiintoisia havaintoja. Esianalysointimateriaalia kertyi yhteensä 110 sivua.

Aineistohavaintojen pohjalta lähdin kehittelemään osallisuus-osattomuuskokemuksia dikotomioiksi. Dikotomia toimi ajattelun apuvälineenä, eikä sen tarkoituksena ollut tuottaa määritelmää osallisuudesta ja osattomuudesta vastakkaisina käsitteinä. Kyse on pikemminkin käsitteellisestä jatkumosta, jossa osattomuus vähitellen muuntuu osallisuuden kokemuksiksi. Jotkut osattomuuden osatekijät jaottelussa voivat olla läsnä osallisuuskokemuksissakin, joten tekijät eivät ole toisensa poissulkevia.

Heli Valokivi (2008, 62–63) on väitöskirjassaan ”Kansalainen asiakkaana” määritellyt kansalaisuutta osallisuuden ja osallistumattomuuden jatkumona, jossa asiakkaan asemassa olevan kansalaisen osallisuus muodostaa jatkumon, jonka toisessa päässä on vaativa ja hyvin aktiivinen kansalaisuus ja toisessa päässä ulkopuolelle ajautunut ja palvelujärjestelmästä irtisanoutunut kansalaisuus. Mielestäni osallisuuden vastakäsite on osattomuus ja osallistumisen osallistumattomuus.

Omassa tutkimuksessani tarkoitan osallisuudella paljon enemmän kuin pelkkää osallistumista toimintaan (Kuvio 1.).

Kuvio 1. Osallisuuden ja osattomuuden hahmottelua dikotomiana aineistolähtöisesti.

Havaitsin dikotomiaa tehdessäni, että osallisuutta määrittelevät isommat käsitteet, jotka ovat oleellisempia kuin dikotomian kautta löytyneet. Muodostin käsitteiksi seuraavat:

1. tieto
2. valta
3. oikeudenmukaisuus
4. ihmisarvoinen kohtelu
5. autonomia.

Olin analyysini kautta päätynyt yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen peruskäsitteisiin. Ovatko nämä käsitteet niitä tekijöitä, joiden avulla voidaan selittää osallisuutta? Päätin tarkastella lähemmin, miten nämä asiat ja käsitteet ilmenevät empiirisessä aineistossani.

3.4. Aineiston analyysi

Esianalyysi tuotti paljon materiaalia ja hajanaisia havaintoja, jotka eivät vielä riittäneet tutkimuksen tuloksiksi. Palasin takaisin tutkimuskysymykseeni ja siihen liittyviin osakysymyksiin ja huomasin, että niihin vastaaminen vaatii tarkempaa analyysiä. Eskola & Suoranta (2005, 148) ovat jakaneet tutkimuksen tulkinnat kaksitasoisiksi: ensimmäisen asteen tulkinta on tutkittavien arkipäivän ilmiöiden tulkintaa ja toisen asteen tulkinta on teoreettisten tulkintojen tekemistä arkipäivän ilmiöistä.

Tein ensin osakysymyksiin liittyvien havaintojen analyysin avulla ensimmäisen asteen tulkintaa aineistosta. Tämän jälkeen tein toisen asteen tulkintaa aineistosta osallisuuden rakentumiseen liittyvien käsitteiden avulla: tukeeko aineisto löydöksiäni ja mistä osallisuuden rakentumisesta on kyse. Yksi vaihtoehto olisi ollut, että olisin mennyt suoraan käsitteelliselle tasolle ja jättänyt aineiston kuvailemisen, ensimmäisen asteen tulkinnan, väliin. Ymmärtävä tulkinta asiakkaiden kokemuksista oli tärkeä vaihe, jotta pääsin käsitteellisemmälle aineiston tulkinnan asteelle. Osallisuuden rakentumista on vaikea tutkia, jos ei tunne toimintaa, missä yhteydessä osallisuus toteutuu tai jää toteutumatta. Olen havainnollistanut tutkimusstrategiani seuraavasti:

Ensimmäiseen asteen tulkinta (kuvaileva): analyysi asiakkaiden kokemuksista, merkityksistä, aktivointiprosessista, palkkatyöstä:

1. Millaisia osallisuuden kokemuksia asiakkailla on kuntouttavassa työtoiminnassa?
2. Miten kuntouttava työtoiminta kuntouttaa ja aktivoi osallisia?
3. Millainen suhde kuntouttavalla työtoiminnalla on palkkatyöhön?

Toisen asteen tulkinta (ymmärtävä): osallisuuden käsitteiden analysointi aineistossa:

4. Miten osallisuus rakentuu kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden kokemana?

Kävin koko aineiston uudelleen läpi niin, että analysoin kaikki haastattelut etsimällä vastauksia osakysymyksiin ja osallisuuteen liittyviin käsitteisiin. Luin jokaisen haastattelun erikseen, tein alleviivauksia ja reunamerkintöjä ja lopuksi kokosin havainnot alakysymyksittäin jaoteltuihin tiedostoihin.

Ensin keräsin tekijöitä, jotka asiakkaiden mukaan tekevät kuntouttavasta työtoiminnasta merkittävän kokemuksen. Kokosin ongelmia, joihin kuntouttavalla työtoiminnalla on pyritty vaikuttamaan ja mitä tekijöitä kuntouttavassa työtoiminnassa tulisi parantaa. Sitten tein jokaisen asiakkaan asiakasprosessista karkean tarkastelun. Jaottelin prosessin kolmeen vaiheeseen: kuntouttavaan työtoimintaan tulovaiheeseen, nykytilanteeseen ja tulevaisuuteen. Tässä tarkastelussa korostui aktivointisuunnitelmien ja työvoiman palvelukeskuksen työntekijöiden osuus prosessin ohjaajina.

Seuraavaksi analysoin, mitkä tekijät yhdistävät kuntouttavaa työtoimintaa ja palkkatyötä. Poimin asiakkaiden haastatteluista näitä tekijöitä ja määrittelin niille sopivat otsikot. Samalla etsin aineistosta, mitkä tekijät erottavat kuntouttavaa työtoimintaa palkkatyöstä. Lopuksi kokosin aineistosta tekijöitä, jotka estävät asiakkaita menemästä normaaliin palkkatyöhön.

Tämän jälkeen olin valmis siirtymään aineiston analyysissä ja tulkinnassa teoreettisemmalle tasolle. Käytin analyysissä apunani aiemmin löytämiäni osallisuuden liittyviä peruskäsitteitä, jotka olivat tieto, valta, oikeudenmukaisuus, ihmisarvoinen kohtelu ja autonomia. Kävin jokaisen haastattelun läpi ja poimin kunkin käsitteen alle asiakkaiden kokemuksia, jotka liittyivät käsitteeseen.

Näiden tarkastelujen jälkeen kävin läpi vielä kunkin kysymyksen analyysin niin, että poistin päällekkäisiä käsitteitä, yhdistelin samantyyppisiä kokonaisuuksia ja etsin havaintokokonaisuuksille yhteisiä ylempiä käsitteitä. Etenin siis samantyyppisten havaintojen kokoamisesta niiden käsitteellistämiseen. Laskin joillekin havaintokokonaisuuksille myös mainintojen määriä. Esimerkiksi kuinka moni asiakas mainitsi viihtyvänsä työyhteisössä (kaikki asiakkaat). Joistakin havaintokokonaisuuksista muodostin erilaisia kenttäkuvioita, joiden avulla pystyin havainnollistamaan tekijöiden välisiä suhteita.

Aineiston analysointitapani oli sisällön erittelyä, jolla tarkoitetaan erilaisia tapoja luokitella ja järjestää laadullista aineistoa (Eskola & Suoranta 2005, 187). Olen myös käyttänyt aineiston analyysimenetelmänä teemoittelua, jossa olen nostanut esiin aineistosta usealta haastateltavalta tulleita yhteisiä piirteitä (Hirsjärvi & Hurme 2008, 173).

Aineiston analysoinnin kautta löysin käsitteitä, joiden avulla on mahdollista tarkastella osallisuuden rakentumista kuntouttavassa työtoiminnassa. Muodostin aineistosta löytämistäni havainnoista käsitteet, rakennuspalikat, joiden osuvuutta tarkastelin aineiston avulla. Kuvaan tarkemmin tätä menetelmää prosessina:

1. Esiteoreettinen ymmärrys ilmiöstä: milloin ihminen on osallinen ja milloin osaton tietystä tilanteesta
2. Aineistosta havaintojen etsiminen: mitkä asiat liittyvät osallisuuteen ja osattomuuteen

3. Karkea dikotomian laatiminen aineistosta nousevien havaintojen perusteella
4. Dikotomian peruskäsitteiden löytäminen päättelyn avulla: mitkä tekijät ovat oleellisia, kun on kyse osallisuudesta?
5. Aineiston tarkastelu peruskäsitteiden avulla: löytyykö aineistosta havaintoja, jotka tukevat peruskäsitteitä?
6. Havaintojen aukottomuuden testaaminen.
7. Teoreettisten selitysten etsiminen peruskäsitteiden ja aineiston väliselle yhteydelle.
8. Teoreettinen pohdinta peruskäsitteiden välisistä suhteista.

Olen soveltanut tutkimuksessa aineistolähtöistä teorianmuodostusta. Kuitenkin minulla oli etukäteen esiteoreettisia käsityksiä siitä, mitä osallisuus on ja miten se ilmenee, joten kyse ei ole puhtaasta aineistolähtöisestä lähestymistavasta. Tutkimustavassani on samanlaisia piirteitä kuin Grounded Theory -menetelmässä: olen kerännyt indikaattoreita/ havaintoja, luonut niille kategoriat/ peruskäsitteet/ rakennuspalikat ja rakentanut niistä aineiston pääteeman -osallisuuden. (Metsämuuronen 2005, 216, 229.)

Alasuutarin (2007, 228–229) mukaan laadullista aineistoa voidaan tutkia analogioiden ja kattokäsitteiden avulla. Ilmiöstä tehtyjä havaintoja verrataan muihin vastaaviin ilmiöihin tai muodostetaan laajempi kattokäsite, jonka esimerkkinä tutkittavaa ilmiötä pidetään. Alasuutari käyttää paikallisen selittämisen käsitettä kuvaamaan tapaa, miten laadullisen tutkimuksen selitysmallin tulee perustua tutkittuun empiriseen aineistoon. Selitysmallin tulee olla sisäisesti looginen ja aukoton. (mt. 38–39, 243–244.)

Olen käyttänyt suorissa lainauksissa haastatelluista asiakkaista koodeja A1-A14, jotta asiakkaiden tunnistamattomuus toteutuisi. Samasta syystä olen muuttanut muutamia asiakkaiden kertomia työntekijöiden nimiä ja paikannimiä tunnista-

mattomiksi (esimerkiksi X-työntekijä). Olen myös poistanut tekstin ymmärtämistä haittaavia täytesanoja (niinku, tota, joo, jaa), mutta muutoin suorat sitaatit ovat aitoja kaikkine slangi-ilmauksineen ja kirosanoineen. Hakasulkuihin olen lisännyt omia asiayhteyttä tarkentavia selityksiä.

4. MITEN KUNTOUTTAVA TYÖTOIMINTA KUNTOUTTAA JA AKTIVOI OSALLISTUJIA?

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni ensimmäisen osan tulokset: miksi asiakkaat ovat kuntouttavassa työtoiminnassa, millaista heidän elämänsä oli ennen kuntouttavaa työtoimintaa, mitä merkityksiä he antavat toiminnalle ja mitä eroja ja yhtäläisyyksiä on palkkatyöllä ja kuntouttavalla työtoiminnalla.

4.1. Kuntouttavan työtoiminnan lähtökohdat

Arkikielessä osallisuus ja toimintaan osallistuminen helposti sekoitetaan keskenään. Osallisuuden kannalta on oleellista osallistumisen lisäksi toiminnan kokeminen tarpeelliseksi, tarkoituksenmukaiseksi ja hyödylliseksi suhteessa omaan elämään. Kysyin kaikilta asiakkailta, miksi he ovat toiminnassa mukana. He perustelivat kuntouttavassa työtoiminnassa oloaan kolmella eri tavalla: elämäntilanteellaan, ulkoisella ohjaavalla tekijällä tai omilla tavoitteillaan. Sama asiakas saattoi perustella olemistaan sekä elämäntilannetekijöillä että toiminnan tavoitteilla tai tuloksilla. Omasta elämäntilanteesta tuotiin esiin erityisesti pitkään jatkunut työttömyys, päihdehistoria ja sairaudet.

A12: ”Mää oon ollu sairauden takia kuntoutettavana.”

A7: ”Mulla on aika pitkä päihdehistoria ja tää oli nyt ponnahtauslautana ehkä työelämää...”

A2: ”Kun mä oon korvaushoidossa, niin on vähän hankala työllistää...”

Toinen tapa selittää kuntouttavassa työtoiminnassa oloa, oli tuoda esiin ulkoinen tekijä, työvoiman palvelukeskus, joka oli ohjannut ja joskus pakottanut toimintaan mukaan.

A10: ”Mää oon pitkäaikaistyötön ja sitten mut siirrettiin tonne Duuriin [työvoimanpalvelukeskukseen] eli pois tuolt tavallisesta työvoimatoimimistosta, koska sieltähän ei mitään töitä saa. Et se on lähinnä sitä, että ne merkkää et tuut puolen vuoden päästä uudestaan. Ja ne laitto Duuriin ja Duurissa nyt on tarkoitus, et nopeemmin jonnekin...”

A14: ”Duurin kautta päädyin tänne.”

A6: ”Minä olen täällä työvoimaviranomaisen eli Duurin pakottamana.”

Vaikka asiakkaat olivatkin tulleet ulkoisen ohjauksen kautta mukaan, niin se ei estänyt heitä viihtymästä työtoiminnassa. Asiakkaat kertoivat myös olevansa toiminnassa, koska heidän tavoitteenaan on ”yleiskunnon parantaminen”, ”pitää rytmiä yllä” tai ”päästä normaalielämään”. Muutamat asiakkaat kertoivat olevansa toiminnassa, koska he ovat sinne itse halunneet ja päässeet. Näissä tapauksissa asiakkaat olivat itse asettaneet tavoitteet kuntouttavassa työtoiminnassa olemiselleen.

A9: ”Itse asiassa halusin tänne itte, mä oon tokaa kertaa täällä... sit työkkäri on pistämässä mua kurseille, niin mä halusin mieluummin tänne ja X-pajalle, et se on mun, mulla ei oo mitään koulutusta, mut mä rakastan sitä alaa.”

Osallisuuden rakentumista voidaan tarkastella yksilön elämänsuunnittelun, palveluprosessin ja yhteiskuntaan vaikuttamisen tasoilla. Riikka Haahtela on tutkimuksessaan ”Osallisuuskeskustelut sosiaalityössä” (2006) jakanut sosiaalityön

osallisuuskeskustelut neljäntyyppisiin näkökulmiin: inclusion, life politics, participation ja empowerment. Määrittelen Haahtelan tutkimuksen perusteella eri osallisuusnäkökulmat seuraavasti. Inclusion on aktiivisen sosiaali- ja työllisyyspolitiikan näkökulma, jossa osallisuus nähdään palkkatyöhön osallistumisena. Life politics on osallisuutta, jossa jokainen yksilö rakentaa omaa elämänsuunnitelmaansa yksilöllisenä projektina. Participation nähdään osallisuutena täysivaltaisena kansalaisena yhteiskuntaan ja sen järjestämiin palveluihin. Empowerment on osallisuutta ja valtautumista siten, että tietoisuus omasta tilanteesta on lisääntynyt, osallisuus on autonomista toimintaa, halua vaikuttaa ja muuttaa olosuhteita, joissa elää.

Haahtelan (2006, 31) mukaan laki kuntouttavasta työtoiminnasta edustaa inclusion-politiikkaa Suomessa. Tavoitteena on työttömien liittäminen yhteiskuntaan, osallistumaan työelämään. Inclusion voidaan suomentaa liittämiseksi, inklusioksi, jonka vastakäsitteenä voidaan pitää eksklusiota, syrjäytymistä. Tuula Helne (2002, 2, 26, 48) on väitöskirjassaan ”Syrjäytymisen yhteiskunta” määritellyt syrjäytymisen hajoamiseen ja pirstoutumiseen viittaavaksi toiminnaksi, jossa taustalla on oletus siitä, että on olemassa yhteisyys, josta irtaudutaan. Inklusio on myönteinen tavoitetila, kun taas eksklusio on epätoivottava asia. Kun puhutaan syrjäytymisestä, niin ajatuksena on, että on olemassa normaali yhteisyyden tila, johon on pyrittävä.

Aktivointipolitiikan tavoitteena on työllistämisen avulla liittää työttömät, syrjäytyneet osaksi yhteiskuntaa. Helneen (2002, 87) mukaan aktivointipuheeseen liittyy syntipukiksi leimaamista ja ongelman yksilöllistämistä: syrjäytyminen johtuu rakenteista, mutta on yksilön syytä.

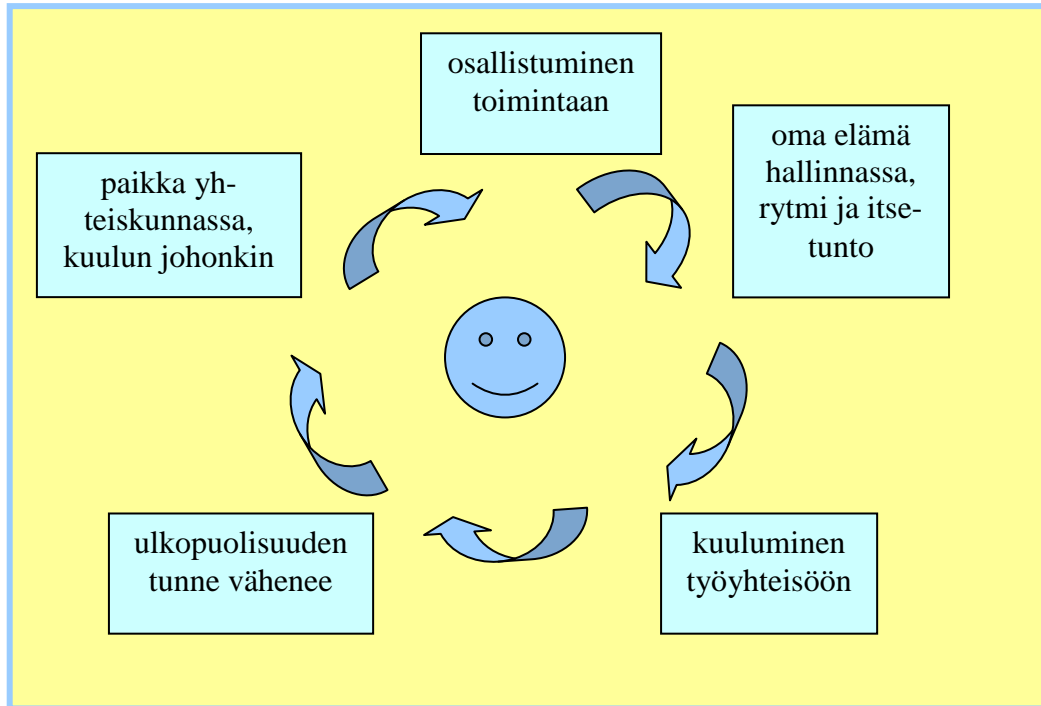
Asiakkaat näkivät kuntouttavan työtoiminnan tavoitteina aktivoitumisen, kuntoutumisen ja työllistymisen. Tärkeinä tekijöinä he pitivät työpajan työpaikan kaltaisuutta, jossa noudatetaan työelämään kuuluvia sääntöjä ja että ohjaajia on pajoilla

tarpeeksi. Asiakkaiden näkemykset vastaavat kuntouttavan työtoimintalain määritelmää toiminnan tarkoituksesta. Myös asiakkaiden näkemysten taustalla on toive inklusiosta, yhteisyyteen palauttamisesta.

A2: ”Niin aivan, se on kyl totta että, se [ohjaaja] olis voinu jäädä, et sit saatas sitä positiivista tulost. Tonne tulee tommonen pitkäaikais-työtön kaveri, saatas se takas aktiiviseks, takasin työelämään, sehän tän tarkotus on.”

A10: ”Et tän tarkotus on kuntouttaa meitä, ketä miltäkin osalta, tai sitten ei oo saanut töitä esimerkiksi mikä ammatti on niin... no pitkäaikaistyöttömille kuntouttaa siihen, että pitää ottaa huomioon, et tää on samanlainen työpaikka niin ku muutkin.”

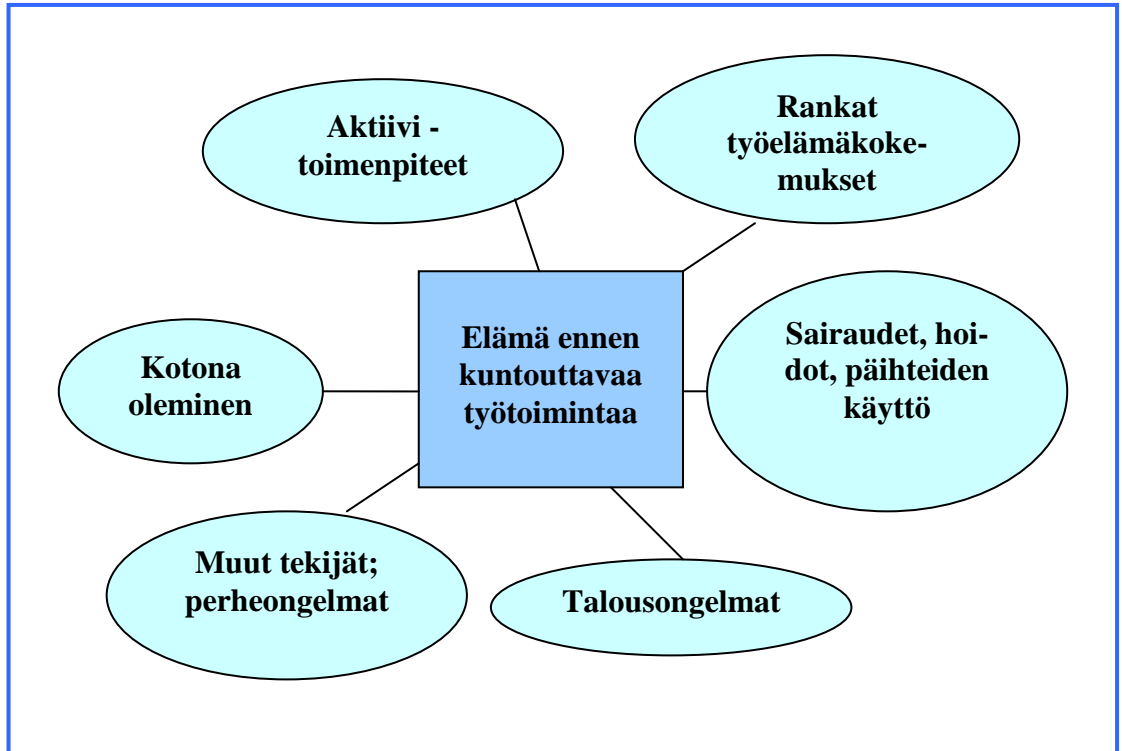
Asiakkaiden kannalta Haahtelan esiin tuomat osallisuusnäkökulmat ovat samanaikaisesti läsnä, eikä niitä voi erottaa erillisiksi asioiksi. Määritelmät painottavat osallisuuden eri lähtökohtia ja konteksteja. Osallisuus voidaan kuvata prosessina, jossa kiinnittyminen kuntouttavaan työtoimintaan lisää osallisuutta omassa elämässä ja sen hallinnassa, jolloin ulkopuolisuuden tunne vähenee ja tunne kuulumisesta laajempaan yhteisöön ja yhteiskuntaan kasvaa. Osallistumisesta voi siis käynnistyä osallisuutta rakentava myönteinen kumulatiivinen kierre, johon on mahdollista lähteä mukaan (Kuvio 2.). Käyn jatkossa tarkemmin läpi, miten tämä teoreettinen kuva osallistumiskierteestä toteutuu kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden kokemana.

Kuvio 2. Osallistumisesta osallisuuden rakentumiseen.

4.2. Elämä ennen kuntouttavaa työtoimintaa

Kysyin asiakkailta, millaista heidän elämänsä oli ennen kuntouttavaa työtoimintaa. En kysynyt suoraan heidän näkemyksiään siitä, miten osallisia tai syrjäytyneitä he olivat ennen kuntouttavaa työtoimintaa. Ryhmittelin asiakkaiden mainitsemat aiemmat elämäntilanteet ja kokosin ne taustakuvaukseksi (Kuvio 3.). Taustan kuvaaminen ei tarkoita sitä, että ennen asiat olivat huonosti ja nyt hyvin. Monet asiakkaiden historiaan liittyvät ongelmat, kuten perheriidat tai velat, ovat edelleen läsnä eikä niitä voida suoraan poistaa kuntouttavalla työtoiminnalla.

Kuvio 3. Kuntouttavan työtoiminnan taustakuvaus.

Yksistään työttömyys ei haastatteluissa noussut ongelmana esiin: asiakkaat kertovat enemmän työllistymisen esteistään ja työttömyyden seurauksista kuin työttömyydestä ongelmana sinänsä. Heikki Ervasti (2004, 298, 314) on tutkinut työttömyyden vaikutuksia koettuun hyvinvointiin deprivatio- ja insentiiviteorian ja selviytymisnäkökulmien valossa. Deprivatioteorian mukaan työttömyys vähentää koettua hyvinvointia, kun taas insentiiviteorian mukaan työttömien liian korkea hyvinvointi estää työllistymistä. Tutkimuksen tulosten perusteella työttömyyden vaikutus subjektiiviseen hyvinvointiin ei ole suora, vaan se tehostuu välittävien tekijöiden kautta. Tällä tarkoitetaan sitä, että työttömyys sinällään ei aiheuta hyvinvoinnin laskua, vaan työttömyyden seurausvaikutukset saavat sen aikaan. Tätä ajattelutapaa Ervasti kutsuu selviytymisnäkökulmaksi. Johtopäätöksenä tutkimuksen tuloksesta on, ettei työttömien kannustaminen aktiivisuuteen riitä, vaan yhteiskuntapolitiikan avulla tulisi korjata työttömyyden aiheuttamia seurauksia. Ervastian tutkimustulokset ovat mielenkiintoisia kuntouttavan työtoimin-

nan kannalta. On merkittävää, jos kuntouttavalla työtoiminnalla pystytään vaikuttaman työttömien kokemaan hyvinvointiin.

Käyn nyt tarkemmin läpi, miten asiakkaat ovat kokeneet elämäntilanteensa ennen kuntouttavaa työtoimintaa. Moni on osallistunut työhallinnon tai kunnan järjestämiin aktiivitoimenpiteisiin, kuten työvoimapolitiittisille kursseille, palkkatuetuun työhön, työelämävalmennukseen, työharjoitteluun tai kuntouttavaan työtoimintaan. Osa on kokenut aiemmat aktiivitoimenpiteet myönteisinä ja osa kielteisinä. Myönteiset kokemukset näyttävät auttaneen asiakasta etenemään kohti omaa tavoitettaan:

A4: ”Määhän jo sanoin, et mä oon entinen käyttäjä. Sit tuln hoidosta; mä olin ollu vähän päälle vuoden kuivilla. Menin X- kursseille, sielt piti hakee sitten semmonen työ, joka kiinnostaa. Soitin ensin noihin x-paikkoihin, mut sitten mä pääsin ihmeellisesti tänne näin, ja mä olin täällä näin 10 viikkoo kuus tuntii päivässä työharjoittelussa. Tää jäi mulle niin kovasti mieleen, että heti kun se kurssi loppu, niin mä anoin tänne uudestaan... Sit mä pääsin tänne töihin. Tää oli mun päämäärä, mä haluan tänne, koska mä tykkäsin olla täällä.”

Merkittävää myönteisessä kokemuksessa on asiakkaan oma valinnan teko ja vaikuttamismahdollisuus omaan tulevaisuuteensa, joten aktiivitoimenpiteet ovat tukeneet asiakkaan osallisuuden kokemuksia. Kyse on tässä tapauksessa life politics -osallisuudesta. Työttömyyteen liittyy pakollinen asiointi työvoimatoimistossa, jonka asiakas voi kokea turhauttavana:

H: ”Tai jos tätä ei olis, niin mitä sitten?”

A10: ”Mää luulen, et se ois sitä ihan samaa, mitä se oli ennen kuin mä tuln tänne: ramppaan noita asioita vaan ja juoksen työkkärisä, kolmen tai kahden kuukauden välein, ilman sen kummempaa, että kukaan mitään, et katottais edes. Mää siellä itekkin kattelin duuni-paikkoja, mut kun mulla ei oo ku peruskoulu, et ei silleen pääse mi-hinkään.”

Asiakas kokee työvoimatoimistossa asioinnin turhana, koska työtä ei kuitenkaan ole tarjolla, koska ammatillinen koulutus puuttuu. Toinen asiakas on aiemmin ollut kurssilla, mutta se keskeytyi asiakkaan poissaolojen seurauksena:

A3: ”Must piti tulla muurari, mää kävin puoleen väliin kurssin ja sit mää olin pari viikkoo pois sieltä ja sitten ne anto mulle kenkää sieltä. Ei ottanu mua enää takasin, et must tuli sit vaan puolimuurari, et se jäi vähän kesken se kurssi sitten, sen jälkeen mää en oo sitten tehny mitää.”

Pettymykset ja turhautuminen kuvaavat asiakkaiden kielteisiä kokemuksia aktiivitoimenpiteistä. Osallisuus on kaukana näistä kokemuksista, pikemminkin ne ovat esimerkkejä syrjäyttämisestä (exclusion). Asiakkaiden on vaikea päästä työelämään sisään, joten inclusion-osallisuus ei toteudu. Monella asiakkaalla on pitkästä työttömyydestä huolimatta kokemuksia työelämästä. Muutamat ovat olleet ennen yrittäjiä ja joutuneet taloudellisista ja tuotannollisista syistä lakkauttamaan yrityksensä. Kokemus on voinut johtaa työkyvyttömyyteen ja työstä syrjäytymiseen:

A10: ”Mä oon sen takia täällä, että mää kouluttauduin ja tein ensin 25 vuotta työtä x-alalla... ei enää hermo kestänyt sitä. Mää pistin x-kaupan pystyyn ja yritin pitää sitä, mutta ei ollut sitten mahdollisuuksia sitten jatkaa sen pitoa ja mää tein ihan perusmokat: ei alkupääomaa ja tein pitkää päivää ja...”

H: ”Sä olit aika poikki?”

A10: ”Mää menin ihan piippuun ja sitten Auroran sairaalaan x kuukaudeksi ja sitten pikkuhiljaa kuntouttavaan työtoimintaan.”

Työelämän vaatimukset ovat kovat ja osa tipahtaa työttömyyteen, koska ei ole pärjännyt työelämässä. Muutama asiakas kertoo kokeneensa syrjintää työpaikalla, jonka takia töihin paluu on hankaloitunut. Takaisin paluu kokemusten jälkeen pelottaa ja ahdistaa.

A13: "Mää en oo kovin monessa työpaikssa ollu, ko mulla on ollut oma yritys ja näin, mutta jos mää vertaan siihen mikä mulla oli edellinen (työ), niin se oli alussa ihan kiva, mutta sitten mää jotenkin syrjäydyin sieltä, ettei mua kiinnostanu jutella, etten halunnu mennä kahvitaualle ja, kaikki aamusin... jotenkin. Sit mää en, no se oli se masennus, joka iski siihen, niin sitten mua ei, niin se oli vaikeeta mennä töihin ja ajattelin, et pääsis äkkiä täältä pois, ku se ei enää toiminu, niin ei enää toiminu, et se on mun edellinen kuva viimeisestä työpaikasta."

" – Et mulla oli tosissaan edellisessä työpaikassa, mää syrjäydyin ihan todella yks kaks, et se oli ko painajaista et mä pelkään niitä ajatuksia, et mää joudun normaaliin töihin, et mulle tulee...."

H: "Paineita?"

A13: "Just. Mää en niitä kestä enää."

Jotkut asiakkaat mainitsevat päihteiden käytön menneisyyteensä kuuluvaksi tekijäksi. He kertovat olleensa päihdehoidossa joko laitoksessa tai avokuntoutuksessa. Kaikki kovia huumeita käyttäneet kertovat olevansa nyt kuivilla tai korvaushoidossa. Pisimmillään päihteiden käyttö ja päihdehoitohistoria on saattanut kestää 10–15 vuottakin.

A8: "Sillon kun mää douppasin, niin mä tein aika pitkään duunia, et mää rahotin itse asiassa, mikä on aika harvinaista varmaan, tai oon kuullu, et mää rahoittanut doupin käytön aika pitkälle työn teolla. Toki siinä joutuu vähän varasteleen ja niitä nyt tulee tommosii juttuja mitä siin nyt tulee, et joutuu tekeen vähän lisää fyrkkaa..."

Yksi asiakas kertoi kokeneensa syrjintää päihteiden käytön takia. Päihteiden käyttö tai korvaushoito voi estää työn saannin, joten niistä ei välttämättä kerrota työhaastattelussa työnantajalle. Korvaushoidossa olevien onkin vaikea päästä takaisin työelämään, koska hoidossa käyntejä pitää salata.

A8: "Tavallisessa työpaikassa aika helposti katotaan vähän nenän vartta pitkin. Et mullakin on käyttöhistoria ja mää olin heroinisti 10 vuotta. Nyt oon ollu joku 5 vuotta korvaushoidossa ja kuivilla. Se voi olla oikeestaan aika tosi painostavaa työpaikoilla tommonen. Työpaikka X:stä mut savustettiin ulos. Luottamusmies tuli kysyyn, et Matti onks sulla huumeongelma, et mää et 'ei.' Tottakai kielsin. Sit

se alko vaan meneen semmoseksi selän takana puhumiseksi. Et kyl ihmiset osaa tehdä olon epämukavaksi, jos niinku...”

H: ”Semmosta, et sää tiedät, että sää et oo ihan mukana?”

A8: ”Niin, vähän jätetään ulkopuolelle jostain jutuista mut, et täällä on päässy takas tähän työelämään, mikä on ihan hyvä juttu, et tai hemmetin hyvä juttu. Esimerkiksi jos sanotaan, et mää olisin ollut nyt kotona koko ajan, niin en usko et mää olisin esimerkiksi selviytynyt.”

Moni asiakas tuo esille fyysiset ja psyykkiset sairaudet, jotka vaikeuttavat työllistymistä. Terveysongelmat voivat olla vakaviakin, jolloin asiakas ei pysty tekemään kuin muutamana päivänä viikossa neljän tunnin työpäiviä. Muutamien asiakkaiden kohdalla jäin ihmettelemään, etteivät he olleet sairauslomalla. Pitkään työttömänä olleiden terveystalvelut eivät ole asiakkaan kokemuksen mukaan keuhuttavia:

A12: ”Osittain sairauden takia mää oon ollut pitkäaikaistyöttömänä, mää oon nyt yrittänyt melkein kaks vuotta parannella tätä terveydentilaa, että se ei ole kuitenkaan merkittävästi kuntoutuminen nousut.”

H: ”Et se 4 tuntia tuntuu nyt kuitenkin sopivalta?”

A12: ”Olen huomannut, että sen jaksaa kyllä tehdä. Joskus on ollut päiviä, että on ollu aika poikki sen jälkeen. Se johtuu tästä sairaudesta, että mulla on ollut vähän x-rappeutumaa ja ehkä johtuu kovasta x-lääkityksestä

H: Sulla on sitten lääkärikontakti, et te katotte sitä tilannetta sitten vai?”

A12: ”Kyllä vain seuranta on. Tosiaan se lääkäritilannekin tuolla ainakin X-lähiössä, missä minä asun, niin on vähän semmonen, että on ollu 6 eri lääkäreä.”

Moni muistelee aiempaan elämäntilannettaan kotona olemiseksi, jolloin päivät kuluivat hitaasti. Asiakkaat vertaavatkin kuntouttavaa työtä kotona olemiseen ja pitävät kuntouttavaa parempana vaihtoehtona kuin oleilua.

H: ”No millasta sun elämä oli ennen, ku sää tulit tänne, kerroit, et olit pitkään työttömänä?”

A14: "Ei ollu mitään oikeen, kotona vaan tuli oltua että. Emmä tiedä, kai tää on sen takia, kun ei kotonakaan viitti olla kovin kauaa siellä, vähän niinku tulis siellä niin sanotuksi mökkihöperöksi, ku ei kotona sillä tavalla oo mitään tekemistä, muuta ku ne kotiaskareet siellä sitten."

A3: "Ei ollu mitään oikeen. Kotona vaan, kotona vaan tuli oltua että..."

H: "Mikä on muuttunu nyt, kun oot ollu täällä? Täs työtoiminnassa?"

A3: "No nyt on sentään jotain, jotain että."

Joitakin on vaivannut unettomuus, mikä vaikeuttaa työelämään menoa. Unettomuus voi liittyä esimerkiksi perheongelmiin, päihteiden käyttöön tai sairauksiin. Joillakin univaikeudet ovat edelleen jatkuvia, jolloin kokopäivätyö tuntuu mahdottomalta.

A13: "Mullakin on niin paljon huolia mun lapsesta, että emmä vois kuvitellakaan, että mä lähtisin normaaliin töihin. Mää käytän nukahattamislääkkeitä joka päivä, niin tänne mä jaksan tulla mulla ei oo paineita..."

Talousoingelmat tulivat jonkin verran esiin haastatteluissa: ulosotossa on maksamattomia velkoja, liikaa maksettuja etuuksia pitää maksaa takaisin ja välillä pitää ottaa pikavippejä. Kuitenkin rahan puutteesta asiakkaat puhuivat yllättävän vähän; rahattomuudesta voi olla hankala puhua. Rahattomuuteen liittyi myös häpeän tunteita.

H: "Pärjääät sä silleen vielä vai joudut sä lainaileen?"

A14: "Emmää lainaile. Et joskus otan tollasen pienen tekstivipin et saa vähän jotakin, jos on joku akuutti."

H: Tiukkaa se on, jos on perhe siinä sitten?"

A6: "Tiukkaa on, ei meillä rahat riitä mihinkään, pitää miettiä, viidentoista euron vaikutus on viidentoista euron housut X-kaupassa Vaimo sano, et osta nyt se, mä sanon ei oo nyt mun kokoa, kun ei voi sanoa, ettei mulla oo sitä rahaa ja tiedän, että hänellä on sitä rahaa, mutta hän joustaa omista..."

Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 171–173) kuvaavat työttömien huono-osaisuutta moniongelmaisuudella, jossa työttömyys, sairaus ja köyhyys ovat kasaantuneet samoille ihmisille. Sosiaalisen tuen puute, talouden pettäminen ja heikenevä terveys kytkeytyvät toisiinsa ja työttömyyden pitkittymiseen. Haastattelemillani asiakkaila oli Kortteisen ja Tuomikosken kuvaamia huono-osaisuuteen liittyviä ongelmia.

Kari Vähätalo (1996, 220–221) on tutkinut 90-luvun lama-ajan pitkäaikaistyöttömien työmarkkina-aseman ja huono-osaisuuden muotoutumista. Tutkimus kohdistui 1300 pitkäaikaistyöttömään kuudella paikkakunnalla. Tutkittavat pitkäaikaistyöttömät jakautuivat huono-osaisuuden suhteen kolmeen eri ryhmään: karsiutuneisiin, syrjäytyneisiin ja uloslyötyihin. Karsiutuneilla (16 % aineistosta) ei ollut varsinaisia huono-osaisuuteen liittyviä ongelmia sosiaalihuollon asiakirjojen perusteella, syrjäytyneillä (72 %) saattoi esiintyä satunnaisia huono-osaisuuteen liittyviä ongelmia ja uloslyödyillä (12 %) oli jatkuvia ongelmia muun muassa perheeseen, päihteiden käyttöön, terveyteen liittyviä. Vähätalon tutkimuksesta puuttuivat asiakkaiden kokemukset omasta huono-osaisuudestaan.

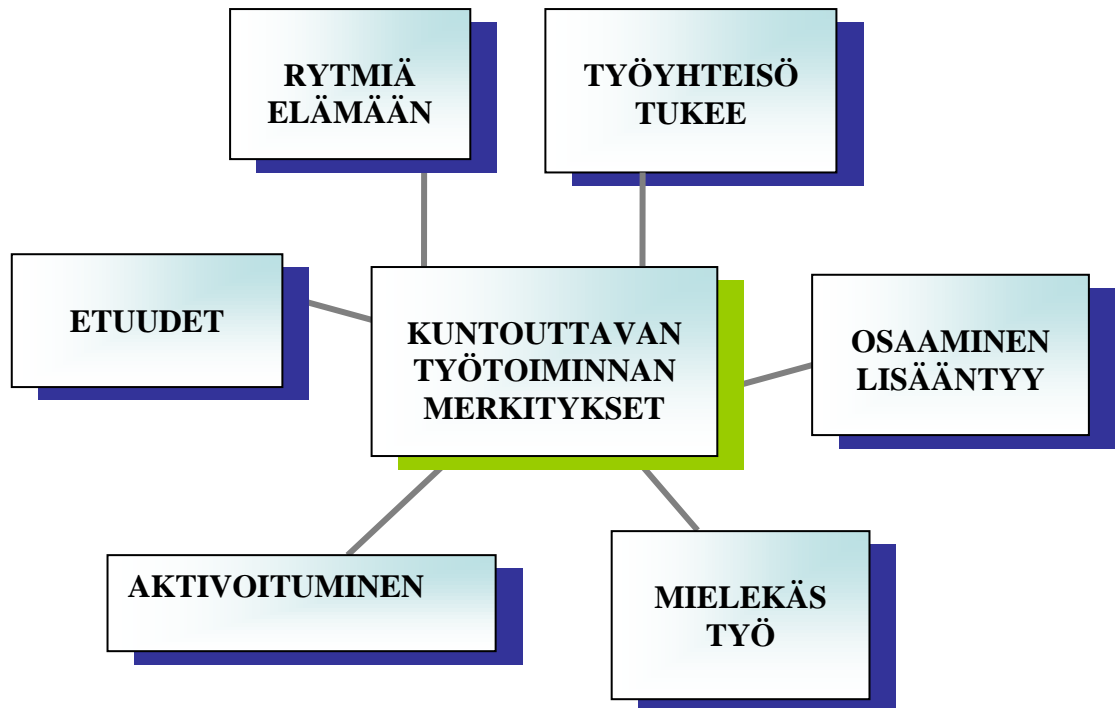
Verrattuna 90-luvun lama-aikaan pitkäaikaistyöttömien elämäntilanteet ovat muuttuneet: satunnaisesta pitkäaikaistyöttömyydestä on tullut monelle jatkuva elämäntilanne. Vähätalon jako karsiutuneisiin, syrjäytyneisiin ja uloslyötyihin ei ryhmittelynä ole hedelmällinen lähestymistapa omassa aineistossani. Kuntouttavassa työtoiminnassa olevat ovat olleet ainakin jossakin vaiheessa syrjäytyneitä ja uloslyötyjä, mutta heistä löytyy paljon omaa tahtoa päästä työelämään. Palaan tähän vielä tutkimuksessani tuonempana. Myös Helne (2002, 77, 117) kritisoi epämääräisen syrjäytymiskäsitteen käyttöä: huono-osaisuuden tilalla käytetään paljon syrjäytyneen käsitettä, joka viittaa deterministiseen tilanteeseen, johon heikot ja passiiviset henkilöt ovat ajautuneet.

4.3. Kuntouttavan työtoiminnan merkitykset

Kuvasin edellä, millainen asiakkaiden elämäntilanne on ollut ennen kuntouttavaa työtoimintaa. Seuraavaksi kerron asiakkaiden kokemuksia siitä, mikä merkitys kuntouttavalla työtoiminnalla on heille ja mitkä asiat pitävät heidät edelleen toiminnassa mukana. Samalla pohdin, miten kokemukset liittyvät osallisuuteen. Kirsti Kuusela (2000, 30–31) kuvaa asiakastyön yhdeksi työmuodoksi merkitysten esiin työstämisen: ”ihmisen elämäntilanteen ja arjen tapahtumien taustalla on merkitysten maailma, joka vasta määrittää, mitä seurauksia tosiasioiden maailmalla ihmisen elämään on”. Kuuselan mukaan asiakkaiden merkitysmaailmaan päästään sisään intensiivisen kuuntelun avulla, jossa asiakas saa kokemuksen kuulluksi tulemisesta.

Merkityksen käsite on oleellinen laadullisessa tutkimuksessa (Eskola & Suoranta 2005, 51). Ymmärrän sillä tässä yhteydessä sitä, mitä kuntouttava työtoiminta tarkoittaa siihen osallistujalle. Merkityksen käsite lähestyy funktiota, tehtävää: voidaan kysyä, mikä tehtävä kuntouttavalla työtoiminnalla on suhteessa ihmisen elämäntilanteeseen. (Alasuutari 2007, 59–60.) En tutki kuntouttavassa työtoiminnassa olemisen selittäviä tekijöitä, vaikka merkityksiä tarkemmin tutkimalla ehkä päästään lähelle ymmärrystä siitä, miksi osallistujat haluavat olla kuntouttavassa työtoiminnassa. Lähestymistapani on lähellä fenomenologista tutkimusotetta, jossa kysytään, mikä merkitys, rakenne ja olemus on koetulla ilmiöllä yksilölle ja ryhmälle (Patton 2002, 104).

Etsin haastatteluaineistosta merkityksiä, joita asiakkaat antavat kuntouttavalle työtoiminnalle. Luokittelin ne 41 alaryhmään, jonka jälkeen yhdistelin samantyyppiset merkitykset kuuteen ylempään ryhmään: rytmiä elämään, mielekäs työ, työyhteisö tukee, osaamisen lisääntyminen, etuudet ja aktivoituminen. Nämä kuusi merkitysryhmää olen kuvannut seuraavassa kuviossa.

Kuvio 4. Kuntouttavan työtoiminnan merkitykset.

Myös muissa kuntouttavaa työtoimintaa koskevissa tutkimuksissa on saatu samankaltaisia tuloksia esiin. Kuntouttava työtoiminta -lain sisältöä ja vaikuttavuutta koskevassa tutkimuksessa (Ala-Kauhaluoma et al. 2004, 101–104) tutkijat etsivät aineistostaan seuraavasti: ruoka, raha ja nälkä, virkistymisen, mukavat vetäjät, töissä käynti - rytmi elämään, porukka – vertaistuki ja vapaaehtoistyö. Teemoissa löytyy paljon samankaltaisuutta oman tutkimukseni asiakkaiden esiintuomiin merkityksiin. Käyn seuraavaksi tarkemmin läpi asiakkaiden kokemia kuntouttavan työtoiminnan merkityksiä.

Rytmiä elämään

Melkein kaikki työntekijäasiakkaat toivat esille haastattelussa, että kuntouttava työtoiminta tuo säännöllisyyttä ja rytmiä elämään. Edellä kävin läpi asiakkaiden elämäntilannetta ennen kuntouttavaa työtoimintaa. Usea on ollut vuosikausia kotona ja muutamilla on edelleenkin vaikeita unihäiriöitä. Juuri heille sopii kuntouttavan työtoiminnan tuoma säännöllinen päivärytmi.

A1: ”Mää vaan olin onnellinen, että mä edes jonnekin pääsen säännölliseen hommaan, koska säännöllisyys tuo kuitenkin semmosta järkevyyttä elämään, koska mulla meni ihan holtittomaksi kotona, että mulla meni päivät ja yöt sekasin.”

Työpäivät kestävät neljä tuntia, lisäksi on ruokatunti joko ennen työpäivää tai sen jälkeen. Osa on aamuvuorossa klo 8.00–12.00 ja osa iltavuorossa klo 12.00–16.00. Päivän aikana on yksi kahvitauko. Monet käyvät tupakkatauoilla päivän aikana, kun työssä tulee sopivia katkoksia. Suurin osa haastatelluista asiakkaista polttaa tupakkaa (noin 80 %).

Uusix-verstailla voi valita työtoimintapäiviksi kaksi, kolme tai viisi päivää viikossa. Haastatelluista 10 oli työtoiminnassa viisi päivää, 2 henkilöä kaksi päivää ja 2 henkilöä kolme päivää viikossa. Aamuvuorossa oli 11 henkilöä ja illassa 3. Asiakas saa itse valita tuleeko hän aamu- vai iltavuoroon. Moni perheellinen haluaa tulla aamuvuoroon, koska iltapäivinä on aikaa olla kotona perheen kanssa.

A13: ”Tänne on kiva tulla joka aamu. Mää oon semmonen aamuvirkku. Meillä kaikki muut nukkuu... niin monesti sunnuntaina mä ajattelen, et voiku olis jo maanantai, et mä pääsisin. Ku mä heidän viikonloppunakin kuuden aikaan kuiteskin, et ei mulla oo mitään tekemistä, ko mun poika nukkuu, menee päivä silleen kivast.”

Asiakkaiden kokemusten perusteella kuntouttavaa työtoimintaa on järjestetty yksilöllisesti asiakkaan elämäntilannetta vastaavaksi toiminnaksi. Haastateltavat

kertoivat, että pajoilta löytyy ”*jokaiselle jotakin*”. Työtehtävien aloittamiskynnys on matala: ei tarvitse osata mitään.

A3: ”Kun mä oon ollu yli 10 vuotta työttömänä, niin jotenkin on helpompi alottaa tälleen pari päivää vaan, ja hyvin on toiminu, ei silleen mitään.”

” – – Mun mielestä, et se kynnys on hirveen matala, sen takia on menny hirveen mukavasti ku kaikki on samalla viivalla, ettei oo mitään hirveitä odotuksia, että pitäs olla kovinkaan oppinut, et kyl siihen on mukavasti päässy rytmiin.”

Perheelliset haastateltavat toivat esiin, että lyhyt työtoimintapäivä mahdollistaa kotitöiden tekemisen ja lasten kasvatuksen. Aikaa riittää myös itselle, harrastuksille, lemmikkieläimille ja virastoissa asioimiselle. Muutamilla on ollut erityisongelmia lasten kanssa, joten he näkivät lasten kanssa yhdessä olemisen tärkeäksi. Joillakin haastateltavilla lastensuojelu oli tai oli aiemmin ollut mukana kuvioissa. Säännöllinen kuntouttava työtoiminta tuo rytmiä myös koko perheen arkeen.

A9: ”Mulla oli lapsi huostaanotettu... ja nyt se on pikku hiljaa palautumassa normaaliksi sillee, että lapsi on kotona ja mä oon saanu säännöllisyyttä elämään.”

Lyhyt työtoimintapäivä mahdollistaa korvaushoidossa olemisen. Asiakkaat pitivät tärkeänä, että he voivat olla yhtä aikaa hoidossa ja kuntouttavassa työtoiminnassa. Kuntouttava työtoiminta tuo sisältöä elämään korvaushoidossa oleville. Oleellista on kuitenkin, etteivät asiakkaat käytä korvaushoidon lisäksi niin sanottuja oheistuotteita, joilla tarkoitetaan korvaushoidon lääkehoidon lisäksi asiakkaan käyttämiä päihteitä.

A4: ”Kylhän korvaushoitolaisetkin pystyy käymään, voi saada semmosen sysäyksen. Jos sää oot korvaushoidossa puhtaasta syystä, et sää käytät sitä vaan mitä saat sieltä, niin sillonhan sää oot työkykyinen. Mutta jos sää käytät siinä oheistuotteita ja sellaset ihmiset, jotka on korvaushoidossa ei käy missään, niin sellaset ihmiset käyttää oheistuotteita. Ketkä on korvaushoidossa, käy täällä vaikka sen 4

tuntia täällä kuntouttavassa, niin mää luulen, et niillä on paremmat mahdollisuudet selviytyä.”

Joskus asiakkailta on ollut vaikeuksia yhteensovittaa lääkkeiden jakoa ja kuntouttavan työtoiminnan tarkkaa alkamisaikaa. Kuntouttavan työtoiminnan ja korvaushoidon kytkeminen on asiakkaiden mielestä vielä suunnittelematonta.

A8: ”Mää alotin X-pajalla. Petyin tosi pahasti, koska siin oli semmonen läppä, et mulla oli se klinikkakäynti joka aamu... sillen mää kävin joka päivä. Pajalla oli esimerkiks se kesä semmonen että ne kävi sillen tekemässä muita töitä pajan ulkopuolella, oliko ne nyt puol kahkeksan vai keheksalta siellä. Niin sit taas mä pääsin vasta puol yheksän- yheksän aikaan tänne, niin sit mää olin yksinään täällä koko päivän ja luin lehtiä ja, se oli semmonen ...”

H: ”Se ei oikeen sopinut siihen aikataulut?”

A8: ” Se oli masentavaa, ja semmosta ei millään tavalla tukenut oikeestaan mitään.”

A2: ”Sillen oli asiat vielä vähän huonommin tai kehittynyt on tää hoito. Mull on semmonen käsitys, ettei oo paljoo, on tietty määrä ihmisiä ketä on hoidossa ja ketä halua tehdä töitä, mut se on vaikeeta sitten, et sää joudut todellakin taisteleen sen eteen, että saat mahdollisuuden tehdä töitä.”

Kun kuntouttavassa työtoiminnassa oleva elää säännöllisessä päivärytmissä kuin muutkin, niin oletettavasti hän kokee olevansa samanlainen yhteiskuntaan osallistuva kuin työssä käyvät. Osallistuminen samaan arjen rytmiin muun yhteiskunnan kanssa on yksi osallisuutta lisäävä tekijä. Katriina Aaltosen tekemässä Vuoden Työmaa -projektin arviointitutkimuksessa (2002, 60) osallistujat kokivat työn merkityksen ”työssä käymisenä”: se tuo elämään rutiinia, pysyvyyttä, sosiaalista arvostusta. Jatkuvuuden tunne lisää elämänhallintaa.

Samoin työttömien nuorten palveluohjauksesta Outi Linnossuon (2004, 58) tekemän arviointitutkimuksen mukaan nuorten sosiaalistumista ja sosiaalista kuntoutumista auttoi eniten intensiivinen viisi päivää viikossa tapahtuva kiinnittyminen johonkin yhteisöön tai kurssiin. Nuorten myönteisiin kokemuksiin vaikut-

tivat myös projektin työntekijöiden arvostava ja voimaannuttava suhtautuminen nuoriin.

Mielekäs työ

Kaikki asiakkaat toivat esiin työn tekemisen tärkeyden osana kuntouttavaa työtoimintaa. Työtehtävät ovat mielekkäitä ja merkityksellisiä: suurin osa tekee verstailla käsityönä tuotteita, kuten puutöitä, metallitöitä, koruja, keramiikkaa, ompelutöitä, verhoiluja, sisustustuotteita, painettuja vaatteita ja kankaita, mattoja, poppanoita, laukkuja, kortteja ja leluja. Työ koetaan mielekkääksi, koska tehdyt tuotteet menevät myyntiin.

Kotiranta (2008, 155) on hämmästellyt kuntouttavan työtoiminnan perinteistä käsityökeskeisyyttä. Haastatellut asiakkaat eivät valittaneet siitä, koska olivat valinneet sopivan työpajan itselleen. Uusix-verstailla on myös ulkotyöpajoja, joissa on tarjolla fyysisempää ja asiakkaan mielestä miehekkäämpää työtä.

A3: ”Mää tykkään enemmän, ne puhu vissiin jostain koru- ja keramiikkapajasta, mut mää ajattelin, et se on semmosta nysväystä, enemmän vähän tommosta vähän jotain äijien hommaa hehheh, enemmän oon tykänny tommosesta enemmän.”

Työ ei ole stressaavaa ja siinä on harvoin tiukkoja aikatauluja. Joskus tehdään tilaustöitä tai määrättyjä töitä kauppaan. Työ on pääosin luovaa ja vapaata. Asiakkaat saavat usein valita työtehtävänsä tai ainakin materiaalin tai tuotteen värin. Jotkut myös suunnittelevat itse tuotteensa, tekevät uniikkeja tuotteita. Erityisen tärkeänä he pitävät tilaustöitä; he tietävät tekevänsä niin hyvää jälkeä, että joku haluaa ehdottomasti ostaa heidän tuotteensa. Kun asiakkaan tekemällä tuotteella on arvo, niin asiakkaallakin on arvonsa.

A4: ”Et sanotaan, et tee tämä tai tämä. Mun mielestä taas mä en otan sen kunnia-asiana, jos mulle sanotaan, et voisitko sää tehdä tämmösen. Näin et mua arvostetaan sen verran, että mult tilataan tilaustyö, et mä pidän sen, et mä en voi kieltäytyä.”

Työnjohtajat pyrkivät järjestämään työtoiminnan tehtävät niin, että kaikille löytyy sopivia tehtäviä. Kun tehtävät opitaan nopeasti, tulee asiakkaille onnistumisen kokemus: minä pärjään tässä työssä, joten minusta on vielä johonkin.

A1” – – koska se [pomo] kuitenkin katsoo, että kuka mihinkin pystyy ja ettei aiheuta liikaa stressiä tai paha mieltä tai tämmöstä, sitten on myös semmosta porukkaa, joka ei sillä tavalla ole kasassa, että et tänään jaksa yhtään mitään... niin voit sää vaikka istuakin, ettei kukaan pakota siihen, et sun on pakko jotain tehdä, ei aiheuta lisää stressiä, että se on tosi mukavaa.”

Työntekijäasiakkaat kertoivat mielellään työstään; moni oli ottanut kamerakännäyksillä kuvia tekemistään tuotteista. Suurin osa pitää työtä mukavana asiana, ja muutama suhtautuu siihen jopa intohimoisesti. Työtehtävät vievät mukanaan, niin ettei niitä malttaisi jättää kesken:

A9: ”Kun iltaisin ei saa unta, niin mä rupean suunnittelemaan, et mitä mä duunaan tuolla paidoista ... mä haluan kovasti oppii, et miten tehdään seuloja [seula on kankaan painannan työväline].”

A13: ”Et ko siihen tiettyyn kohtaan tekee töitä, niin ei malttaisi lähteä [kahvitauolle], et kun kotiin lähtee, niin pitää johonkin saada se työvaihe, et huomaa, et oho päivä on taas mennyt, et tosi nopeesti kyllä päivät menee täällä.”

Työvälineisiin ja -laitteisiin oltiin tyytyväisiä: täällä on ”ihana koneet, ensiluokkaiset pelit ja vehkeet”. Moni miettii, voisiko töitä tehdä kotonakin, mutta usein työt vaativat oman tilansa ja välineensä, joihin työntekijöillä ei ole varaa. Uusix-verstaiden erityispiirre on työtehtävien luovuus, mikä tuntuu olevan juuri se asia, joka auttaa asiakkaita.

A4: ”Mää luulen, että se luovuus jotenkin auttaa siinä. Sulle yhtäkkiä avautuukin, ko on pitäny jotakin asiaa tosi vaikeena, sit yhtäkkiä huomaakin, et hei mää osaan tehdä, siit tulee varmaan semmonen onnistumisen tunne, vitsi vau!”

Kuntouttavan työtoiminnan suhde palkkatyöhön

Seuraavaksi tarkastelen kuntouttavan työtoiminnan suhdetta palkkatyöhön. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat ovat toisaalta asiakkaita ja toisaalta työntekijöitä. Kun haastateltavat ovat Uusix-verstailla, he kokevat olevansa työntekijöitä, kun taas suhteessa työvoiman palvelukeskukseen he ovat pikemminkin asiakkaita. Kuntouttavan työtoiminnan tarkoituksena on edistää työttömien työllistymistä palkkatyöhön, joten on oleellista selvittää, mitkä tekijät yhdistävät kuntouttavaa työtoimintaa ja palkkatyötä sekä miten ne eroavat toisistaan. Inclusion-osallisuuden tavoitteena on työttömien liittäminen osaksi yhteiskuntaa työelämään osallistumisen avulla: työ tai muu aktiivitoiminta ehkäisee syrjäytymistä (Haahtela 2006, 31).

Kuntouttavasta työtoiminnasta asiakkaat käyttivät palkkatyöhön liittyviä käsitteitä, muun muassa ”pakkoloma”, ”irtisanominen”, ”lopputili”, ”kellokortti” ja ”rokulipäivä”. Käsitteiden käyttäminen voi johtua siitä, että kuntouttava työtoiminta mielletään osittain palkkatyöksi tai sitten syynä voi olla, ettei parempikaan ole kuntouttavaan työtoimintaan keksitty. Mutta kun asiakas kertoo, että ”liksa on kaks euroo tunti”, niin mistä oikeastaan onkaan kyse. Työelämälähtöisen kielen käyttäminen voi olla keino lähentyä työelämää tai torjua häpeää siitä, ettei olla palkkatyössä.

Aineistosta nousi esiin pyrkimyksiä määritellä kuntouttava työtoiminta vieläkin lähemmäksi palkkatyösuhdetta. Moni asiakas on hyvin työorientoitunut ja kokee

paineita sen takia, ettei pärjää normaalin palkkatyön mukaisessa työssä. Kuntouttavassa työtoiminnassa olemista voidaan hävetä, kun se ei ole ”oikeaa” työtä.

All: ”Tunsin itseni ääliöksi, kun en pystynyt hoitamaan 4 tunnin aamuvuoroa... sitä on kauhean vaikea hyväksyä, kun on nähnyt itsensä työn kautta aina.”

” – – Sehän mua mietityttää: mää oon täällä 3 kertaa viikossa 4 tuntia päivässä, niin mää sanon pojalle, että mää menen töihin.”

Yksi asiakas toivoo, että työaika olisi pidempi, eli kuusi tuntia päivässä, jotta työ olisi lähempänä normaalia työtä. Tavoitteenaan jotkut asiakkaat kokivat työn vakinaistamisen, mikä on normaalissa palkkatyössäkin päämääränä: *”Mää aattelin, että tässä on mulle eläkevirka.”* Kun työtä tekee tunnollisesti ja on säännöllinen, niin palkinnoksi halutaan työn jatkumista. Mielestäni asiakkaiden toive pääsemisestä jatkuvaan ”työsuhteeseen” on ymmärrettävää. Monet heistä ovat vuosikausia kulkeneet toimenpiteestä toiseen, eivätkä avoimet työmarkkinat tule lähemmäksi.

Kuntouttava työtoiminta eroaa kuitenkin palkkatyöstä. Erottavat tekijät liittyvät kuntouttavan työtoiminnan stressittömään luonteeseen, jota jo aiemmin kuvasin, sekä taloudelliseen riskittömyyteen. Kuntouttava työtoiminta on osallistujalle taloudellisesti riskitöntä: työstä saatu korvaus on pieni, mutta erilaiset sosiaaliturvaetuudet jatkuvat säännöllisinä. Monet asiakkaat eivät usko saavansa vakituista palkkatyötä, joten he mieltävät palkkatyöt pätkätöiksi. Kuntouttavan työtoiminnan korvauksia ei ulosmitata. Ulosmittauksen suojaisuus on niin pieni, että monet joutuvat hakemaan toimeentulotukea pärjätäkseen, jos palkka on ulosmittauksessa.

Työ on suhteellisen kevyttä kuntouttavassa työtoiminnassa, kun taas palkkatyössä työlle asetetaan tulostavoitteita, joita seurataan. Päivät ovat lyhyitä ja *”jos työ ei hotsita niin voi vetelehtii”* tai sitten *”tuijottaa seinään 20 minuuttia”*.

A8: ”Onhan tää työtä tavallaan, että tänne tullaan aamuisin, mut aika fiilispohjalta, siis kuntouttavaa työtoimintaahan tää on, ei meillä oo semmosta, ei aseteta mitään tavoitteita, tuolla tarvi ruoskan kaa viuhuun ja silleen, kiristäkää tahtia tai mitään, et tää on hyvä mesta.”

Eräs asiakas pitääkin kuntouttavaa työtoimintaa työnä, joka on niin kuin *”harrastus, jota saa tehdä ilmaiseksi”*. Kuntouttavassa työtoiminnan ilmapiiri on suvaitsevainen, poikkeamat keskiverrosta käyttäytymisestä sallitaan, koska *”meillä kaikilla on joku asia, jonka takia me ollaan täällä”*. Kuntouttava työtoiminnan *”reilu meininki”* korostuu sellaisille asiakkaille, jotka on *”normaalityöstä savustettu ulos”*.

Kuntouttavassa työtoiminnassa on siten samanaikaisesti työelämään liittyviä piirteitä että normaaliin palkkatyöhön kuulumattomia tekijöitä. Asiakkaat toivat haastatteluissa esiin, miksi he eivät ole palkkatyössä. Nämä työllistymisen esteet ovat osittain työttömiin asiakkaisiin liittyviä ominaisuuksia, mutta myös työelämään kuuluvia työttömiä syrjäyttäviä elementtejä. Nämä estävät tekijät ovat oleellisia, kun tavoitellaan kuntouttavasta työtoiminnasta avoimille työmarkkinoille siirtymistä. Osa esteistä on edellä mainittuja kuntouttavaa työtoimintaa ja palkkatyötä erottavia tekijöitä. Nostan esiin kolme asiakkaiden kokemaa työllistymisen estettä.

Ensimmäinen estävä tekijä on palkkatyön tekemisen taloudellinen kannustamattomuus, kun taas kuntouttava työtoiminta koetaan taloudellisesti riskittömäksi toiminnaksi. Toinen estävä tekijä on työmarkkinoiden tarve palkata koulutettua työvoimaa, kun kuntouttavassa työtoiminnassa on matalan vaatimustason tehtäviä, joihin kouluttaudutaan työtä tekemällä. Kolmas tekijä on hoidon ja osatyökykyisyyden vaikea yhdistäminen palkkatyössä, kun se onnistuu kuntouttavassa työtoiminnassa ainakin kohtuullisesti. Varsinainen este ei olekaan työttömien laiskuus tai keinottelu. Työhaluttomuuteen perustuvaa työllistymisen estymistä ei

tullut ollenkaan esiin aineistossa. Samaan tulokseen päädyttiin työvoimanpalvelukeskuksen arviointitutkimuksessa (Arnkil et. al. 2008, 277), jonka mukaan suurin osa haastatteluista palvelukeskuksen asiakkaista oli työsuuntautuneita.

Vappu Karjalaisen (2008, 61) mukaan työvoiman palvelukeskusten toiminnassa osallisuus nähdään työelämäosallisuutena. Tutkimukseni työntekijäasiakkaat kokevat kuntouttavan työtoiminnan olevan jonkinlaista työelämäosallisuutta, mutta työllistymistä avoimille työmarkkinoille ei välttämättä tapahdu.

Palkkatyömaailma on liian tiukkarajainen osatyökyisille tai sellaisille, jotka tarvitsisivat työolosuhteisiin erityisjärjestelyjä. Inclusion-osallisuus ei toteudu, kun sillä tarkoitetaan vain palkkatyöhön osallistumista. Koska palkkatyö ei heidän tilanteessaan ole työllistymisen esteiden takia mahdollista, he ovat päätyneet realistiseen vaihtoehtoon, kuntouttavaan työtoimintaan. Aktivointipolitiikan kannalta kuntouttava työtoiminta aktivoi työttömiä osallistumaan työelämän kaltaiseen toimintaan. Kuitenkaan kuntouttavalla työtoiminnalla ei pystytä vaikuttamaan työvoiman kysyntään, sillä kaikki toiminta siinä on keskittynyt työttömien ominaisuuksien ja elämänhallinnan parantamiseen. Tässä mielessä kuntouttava työtoiminta toteuttaa aktivointipolitiikan tarjontastrategiaa. Kari Vähätalo (1996, 238) esittää tekemänsä tutkimuksen perusteella, että parantaakseen pitkäaikais-työttömien työllistymistä, tulisi voimavaroja kohdentaa erityisesti työnantajiin ja koulutuspolitiikan suuntaan.

Myös muissa EU:n jäsenvaltioissa on kokeiltu kuntouttavan työtoiminnan tyypistä toimintaa, jonka tarkoituksen on ehkäistä pitkään kestäneestä työttömyydestä johtuvaa toimeettomuutta. Ongelmaksi on koettu, ettei toiminta ole pysyvä ratkaisu osallistujille: se saa aikaan sosiaaliavustuksista riippuvuutta, työeläke ei kartu ja toiminta ei heijasta työmarkkinoiden todellisia olosuhteita. (Willis-Mazzichini 2008, 39–40.) Samat ongelmat liittyvät suomalaiseenkin aktivointiin ja kuntouttavaan työtoimintaan.

Työvoimatoimistoja ja työvoiman palvelukeskuksia koskevan arviointitutkimuksen (Arnkil et. al. 2008, 270, 272) tulosten mukaan osa haastatelluista asiakkaista oli tyytymättömiä aktiivitoimenpiteiden sisältöön. He olivat sitä mieltä, että työt (työelämävalmennus, palkkatuettu työ, kuntouttava työtoiminta) eivät ole mielekkäitä eikä niistä saa asianmukaista palkkaa. Selkein asiakkaiden antama kritiikki kohdistui siihen, että toimenpiteet voivat jatkua pitkäänkin, mutta ne eivät johda avoimille työmarkkinoille. Suurin osa asiakkaista koki hyötyvänsä jostakin työvoiman palvelukeskuksen tarjoamasta palvelusta. Heidän mukaan osallistuminen toimintaan kohentaa muun muassa itseluottamusta.

Kuntouttavan työtoiminnan etuudet

Yksi syy pysytellä kuntouttavassa työtoiminnassa, on sen tuomat taloudelliset etuudet. Kuntouttavassa työtoiminnassa olevat saavat kolmentyyppisiä etuisuuksia: ilmaisen lounaan ja kahvin, matkalipun ja kahdeksan euroa ylläpitokorvausta tai toimintarahaa. Kuntouttavassa työtoiminnassa olevat saavat jokaiselta työtoimintapäiviltä kahdeksan euroa³. Jos asiakas saa työttömyyspäivärahaa tai työmarkkinatukea, niin etuus maksetaan työttömyysturvan yhteydessä ylläpitokorvauksena. Jos asiakas on työtoiminnassa 20 päivää kuukaudessa, etuus on siis 160 euroa verotonta tuloa. Etuus maksetaan kuukausittain, ja sitä ei makseta poissaolopäiviltä eikä sairauslomapäiviltä.

Kaikki haastateltavat toivat esiin kuntouttavan työtoiminnan taloudellisen merkityksen. Tämä oli yllättävä tulos, koska kahdeksan euroa tuntuu vähäiseltä rahalta. Etuutta pidettiin pienenä, mutta merkittävänä lisänä asiakkaiden taloudessa. Yksi haastateltava ei pitänyt toimintarahaa tärkeänä, koska häneltä oli evätty työmarkkinatuki kurssilta kieltäytymisen takia. Useimmat saavat lisäksi normaalin työt-

³ Tämä koskee niin sanotun aktivointiehdon täyttäviä asiakkaita.

tömyyskorvauksen, asumistukea Kelalta ja toimeentulotukea kaupungilta. Etuisuuksista huolimatta heidän taloutensa on hyvin tiukkaa, mihinkään ylimääräiseen ei ole varaa:

A14: ”Eihän tää raha koskaan riitä mihinkään tää työmarkkinatuki. Ku laskut maksaa ja ko on auto, niin vielä se ihan niin kaikki on siinä jo siinä niin.”

Yksi haastateltava oli sitä mieltä, että kahdeksan euroa on liian pieni raha toiminnasta. Kahdeksan euroa sinällään on pieni raha, mutta koska asiakkaat elävät toimeentulo minimietuuksilla, heidän taloudellinen tilanteensa on parempi kuin ilman kuntouttavaa työtoimintaa.

Moni vertasi kuntouttavaa työtoimintaa palkkatukityöhön tai tavalliseen työhön ja piti kuntouttaa työtoimintaa taloudellisesti parempana vaihtoehtona kuin palkkatuetta työtä, jossa työnantaja saa valtiolta työllistämistukea. Erityisesti silloin, kun asiakkaalla on ulosotossa paljon velkoja, ei palkkatuettu työ tunnu kannustavalta. Palkkatuetussa työssä työaika on 85 % normaalista, joten bruttopalkka siinä on noin 1300 euroa, josta pidätetään vielä verot. Usein asumistuki laskee ja asiakas joutuu joka tapauksessa hakemaan toimeentulotukea. Asiakkaille on tärkeää myös talouden ennakoitavuus.

A13. ”Satakuuskyt euroo on kuiteski iso raha, että voi ostaa esimerkiksi jotain, et jos mä menisin tavalliseen työhön niin mulla huutais ulosotto, et ihan samantien perään, mulle ei oo edes motivaatio, ku mä tiedän, että mulle ei edes jää edes senkään vertaa, et ku nytte on...pitää maksaa kaikki vuokrat, laskee kaikki eri..., emmä jaksa ottaa semmosta riskiä, että...”

H: ”Lyhytaikaisesta työsuhteesta?”

A13: ”Niin”

H: Vaikka ulosottomies heti ensimmäiseen palkkaan välttämättä ehdikään aina?

A13: ”Mutta tulee ne sitten ja tulee se täydellinen muutos kuiteskin eteen kuiteski, että kun tottunut tähän näin, eihän tää oo paljon rahaa kuukaudessa mutta, että mää pärjään.”

Helsingissä melkein kaikki kuntouttavassa työtoiminnassa olevat saavat työtoimintapäivän aikana yhden aterian ja kahvin. Säännöllinen ruokailu on osa asiakkaiden kuntoutumista. Ruokailun suhteen asiakkaiden mielipiteet jakautuivat: osa piti ruokaetua erityisen tärkeänä, osa taas oli tyytymätön ruuan laatuun ja ruokailan tasoon. Ateriaedun kokivat tärkeäksi erityisesti fyysistä työtä tekevät ja yksin asuvat henkilöt. Perheelliset eivät pitäneet ruokaetua niin merkittävänä asiana, koska he yleensä syövät vielä päivällisen kotonaan. Monelle kuntouttavan työtoiminnan ateria on ainoa päivän lämmin ateria. Asiakas voi valita myös lounasleivän ja ottaa sen mukaansa.

H: ”No entäs toi syöminen, käyt sää täällä syömässä?”

A2: ”Joo ja tosi hieno juttu.”

H: ”Se on sulle tärkeä, joku jättää syömättäkin...?”

A2: ”Se on aina. Mutsikin pitää sitä suurena etuna, kyl mäkin et, voi olla et mää käyn tällä syömässä ja kotona ei sitten tartte ko pari voi-leipää.”

H: ”Käytkö sää syömässä tossa?”

A4: ”No en enää, yhes vaiheessa mää kävin syömässä aika usein, et nykyään harvemmin. Tuli kerran kauhee vatsakipu, en tiedä mistä se johtu. Mää joudun joka tapauksessa laittaa ruokaa pojalle, niin mää käyn aika useesti kaupan kautta kotiin...”

Keväällä verstailla siirryttiin uuteen käytäntöön, jonka mukaan ruokalipun saa vasta ruokailupäivänä. Lippu kuitataan talon vahtimestarilta. Varsinainen ruokala sijaitsee parin sadan metrin päässä päärakennuksesta. Uusi käytäntö sai paljon kritiikkiä osakseen, erityisesti iltavuorossa oleville käytäntö on hankala.

A7: ”Ennen se järjestelmä toimi hyvin, et jos sulla sattu jäämään yks ruokalappu yli, niin sää pystyit tulla suoraan tuolta ja käydä safkalla ja tulla tänne leimaan kortin ja tulla töihin. Nyt sää joudut tulla tänne otat sen kortin ja käyt safkalla niin nopeesti ku kerkeet ja

juokset sitten takas ja leimaat kortin ja meet duuniin. Sää oot yltäpäältä hiessä ennen ku sää oot kerennyt edes tehdä mitään. Et ihan järkyttävii läppii välillä. Mut sit mää taas ymmärrän kyl taas sen, jos joku pässi on mennyt myymään niitä kortteja tuol kavereilleen, niin se on ihan ymmärrettävää, mut se on taas sitten koko talolt pois.”

Kaikki kuntouttavassa työtoiminnassa olevat saavat matkalipun ja matkakortin, jotta he pääsisivät matkustamaan työtoimintapaikalle. Matkalippu myönnetään toimeentulotukena joko maksusitouksena tai sitten rahana asiakkaan tilille. Muutama tulee työtoimintapaikkaan autolla, mutta hekin saavat matkalippua vastaavan korvauksen. Matkalippu helpottaa työtoimintapaikalle pääsemisen lisäksi muutakin liikkumista.

A13: ”Se on ihan hyvä toi kuukauslippu, kun mää normaalisti ostan sen joka tapauksessa, vaikka mää en olis edes täällä näin joituisin sen sijoittaa mulle ja mun pojalle. Koska mää asun sen verran syrjässä, että mää oon semmonen, että mää tykkään liikkua kaupungilla, tykkään että ihmisiä näkee, että ku mää asun tuolla syrjässä, niin mää en oo semmonen, et mää jaksan istua kotona.”

Kaiken kaikkiaan haastateltavat ovat tyytyväisiä kuntouttavan työtoiminnan etuisuuksiin. Kuntouttava työtoiminta ei paranna talousongelmia, mutta se ei huononakaan niitä. Kun pohditaan kuntouttavan työtoiminnan etuisuuksia osallisuuden kannalta, niin niillä voisi olla jotakin merkitystä. Vaikka heidän taloudellinen tilanteensa on edelleen tiukka, on se parempi kuin passiivituella oltaessa.

Työyhteisö tukee

Etuisuuksia tärkeämmäksi tekijäksi haastateltavat mainitsivat työyhteisön ja sosiaalisten suhteiden merkityksen kuntouttavassa työtoiminnassa. Jokaiselle haastateltavalle työyhteisö on myönteinen asia, jonka takia verstaalle halutaan tulla.

Usea puhui hyvästä hengestä, kivasta ilmapiiristä ja mukavasta porukasta. Työyhteisöksi mielletään oma paja, jota pidetään tuttuna ja turvallisena paikkana.

A14: ”Siis tää paikka merkitsee mulle, nää ihmiset siis nää työkaverit kaikki täällä, se henki mikä täällä on, että tää on aivan mahtavaa.”

A1: ”Mää en oo eläessäni ollu semmosessa työpaikassa, mihin mää tuun ihan mielelläni.”

” – – Et se tuo semmosta just, et joku yhteisö on olemassa, siis onhan mulla kavereita ja sillä tavalla, mutta nimenomaan tämmönen työyhteisö.”

Matti Kortteisen ja Hannu Tuomikosken (1998, 167) mukaan olennaista työttömien selviytymisessä on luottamuksen kokeminen ja yhteisöllinen ankkuroituminen. Juuri tällaista luottamusta ja yhteisöllisyyttä löytyy asiakkaiden kokemuksista kuntouttavasta työtoiminnasta. Jokaisella on oma ongelmansa, jonka takia kuntouttavassa työtoiminnassa ollaan, joten haastateltavat tuntevat yhteenkuuluvaisuutta ja suvaitsevaisuutta toisiaan kohtaan, vaikka kokonaisuutena joukko onkin heterogeeninen.

A8: ”Itse asiassa röökimestalla juteltiin, kuinka ainutlaatuinen työpaikka tää on. Meillä kaikillahan on kuntouttavassa joku tausta ja me tiedetään, jotka täällä on kuntouttavassa, niin meillä on joku pieni oma juttu minkä takii me ollaan täällä. Et se jollain tavalla ehkä sekin tekee tästä ilmapiiristä vähän rennomman. Et tavallisessa työpaikassa aika helposti katotaan vähän nenän vartta pitkin.”

Kuntouttavassa työtoiminnassa olevien keskinäiset välit ovat pääosin hyvät. Moni mainitsee olevansa samalla viivalla muiden kanssa ja tuntee olevansa samanarvoinen työyhteisön jäsen. Olennaista Uusix-verstaaiden työpajoilla onkin, että suurin osa siellä olevista on kuntouttavassa työtoiminnassa. Mielenkiintoista olisiikin selvittää, kokevatko normaalityöpaikoilla kuntouttavassa työtoiminnassa olevat olevansa työyhteisön samanarvoisia jäseniä. Maarit Laitisen (2008, 93) tutkimuksen perusteella asiakkailla on sekä hyviä että huonoja kokemuksia tuki-

työstä. Huonoihin kokemuksiin liittyi hyväksikäyttöä, nöyryyttämistä, syyllistämistä, ulkopuoliseksi jättämistä ja työtaitojen aliarviointia. Uusix-verstaiden kuntouttavassa työtoiminnassa oma työyhteisö koetaan turvalliseksi. Muutama haastateltava mieltää työyhteisön turvalliseksi ”toiseksi kodiksi”.

A13: ”Ei oo yhtään ollu semmosta, et syrjäydytkö määhän nyt heti tässä. Ku kaikki on samassa tilanteessa tavallaan, niin et ei oo kaikki niinku kultalusikka tässä näin, se vaan jotenki sujui automaattisesti, että tää toimii hyvin.”

A8: ”Niin se on muutenkin hankalaa tässä kilpailuyhteiskunnassa meikäläisten, niin sitten, et tämmönen pieni turvasaareke niin ei täältä pitäs potkii pois.”

Tupakkapaikalla on suuri merkitys sosiaalisten kontaktien ylläpidossa. Koska kaikilla pajoilla on ulkona yhteinen tupakkapaikka, siellä vaihdetaan kuulumisia myös pajojen välillä. Työyhteisön rento tunnelma heijastui myös haastatteluissa. Monet asiakkaat kertoivat asioita huumorin avulla. Hyvä henki näyttäytyy nauruskeluna ja vitsailuna.

A7: ”Meitä on nyt aika hyvä poppoo tossa ja nyt meillä pajan henki... ja sit pajakohtaisesti meillä on omat läpät, kielenkäyttö, on aika rujoo välillä ja silleen, et kyl sit saa nauraakin, että mut niinhän se vaan on, et onhan se joka työpaikalla omat juttunsa.”

Moni saa tärkeitä ihmiskontakteja verstailla, mutta kontaktit ovat luontevia, joten mitään ”pakkososiaalisuutta” ei ole. Jos jollakin on huono päivä, niin hänen annetaan olla ”rauhassa”.

A13: ” – – on aika kiva tulla tänne näin. Ei sun tarvi olla kontaktissa kenenkään kanssa, jos sä et halua. Jos on ollu sellanen päivä, ettei tänään huvita jutella, niin tehdään vaan työtä ja ollaan omissa oloissa, että se ei oo kielletty täällä.”

Työntekijät tukevat jonkun verran toisiaan, mutta kaikki eivät tuoneet työkaverien tukea esiin. Pajojen välillä voi olla eroja vertaistuen yleisyydessä ja määrässä, tai asiakkaat kokevat vertaistuen eri tavoin itselleen merkittäväksi. Vertaistukea on ilmeisesti enemmän joillakin pajoilla ja joillakin vähemmän. Myös Laitisen (2008, 104) tutkimuksessa tuli vertaistuen merkitys esiin, samoin kuntouttava työtoimin -lain sisältöä ja vaikuttavuutta koskevassa tutkimuksen (Ala-Kauhaluoma et. al. 2004, 103) mukaan vertaistuki on yksi kuntouttavan työtoiminnan keskeisimmistä elementeistä.

A4: ”Me keskustellaan kaikkia juttuja ja vähän toisten elämästä ja annetaan vähän neuvoja sinne sun tänne ja semmosta normaali ja pidetään hauskaa.”

Ohjaajilla ja työnjohtajilla on suuri vaikutus hyvän työilmapiirin luomisessa. Asiakkaat kuvaavat työnjohtajia eri tavoin: työnjohtaja on esimerkiksi ”jämpä ukko”, ”sillä on homma hanskassa”, ”se osaa myös joustaa”, on avulias ja joka osaa antaa sopivia työtehtäviä kaikille.

A8: ”Sillä [työnjohtajalla] on auktoriteettia ja silleen, mut se hoitaa sen eri tavalla, se on mukava pomo ja se on helposti lähestyttävä, se on hyvä pomo, paljon sen kanssa pystyy sopiin asioita.”

A7: ”Mun mielestä erinomainen pomo näyttää kuitenkin tarvittaessa, et jos jotain tehään, niin ’älä tee jos et osaa, niin sulle näytetään se’... Kun pomo sulle sen näyttää, niin pystyt sen ite vähän järkeileen ja sit kuitenkin työkalut on, et siinä on kaikki mahdollinen, et mitä tarvii... ettei voi puuttuu siihen.”

Ohjaajien tehtävänä on opastaa työtehtävien teossa ja osallistua myös työn tekemiseen. Muutamalla pajalla oli ohjaajista pulaa ja tämä heijastui haastateltavien mielipiteisiin: ohjaajien tuki nähtiin tarpeellisena. Hieman ongelmallisena asiakas kokee, jos ohjaaja tekee liikaa tilaustöitä, jolloin hän ei ehdi opastaa tarpeeksi työn teossa työntekijäasiakkaita. Yksi asiakas kertoi, että hyvän määräaikaisten

ohjaajan lähteminen harmittaa vieläkin. Yhdellä pajalla taas oli useampia ohjaajia, joilta asiakas voi kysyä neuvoa. Hän piti ohjaajia pätevinä.

H: ”Teillä ei oo omaa ohjaajaa siellä nyt?”

A1: ”Meillä on oma ohjaaja, mut sitten taas jos asiakastilaustyönä on yks tai kaks tuolia, niin onhan se taas järkevä, että ohjaaja tekee ne tuolit, kun että neuvoo. En tiedä, kyllä se musta olis ihan kiva, mutta siinä on sitten taas joku juttu.”

A2: ”Koko talo varmaan harmitti, ko X lähti sit pois. En mä sanois, et nykyinen on huono työnohjaaja, mutta X oli semmonen, joka osas todellakin ottaa ihmisistä inspiraatiota ja ottaa hyvin vastaan ihminen taloon elikkä sosiaalinen. Ehkä tällä hetkellä meidän pomolt puuttuu tietty tietty sosiaalinen ja auttava...”

Asiakkaiden välisistä ristiriidoista haastateltavat kertoivat muutamia kokemuksia. Yksi asiakas on kokenut ristiriidaksi entisen seurustelukaverin tapaamiset. Muutama asiakkaalla oli tieto, että jollakin toisella pajalla oli ollut ristiriitoja, joiden syinä he pitivät henkilökohtaisia suhteita, rasismia tai ennakkoluuloja. Eräessä tapauksessa asiakas häرنäsi toista asiakasta, mutta tilanne laukesi, kun häرنätty aikoi viedä kaverin pihalle. Päivän päätteeksi he kuitenkin ”löivät tassuu silleen”. Yksi asiakas kertoi, ettei ole tullut toimeen työkaverin kanssa, jolloin tilanne on meinannut kärjistyä.

A8: ”Meillä ei vaan luonteet... kummallakin oli vähän semmonen luonne, et ei anna jollain tavalla periksi....tai sit aika hyökkäävä... Enhän mä oo semmonen ilkee kenellekään, sen ihmisen kaa meillä meni vaan silleen, et se kärjisty tuol kerran, kun me oltiin X:ssä, niin sit sen jälkeen mä puhuin vähän päälliköille, et jos mahdollista, niin et älkää laittako meitä enää samaan paikkaan, et ei se oo kenenkään etujen mukaista.”

Ristiriitatilanteet eivät asiakkaiden mukaan ole jatkuvia. Edellä kuvattu ”pihalle viemisellä” uhkaaminen näyttäytyy miesten välisenä uhitteluna ja paikan hakemisena työyhteisössä. Asiakkaiden ja työnjohdon väliset ristiriidat tulivat aineistossa vähän esiin. Eräällä asiakkaalla oli ollut myöhästymisen takia ongelmia

työnjohdon kanssa, jonka takia hän ei saanut myöhästymispäiviltään toimintara-
haa. Työnjohdolta toivotaan ymmärtävää ja asiallista suhtautumista kuntoutta-
vassa työtoiminnassa olevia kohtaan.

*A6: ” Välilä tuntuu, et osalta esimiehistä tai -naisista saattaa unohtua se. He kohtelevat työntekijöitä täällä niin kuin tavallisessa työpai-
kassa, kun myöhästyy aamulla niin tulee sanomista, eiköhän täällä
pitäs kuitenkin periaatteessa ja aika hyvin onnistuukin se periaat-
teessa, kohdella meitä ihmisiä täällä kuitenkin tietyllä tavalla silkki-
hanskoilla, koska täällä on surullisia avioeroja, on alkoholismia ja
huumetaustaa...”*

Työyhteisöön kuuluminen on asiakkaiden kokemusten perusteella merkittävä asia: se on yksi osa aiemmin kuvaamaani osallistumiskierrettä. Jos ajatellaan kuntouttavan työtoiminnan kokonaisuutena, niin on vaikeaa kuvitella osallisuutta kuntouttavassa työtoiminnassa ilman kokemusta yhteisöllisyydestä, kuulumista johonkin. Laitinen (2008, 154) päätyy tutkimuksessaan samaan tulokseen: useimmat haastateltavat kokivat työn tekemisen mielialaa kohottavana tekijänä ja yhteisöllisyyden, mukana olemisen, toisena merkityksiä antavana elämänsisältö-
nä.

Osaaminen lisääntyä

Yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta kaikki toivat esiin kuntouttavaan työtoimin-
taan liittyvän osaamisen kehittymisen tai lisääntymisen. Osaamisen kehittyminen ilmenee kolmella eri tavalla aineistossa: (1) opettamisena ja ohjaamisena, (2) op-
pimisena ja (3) vertaisohjaamisena. Työnjohtajat tai työpajan ohjaajat opettavat työtehtävät, kuten edellä jo kuvasin. Ohjaaminen tapahtuu kädestä pitäen ja yleensä ohjaaja on koko ajan paikalla, joten asiakastyöntekijät voivat kysyä jat-
kuvasti ohjaajilta, jos työssä tulee pulmia vastaan.

A9: ”Mää oon niin aika paljon sen ohjaajan kyljessä, kyselen kaikkee ja utelen ja yritän oppia mahdollisimman paljon. Ja kun mä oon ollu sen puol vuotta, niin kai ne sitten meinaa, et mää osaan, että kyllä se lämmittää sydäntä.”

Oppiminen tapahtuu työtehtäviä tekemällä, toiminnan kautta. Oppimista tapahtuu, kun oppija seuraa vierestä, miten ohjaaja asian tekee tai ohjaaja antaa sanallisia neuvoja oppijalle. Vertaisohjaamisesta on kyse silloin, kun kuntouttavassa työtoiminnassa oleva ohjaa ja perehdyttää muita työtehtäviin. Rinnalla oppimisena voidaan nimittää oppimista, kun oivallus tapahtuu yhteisen tekemisen kautta.

A14: ”Mää oon opettanu näille nää hommat tässä näin. Mää oon antanut tehä sitten yksinään jossain vaiheessa sitten kesken opetuksenkin, jos tuntuu, et osaat tehä yksin, niin tee.”

A2: ”Mä teen mielellään yhdessä hommia. Sit siinä pystyy neuvoon samalla toista, jos toisella toinen ei osaa, niin siinä pystyy neuvoon. Sit taas jos se on toistepäin, niin vanhempi mies voi antaa mulle hyödyllistä neuvoa, ja siinä menee aika paremminkin ko on työkaveri.”

Oppimistapoina verstailla esiintyvät myös kurssit ja pidempikestoinen prosessioppiminen. Uusix-verstaat järjestävät lyhyitä kursseja, joihin jotkut haastateltavat olivat osallistuneet, muun muassa ensiapu-, tulityökortti- ja atk-kurssit. Prosessioppimisena voidaan pitää esimerkiksi työtapaa, jossa asiakastyöntekijä oppii työprosessiin osallistumisen kautta, miten vanhasta filminauhasta tehdään myyntiin menevä naisten käsilaukku. Prosessissa opitaan, miten kierrätysmateriaalia pystytään hyödyntämään myyntiin.

Oppimisessa on oleellista käsillä tekeminen. Moni haastateltava suhtautuu vihamielisesti työhallinnon kursseihin, joista melkein kaikilla on kokemusta.

A9: ”Mä saan tehdä käytännön asiaa, ja siis onhan täälläkin kursseja pilvin pimein, mutta mää en oo ilmoittautunut ensimmäisellekään.”

Kyl työkkäri on pitänyt huolen, et kurssikiintiöt on täynnä. Kyl määhaluun mieluummin tehä käsillä jotain.”

Katja Komonen (2008, 167–170) on tutkinut nuorten työpajoja kasvatuksellisina instituutioina. Työpajan tehtävänä on olla ohjauksellinen ja kasvatuksellinen instituutio, jossa tavoitteena on nuoren kasvaminen aikuiseksi ja liittäminen yhteiskunnallisiin instituutioihin. Komonen näkee työpajan tehtävänä yhteiskuntaan liittämisen palkkatyöhön sosiaalistamisen kautta, jolloin työpajatoimintaa liittyy näkökulma työkasvatuksesta. Työpaja on jonkinlainen pienoisyhteiskunta, jossa nuori sosiaalistetaan palkkatyöhön.

Komonen (2008, 171–172) tuo esiin työpajan paikkana, jossa nuori voi hengähtää yhteiskunnan asettamista vaatimuksista. Nuorten työpajalla on myös kokonaisvaltainen huolenpitotehtävä: työpaja ansaitsee oikeutuksensa, koska nuoret tarvitsevat paikan missä olla. Yksilöllisen kasvun lisäksi olennaista on yhteisöllinen työn tekeminen ja sen ohessa tapahtuva yhteiskuntaan ohjaaminen.

Kun kyse on aikuisten työpajasta, niin kasvatuksellinen näkökulma tuntuu vieraalta, vaikka asiakkaat ovatkin kokeneet oppineensa kuntouttavassa työtoiminnassa työn tekemistä. Sekä aikuisten että nuorten työpajoilla tärkeää ovat työn tekeminen, työyhteisö ja oppiminen, mutta mihin esimerkiksi 57-vuotias entinen yrittäjä on kasvamassa tai sosiaalistumassa? Kuntouttava työtoiminta toimii myös jonkinlaisena hengähdyspaikkana sellaisille työttömille, jotka eivät ole löytäneet paikkaansa työelämästä, myös aikuiset tarvitsevat paikan, missä olla. Näkemys työkasvatuksesta ei sovellu aikuisten työpajatoimintaan, ei ainakaan kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kokemuksiin.

Aktivoituminen

Asiakkaiden kokema kuntouttavan työtoiminnan kuudes merkityskokonaisuus oli aineistossa epäyhtenäisin ja vaikeimmin havaittavissa oleva: aktivoituminen. Tässä yhteydessä tarkoitan aktivoitumisella asiakkaiden kokemia myönteisiä muutoksia suhteessa itseensä ja ympäristöönsä. Kyse ei ole viranomaislähtöisesti aktivoinnista, vaan pikemminkin ihmisen kokemasta itsetunnon vahvistumisesta ja toimintakyvyn lisääntymisestä.

Aktivoitumisesta tulee mieleen kuntoutumisen käsite, joka on määritelty vuoden 2002 kuntoutusselonteossa seuraavasti: ”Kuntoutumisen näkökulmasta kuntoutus voidaan määritellä ihmisen tai ihmisen ja ympäristön muutosprosessiksi, jonka tavoitteena on toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistäminen. Kuntoutus on suunnitelmallista ja monialaista, pitkäjänteistä toimintaa, jonka tavoitteena on auttaa kuntoutujaa hallitsemaan elämäntilanteensa. Kuntoutusselonteossa kuntouttava työtoiminta on määritelty pitkäaikaistyöttömiin kohdistuvaksi kuntoutukseksi. (Kuntoutusselonteko 2002, 3, 14–15.)

Selkeästä määritelmästä huolimatta kuntoutumisen käsite on monitulkintainen. Kotirannan (2008, 23) mukaan aktivoinnista ja aktivoitumisesta voidaan käyttää kuntoutuksen käsitteitä, mutta silloin kuntoutus tulisi määritellä yhteiskuntatieteellisen ajattelun ja erityisesti toiminnan teorian pohjalta. Vaarana on, että kuntoutus-termin käyttö vääristää työttömyyden yksilölliseksi ja medikalisoituneeksi ongelmaksi.

Toimintakyvyn säilyminen ja koheneminen oli yksi asiakkaiden mainitsema myönteinen muutos. Yksi asiakas viittaa toimintakyvyllä ihmisten kanssa toimimiseen, sosiaaliseen toimintakykyyn. Hänellä on takanaan pitkä sairaalajakso, joten kuntouttavalla työtoiminnalla on tässä tilanteessa merkittävä rooli toiminta-

kyvyn ylläpitäjänä. Kuntouttava työtoiminta on avannut osallistujille ikkunan ulkomaailmaan.

H: ”Onko tällä sitten ollut merkitystä, jos sulla on muuttunut elämässä jotain?”

A11: ”On toki, siis sehän ois ollu ihan kauheeta, kun ois ollu koko tän ajan kotona, siinähan ois ihan tai olisin tullu siis kauheen ihmis-pelkoseksi ehdottomasti siis kyllähän tää pitää kiinni ihmisissä ja ylipäättään toimintakyky säilyy tai paranee.”

” – – Kuitenkin tulee liikuttua ja näkee ihmisiä, tulee tehtyä jotain ja välillä voi olla ihan tyytyväinen, mitä on tehnyt... et pysyy kiinni edes jollain tasolla tässä yhteiskunnassa, jos näin vois sanoa.”

Yksi asiakas kertoi, että lähipiiri on havainnut muutoksen asiakkaassa. Hyvä mieliala näkyy ihmisen olemuksessa ja innostus tarttuu. Asiakas oli myös kertonut verstaista hyvää palautetta kavereilleen ja työvoiman palvelukeskus Duuriin, jonka seurauksena yksi kaverikin oli tullut työtoimintaan pajalle.

A4: ”Sitten kun ihmiset on nähnyt musta kuin innostunut mää oon, ne on ihan et ootsä viellä siellä ... pajalla, et oon, et jotenkin se näkyy musta, että tuolla on mukava olla töissä ja et en mää millään haluis lähtee tuolta pois...”

Muutama asiakas toi esiin myös fyysisen toimintakyvyn kohenemisen kuntouttavassa työtoiminnassa. He eivät pysty tekemään kokopäivätyötä, mutta kuntouttava työtoiminta pitää yllä fyysistä toimintakykyä ja kuntoa, mikä voisi kotona ollessa laskea.

Kaksi asiakasta kertoi aloittaneensa uuden harrastuksen kuntouttavan työtoiminnan myötä. Yhdessä asiassa aktivoituminen leviää toisessa asiassa aktivoitumiseen. Työssä selviytyminen lisää itseluottamusta omiin kykyihin. Yksi asiakas oli suorittanut myös autokoulun kuntouttavan työtoiminnan ohessa.

A8: ”Ja jos nyt ajattelee, mitä mää oon nyt muuten saanut elämässä aikaseksi, niin toi autokoulu, sitten nyt mää alotin harrastuksen, mitä mää oon pitkään kelannut ja meinannu mennä, mut en oo ikinä mennyt, mut menin teatteriin... oon saanut tietyn semmosen selkeyden ja rutiinit, et tuntuu ihan hyvältä itse asiassa, en mää osaa muuta...”

H: ”Niin, et elämä on muuttunut?”

A8: ”On ja hyvään suuntaan.”

Kuten aiemmin on tullut esille, oli monella asiakkaalla taustalla päihteiden käyttöä. Yhden asiakkaan mukaan kuntouttavassa työtoiminnassa käyminen pitää juomisen aisoissa, muttei ole sitä kokonaan lopettanut. Hän pelkäsi kesälomaa, kuntouttavan työtoiminnan taukoa, jolloin vaarana olisi retkahdus.

A10: ”Mulla on kuitenkin tekemistä, että mää tiedän että, mää en voi tost noin vaan ryypiskellä jatkuvalla syötöllä, et mää tiedän, et mun pitää tulla tänne. Sit se on pysynyt aika hyvin hallinnassa, että tulee repsahduksia, mutta aika hyvin hallinnassa... että mää en jää sitten sinne notkumaan jonnekin metsikköön. ”

Entisten huumeiden käyttäjien kuntoutuminen on alkanut jo ennen kuntouttavaa työtoimintaa, joten on vaikea määritellä, mikä hoito, projekti tai toiminta on saanut aikaan aktivoitumista ja raitistumista. Huumeiden käytön jättäneet ovat joutuneet luopumaan kaikista entisistä kavereistaan.

H: ”Eikö se ollut aika rankkaa?”

A2: ”Aluks oli todellaki oli rankkaa, ettei tiennyt et mitä tavallaan tulevaisuus tuo. Oli vaan tehny sen vahvan päätöksen, ja just mää puhuin siitä tukiverkosta, niin mää en tiää, miten mää olisin selvinny ilman sitä tukiverkkoo ilman niitä positiivisia asioita. ”

” – – Mää sanoin et mää jätin kaikki mun kaverit. Se oli tosi vaikee.”

H: ”Löytää uusia?”

A2: ”Löytää uusia ja olla yksin. Sen takii tää paikka oli tosi hyvä mulle.”

Kuntouttavan työtoiminnan merkityksillä näyttää olevan yhteyksiä osallisuuteen, eli kuntouttavassa työtoiminnassa on osallistavia elementtejä. Simo Mannila ja Annika Laisola-Nuotio (2002, 59–61) ovat selvittäneet pitkäaikaistyöttömien kuntoutuksen vaikuttavuutta: kyse on sekä yksilöinterventioista että yhteiskuntapolitiikasta. Pitkäaikaistyöttömät voivat saada kuntoutusinterventioksi luettavaa palvelua, koska ovat työkyvyltään ongelmallisia. Selvityksen perusteella yksilöinterventiolla on vaikutusta asiakkaiden psyykkisten valmiuksien tai kunnan paranemiseen sekä elämäntilanteen eriytymiseen, jolla tarkoitetaan sitä, että työttömyys päättyy eläkkeeseen, koulutukseen tai työllistymiseen. Tulokset osoittavat, että kaikille pitkäaikaistyöttömille kuntouttaminen työhön ei ole oikein asetettu tavoite. Kun vertaan selvityksen tuloksia omaan aineistooni, niin yksilöinterventioiden osalta tulokset ovat samansuuntaiset, samoin näyttää siltä, että kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien tilanteet ja tavoitteet ovat eriytymässä.

Matti Kortteisen ja Hannu Tuomikosken ”Työtön”-tutkimuksen (1998, 167) perusteella työttömän tulee kehittää vastaus kahteen elämänongelmaan: (1) kysymykseen elämän mielestä ja merkityksestä ja (2) miten turvata elanto. Oman tutkimukseni asiakkaat ovat löytäneet kuntouttavasta työtoiminnasta merkityksiä ja mielekkyyttä elämälleen. Myös heidän taloudellinen tilanteensa on jotensakin siedettävä, jos he saavat työttömyysturvaa ja muita sosiaalisuuksia.

Ilman sosiaalista kannattelua työttömät eivät selviydy. Kannattelu on yhteisöllistä, jos se perustuu arvoyhteisyyteen, ja yhteiskunnallista, jos se perustuu rahaan ja vastikkeelliseen vaihtoon. Työttömän työ- ja toimintakyky säilyy, jos molemmat toteutuvat. Kortteisen ja Tuomikosken mukaan palkkatyö sinänsä ei ole välttämätöntä ihmisen selviytymisen ja sosiaalisen integraation kannalta. Oleellista on, ovatko yhteisyyssuhteet ja talous kunnossa. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 168–169.) Kuntouttava työtoiminta voisi olla näin ollen yksi keino säilyttää työttömän työ- ja toimintakyky.

Kuntouttavan työtoiminnan taloudellisia vaikutuksia kunnille tehdyssä tutkimuksessa (Kallio & Meklin & Tammi 2008, 50–53) kysyttiin myös kuntouttavan työtoiminnan vaikutuksia asiakkaiden elämäntilanteeseen ja työllistymiseen. Kaikkien vastaajien (yhteensä 51 kuntaa) mukaan asiakkaiden elämäntilanne oli parantunut jonkin verran tai paljon kuntouttavassa työtoiminnassa. Suurimman osan mukaan kuntouttava työtoiminta oli parantanut jonkin verran osallistumista työvoimapolitiittisiin toimenpiteisiin. Sen sijaan kuntouttava työtoiminta oli parantanut työllistymistä vastaajien mielestä jonkin verran (36 vastaajaa) tai sillä ei nähty olevan myönteistä vaikutusta työllistymiselle (11 vastaajaa). Vastauksissa tuli esiin vahvasti kuntouttavassa työtoiminnassa olevien asiakkaiden erilaisuus, heidän tavoitteidensa sekä motiivinsa merkitys ja se että parhaiten kuntouttava työtoiminta onnistuu, kun se räätälöidään asiakkaiden tavoitteita vastaavaksi. Tutkimuksessa kuntien vastauksissa tuli esiin huoli siitä, miten pysyviä vaikutuksia kuntouttavan työtoiminnan avulla saadaan aikaan. Uhkakuvana on, että työtoiminnan päättyessä asiakkaan elämä palaa entiselleen ja syrjäytyminen jatkuu.

Työttömien aktivointitutkimuksen perusteella kuntouttava työtoiminta toimii sosiaalipoliittisten, ei niinkään työvoimapolitiittisten, kriteerien mukaisesti (Ala-Kauhaluoma et. al 2004, 206). Sen tuloksia tulisikin tarkastella sosiaalipolitiikan tai hyvinvoinnin näkökulmasta.

Erik Allardt (1976, 23) määrittelee hyvinvoinnin tilaksi, jossa ihmisellä on mahdollisuus saada keskeiset tarpeensa tyydytetyiksi. Hyvinvointi koostuu kolmesta ulottuvuudesta: *having, loving ja being*. *Having* tarkoittaa elintasoja, johon sisältyy muun muassa tulotaso, asunto, terveys ja työllisyys. *Loving* tarkoittaa yhteisyyssuhteita, kuten ystävien lukumäärää, perhettä, kontakteja paikallisyhteisöissä ja järjestöissä. *Being*:llä taas ymmärretään ihmisenä olemista, mikä näyttäytyy poliittisena aktiivisuutena, harrastusten määränä, korvaamattomuutena työssä. (Allardt, 1998, 40–41.) Kun vertaan kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kokemuksia merkityksiä hyvinvoinnin ulottuvuuksiin, niin havaitseen tiettyä samankal-

taisuutta. Kuntouttavassa työtoiminnassa on tekijöitä, joilla on merkitystä osallistujien hyvinvoinnin kokemiselle.

Having ulottuvuutta kuvaa esimerkiksi asiakkaiden kokemus siitä, että pienikin taloudellinen lisäetuus on heille merkityksellinen. Samoin mielekkään ja sopivan työn tekeminen koettiin tärkeäksi tekijäksi. *Loving* toteutuu työyhteisöön kiinnittymisenä, hyvän ja reilun hengen kokemisena ja yhdessä tekemisena. *Being* lähestyy tutkimuksessani käyttämäni osallisuuden käsitettä. Työn tekeminen saa aikaa onnistumisen tunteita, itsetunnon kohenemista ja johonkin kuulumisen tunteen. Osallisuus liittyy myös *loving* ulottuvuuteen, kun se ymmärretään laajemmin kansalaisyhteiskuntaan kuulumisena. Olen esimerkinomaisesti kokeillut, miten Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuudet⁴ sopivat kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kokemuksiin (Taulukko1.).

Taulukko 1. Hyvinvoinnin ulottuvuudet ja kuntouttavan työtoiminnan osallistujien kokemat merkitykset.

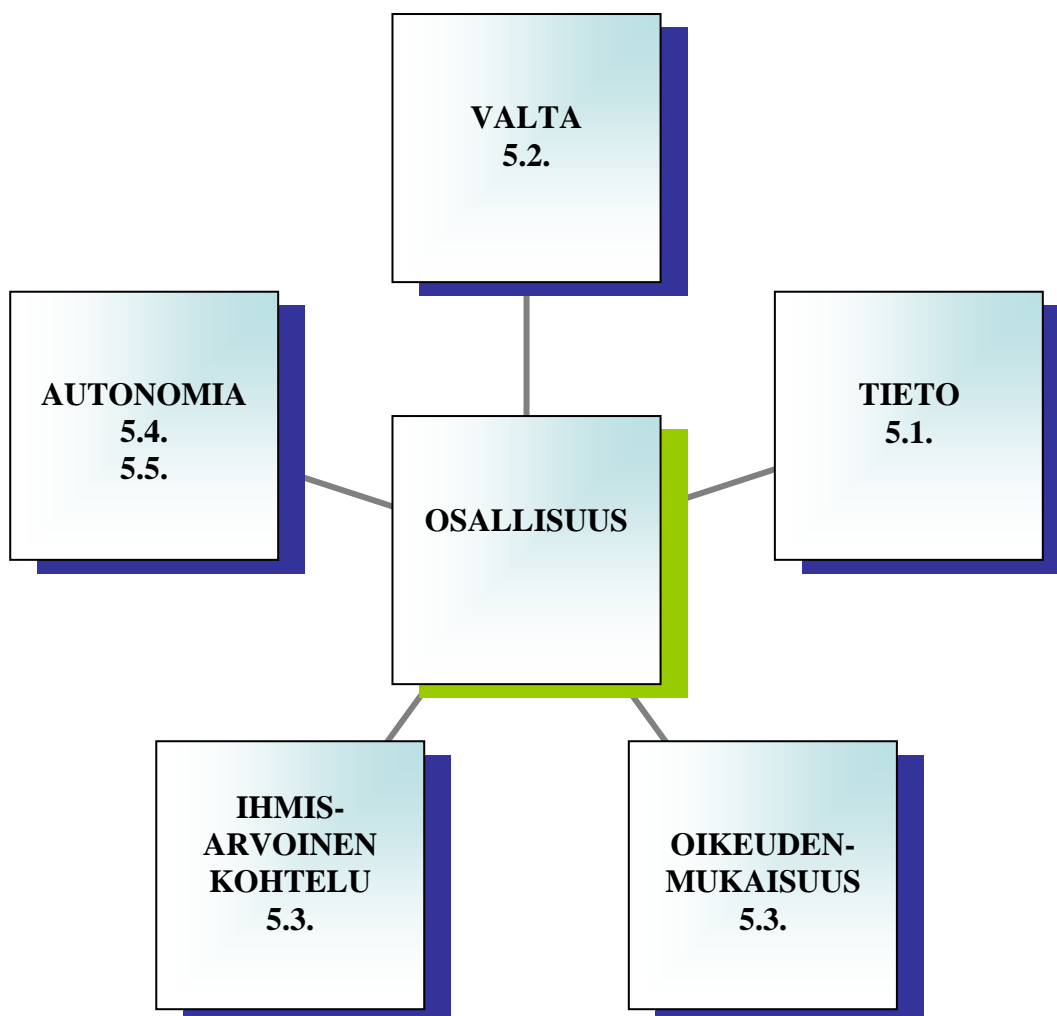
Hyvinvoinnin ulottuvuudet (Allardtin mukaan)	Kuntouttavan työtoiminnan osallistujien kokemat merkitykset
Elintaso Having	Etuudet Mielekäs työ
Yhteisyyssuhteet Loving	Työyhteisö Yhdessä tekeminen
Ihmisenä oleminen Being	Osaaminen, onnistumisen tunne Aktivoituminen Elämän rytmin löytäminen

⁴ Hyvinvointi ja elämänpolitiikka -artikkelissaan Allardt nimittää having, loving ja being –käsitteitä kategorioiksi.

Tärkeää olisi tarkemmin tutkia, mitä tarpeita kuntouttava työtoiminta tyydyttää, mikä merkitys kuntouttavalla työtoiminnalla on objektiiviselle hyvinvoinnille ja itse koetulle subjektiiviselle hyvinvoinnille. Lisätutkimuksen avulla olisi mahdollista tuoda esiin kuntouttavan työtoiminnan merkitys aktiivitoimenpidettä laajempaan hyvinvointia lisäävänä toimintana. Tämän tutkimuksen perusteella työntekijäasiakkaiden kokemukset hyvinvoinnista ovat yksi osallisuutta lisäävä komponentti.

5. OSALLISUUDEN RAKENTUMINEN KUNTOUTTAVASSA TYÖTOIMINNASSA

Seuraavaksi tarkastelen lähemmin aineiston analyysin kautta löytämiäni teoreettisia käsitteitä, joilla voi olla merkitystä osallisuuden rakentumisessa. Nimitän niitä nyt osallisuuden rakennuspalikoiksi (Kuvio 5.).

Kuvio 5. Osallisuuden rakennuspalikat.

Ensimmäisen asteen tulkinnassani kuvasin asiakkaiden kokemuksia ja merkityksiä. Toisen asteen tulkinnassa analysoin osallisuuteen liittyvien käsitteiden avulla aineistoani: tukeeko aineisto näitä käsitteitä ja mitkä ovat käsitteiden väliset suhteet? Erityisesti pohdin aktivointiprosessin kulkua ja asiakkaiden ja työntekijöiden välisiä suhteita. Lisäksi hyödynnän aineistosta jo edellä kuvaamiani kuntouttavan työtoiminnan merkityksiä. Aluksi pohdin, miten tieto liittyy osallisuuteen (5.1.), sitten tutkin vallan käsitettä, sen eri muotoja, tiedon ja vallan käytön suhdetta (5.2.), sen jälkeen oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvon kokemisen merki-

tystä ja niiden liittymistä osallisuuteen (5.3.) ja lopuksi tarkastelen autonomiaa ja siihen liittyvää valtaistumisen prosessia (5.4. ja 5.5.).

5.1. Kokemustieto vahvistaa osallisuutta

Tietämättömyys liittyy asiakkaiden osattomuuden kokemuksiin. Tiedon puute liittyy tunteeseen siitä, että viranomaisilla on enemmän tietoa asioista, eivätkä he kerro asiakkaille valintatilanteisiin liittyvää oleellista tietoa. Asiakas kertoi esimerkiksi, ettei tiennyt, että kuntouttavassa työtoiminnassa oleminen ei kerrytä työssäoloa. Hän ihmetteli, miksei asiaa Duurissa hänelle heti selvitetty. Asiakas koki, että tietoa oli pimitetty häneltä. Tietäminen ja tiedon saaminen ja sen ymmärtäminen ovat merkittäviä tekijöitä osallisuuden toteutumisessa. Jos asiakkaalla ei ole tietoa toiminnan sisällöstä, hän ei tunne hallitsevansa tilannetta ja häntä voidaan ohjailla haluttuun suuntaan. Freiren (2005, 115) mukaan ihmisiltä puuttuu todellisuutensa kriittinen ymmärrys, kun he tarkastelevat todellisuutta sirpaleisena, jolloin he eivät voi saada aitoa tietoa todellisuudesta.

Kuntouttavaan työtoimintaan ensimmäistä kertaa tulevat asiakkaat kertoivat yleensä, etteivät tienneet paikasta mitään, eivätkä myöskään odottaneet siltä mitään. Toista tai kolmatta kertaa toiminnassa mukana olevat taas sanoivat tietävänsä jo, mitä odottaa. Ensimmäiseen kertaan liittyi yhden asiakkaan mukaan pelkoakin:

AI: ”Mää pelästyin, koska mulla oli todella väärä käsitys tämän tyyppisestä toiminnasta tai siis kuntouttavasta työtoiminnasta. Yleensäkin ajattelee, et se on vaan niille ihmisille, jotka ei kerta kaikkiaan pysy kasassa Mut sit, kun mä tulin tänne, niin mua rauhoitettiin heti, että täällä on kaikenlaista porukkaa. Sitte tota, mä sanoin, et kokeillaan sitten... Sitte mä tulin tänne, niin mä huomasin, et okei porukkaa on kaikenlaista, on sitä mitä oon pelännyt, mutta kaikki kun ei ole sitä, eikä se millään tavalla minuun kohdistu. Siis meidän paja on todella mukava.”

Haastatelluilla asiakkailla oli kertynyt käytännön tietoa kuntouttavasta työtoiminnasta, esimerkiksi ettei kuntouttava työtoiminta ole palkkatyötä tai että kuntouttavaa työtoimintaa järjestetään Uusix-verstailla neljä tuntia päivässä. Tietoa he saavat aktivointisuunnitelmien teon yhteydessä työvoiman palvelukeskuksessa ja Uusix-verstailla pidettävien alkuinfojen kautta, jolloin he kiertävät kaikki pajat ja saavat tietoa kuntouttavan työtoiminnan käytännöistä. Lisäksi he saavat Uusix-verstailla kuntouttavan työtoiminnan ohjeet kirjallisina. Samanlaista tietoa toiminnasta on Duurin työntekijöillä, joiden tieto kuntouttavan työtoiminnan sisällöstä ei perustu heidän omaan kokemukseensa, vaan koulutuksen tai ohjeistuksen kautta saatuun tietoon. Kun asiakas on ollut kuntouttavassa työtoiminnassa, hänelle kertyy kokemuspäistä tietoa toiminnasta. Siinä mielessä asiakas on asiantuntija kuntouttavaa työtoimintaa koskevissa asioissa.

Uusixilla työssä olevien työnjohtajien ja työpajaohjaajien tiedon luonne poikkeaa Duurin sosiaali-ohjaajien, työvoimaohjaajien ja sosiaalityöntekijöiden tiedosta. Uusixin työntekijöiden tieto kuntouttavasta työtoiminnasta on kokemuspäistä tietoa toiminnan järjestämisestä ja työtoiminnan sisällöstä. Duurin työntekijöillä on enemmän tietoa työntekijäasiakkaiden taustoista ja työtoiminnan eri vaihtoehtoista.

Kun sovelletaan Immanuel Kantin (1990, 214–221) teoriaa tiedon perusteista, niin voidaan määritellä, että Duurin työntekijöiden tieto kuntouttavasta työtoiminnasta on tietoa *a priori* (ennen kokemusta) ja asiakkaiden tieto *a posteriori* (kokemuksen jälkeen). Tieto *a priori* perustuu puhtaaseen ymmärrykseen ja järkeen. Aineistoni perusteella asiakkaiden tiedolla ja tietämisellä ei ole suurta merkitystä aktivointiprosessissa. Asiakkaiden kokemustietoa ei hyödynnetä. Mielestäni tämä johtuu asiakkaiden vallan puutteesta. Tiedon ja vallan käsitteet ovat kytkeytyneet toisiinsa.

Tietoa *a posteriori* kuntouttavasta työtoiminnasta ovat esimerkiksi asiakkaiden kokemukset toiminnan merkityksestä taloudelle tai mielenterveydelle. Kokemustietoa hänellä on omasta työ- ja toimintakyvystään, ja asiakkaan kannaltaan hankala tilanne syntyy, jos Duurin työntekijä on eri mieltä asiakkaan työkyvystä.

A7: ”Mut ainakin itellä ainakin vähän ton Duurin kaa menee... ne vähän passuuttaa tavallaan, et ’älä ala tekeen liikaa oikeestaan, jos ei pää kestäkään’. Sit taas ite tuntee omat rajat, et jos sää haluut töitä tehdä, niin niitä teet, mut se nyt on sitten. No kuhan nyt jossain vaiheessa pääsis eroon tosta Duurista.”

Kokemustietoa on asiakkaiden saamaa tietoa muilta viranomaisten kanssa tekemiin joutuneilta asiakkailta. Monet kertoivat muiden asiakkaiden kokemia aktiivointiin liittyviä tapauksia siitä, miten jollekin oli käynyt hyvin tai miten jollekin oli käynyt huonosti. Näiden tapausten kautta heille kertyy tietoa siitä, miten etuusjärjestelmä toimii. Esimerkiksi yksi asiakas oli ottanut palkkatuetun työn vastaan ja kysynyt Kelasta, miten työn vastaanottaminen vaikuttaa asumistukeen. Kelasta oli kerrottu, ettei se vaikuta mitenkään. Asumistuen tarkistuksen yhteydessä ilmeni, että hän oli saanut liikaa asumistukea, joten sitä peritään edelleenkin kuukausittain myönnetystä tuesta pois. Samoin oli käynyt naapurille, jota myös oli neuvottu virheellisesti Kelassa. Asiakas oli saanut kokemukseen perustuvaa tietoa siitä, miten palkkatyön vastaanottaminen vaikuttaa perheen talouteen.

Vertaan seuraavassa taulukossa asiakkaiden kokemustietoa ja Duurin työntekijöiden virallista tietoa kuntouttavasta työtoiminnasta (Taulukko 2.). Olen jakanut kuntouttavaa työtoimintaa ja aktiivointia koskevan tiedon neljään alueeseen: yleiseen, käytännön toimintaan, toiminnan merkitykseen, toiminnan vaihtoehtoihin ja niiden seurauksiin. Taulukon tiedot olen koontanut tutkimusaineiston perusteella, mutta lisäksi olen hyödyntänyt käytännön kehittämisessä saamaani kokemusta viranomaisten ohjeistuksesta. Näkökulmassa korostuvat työntekijäasiak-

kaiden kokemukset, koska en ole perehtynyt Duurin työntekijöiden käsityksiin tiedosta.

Yleisellä tasolla Duurin työntekijällä on tietoa kuntouttavan työtoiminnan laista, ohjeista ja menettelytavoista, kun taas kuntouttavassa työtoiminnassa olevalla asiakkaalla on kokemuspäiseen tietoon perustuva ymmärrys toiminnan tarkoituksesta. Duurin työntekijöillä on tietoa työpajojen käytännön toiminnasta esitteiden, vierailujen, ja tiedotustilaisuuksien kautta. Asiakkailla on tietoa, miten toiminta on todellisuudessa järjestetty. Duurin työntekijöillä on ohjeistuksesta saatua tietoa, mihin toiminnalla pyritään ja mitä sen pitäisi merkitä asiakkaille. Asiakkailla on kokemuksellista tietoa, millaisia merkityksiä toiminta elämälle tuottaa. Duurin työntekijöillä on tietoa vaihtoehtoisista toiminnoista, kuten työharjoittelusta, työelämävalmennuksesta, palkkatuetusta työstä ja työkokeilusta, ja niiden vaikutuksista työmarkkina-asemaan. Asiakkailla on omia ja tuttujen kokemuksia toimenpiteistä, niiden eduista ja haitoista ja vaikutuksista esimerkiksi perheen talouteen.

Taulukko 2. Kuntouttavaa työtoimintaa koskevan tiedon lähteet

Kuntouttavaa työtoimintaa/aktivointia koskeva tieto	A priori Ei-kokemusperäinen tieto	A posteriori Kokemusperäinen tieto
Yleinen	Laki, ohjeet, käsikirjat	Kokemus kuntouttavasta työtoiminnasta
Käytännön toiminta	Esitteet, vierailut, infot, ohjeet	Toimintaan osallistumisen kautta saatu tieto, miten toimitaan
Toiminnan merkitys	Ohjeistuksesta saatu tieto	Omakohtaisesti koettu merkitys
Vaihtoehdot toiminnalle ja niiden seuraukset	Tieto käytettävissä olevista vaihtoehdoista	Omia ja tuttujen kokemuksia eri vaihtoehdoista ja niiden seurauksista

Taulukossa esitetty jako ei todellisuudessa ole niin selvä ja ehdoton: Duurin työntekijälläkin on kokemusperäistä tietoa toiminnasta, esimerkiksi pitkän työkokemuksen tai asiakkaalta saadun kokemusperäisen tiedon kautta. Asiakkailla on myös tietoa *a priori* kuntouttavasta työtoiminnasta esimerkiksi infotilaisuuksien tai kirjallisen materiaalin kautta saatua tietoa.

Uusixin työnjohtajien ja työpajaohjaajien tieto kuntouttavasta työtoiminnasta painottuu tietoon *a posteriori*, mutta heidän tietonsa toiminnan merkityksestä tulee asiakkaiden kokemusten kautta. Uusixin työntekijöillä on myös tietoa kuntouttavasta työtoiminnasta *a priori*, jota he ovat saaneet esimerkiksi koulutuksen ja perehdytyksen avulla.

Tieto *a posteriori* on olennaista osallisuuden kokemiselle, kun taas tieto *a priori* voi olla tietoa ilman kokemusta. Oleellista on, miten tietoa pystytään käyttämään. Yleinen käsitys on, että se jolla on paljon tietoa, niin hänellä on enemmän valtaa

kuin asioista tietämättömällä. Tieto on valtaa -sanonta perustuu Francis Baconin käsitykseen tiedon vallasta suhteessa luontoon. Kyse on tiedon välinearvosta. Georg Henrik von Wrightin (1998, 404) mukaan tietoa voidaan käyttää joko välineenä tai itseisarvona. Välinearvona tietoa käytetään erilaisten tarpeiden tyydyttämisessä ja aineellisen hyvän saavuttamisessa. Kun tieto on arvo sinänsä, niin tieto käsitetään elämänmuotona, eli pyrkimyksenä oppimiseen ja ymmärtämiseen oppimisen ja ymmärtämisen itsensä vuoksi, ilman mitään muita päämääriä. Von Wright (1998, 407) toteaa, että ”tieto voi olla onnen tai onnettomuuden väline tai hyvien tekojen tai konnuuksien väline”. Eli tieto sinänsä ei tee ihmisestä hyvää, tarvitaan muutakin, esimerkiksi hyvää tahtoa. Toisaalta tietämätön ei ole välttämättä hyvä ihminen.

Asiakkaat käyttävät kokemusperäistä tietoaan pärjätäkseen olemassa olevissa olosuhteissa, ja samalla he voivat rakentaa omaa elämänsuunnitelmansa (life politics). Kokemusperäistä tietoa voisi hyödyntää Freiren (2005, 103–105) teorian mukaan dialogina, jossa valtaapitävät oppivat ihmisten objektiivisen tilanteen ja ihmisten tietoisuuden tilanteestaan, käsitykset itsestään ja maailmasta. Erilaiset ohjelmat epäonnistuvat, kun niiden luojat ovat suunnitelleet ne omien näkemystensä mukaisesti, eikä niiden ihmisten todellisuuskuvien mukaisesti, joille ne on tarkoitettu. Freiren näkemys sopii hyvin keräämääni aineistoon asiakkaiden kokemuksista aktivointipolitiikasta.

Anna Metterin (2003a, 8-10) mukaan asiakkaan osallisuus merkitsee tiedon saamista ja sekä mahdollisuutta oman kokemuksen jakamiseen ja oman mielipiteen ilmaisemiseen eli kuulluksi tulemiseen. Palvelun käyttäjän tieto on toista tietoa ja on vaarassa jäädä ensimmäisen virallisen tiedon alle.

Beck (1992, 53) kuvaa nyky-yhteiskuntaamme riskiyhteiskunnaksi, jossa riskit liittyvät tietämättömyyteen. Ihmisten luokka-asema määrittää heidän tietoisuuttaan, kun taas tietoisuus määrittää riskiasemaa. Olemme riippuvaisia ulkoisesta

tiedosta ollessamme tietyssä riskiasemassa. Näin ihmiset menettävät itsenäisyytensä, kognitiivisen suvereenisuutensa. Beckin (1992, 72) mukaan riskit voivat olla näkymättömiä, niitä on vaikea havaita ja tieteellisesti todistaa. Tästä seuraa ongelmia persoonallisille havainnoille ja kokemuksille. Riskitietoisuudessa emme enää käsittele toisen käden kokemuksia, vaan toisen käden ei-kokemuksia.

Asiakkaiden havainnot riskeistä ovat heille todellisia. Palkkatyön vastaanottaminen tarkoittaa työttömälle riskien lisääntymistä. He ennakoivat millaiseen tilanteeseen he voivat joutua, jos he ottavat määräaikaisen palkkatyön vastaan.

A12: ”Työaika nousee siihen 85 prosenttiin [kuuteen tuntiin päivässä]. Palkasta en sitten tiedä, et kuinka iso se on, koska sosiaalitoimisto maksaa nyt mulle vuokrat ja...”

H: ”Niin sää et sitä lopputulosta tiää vielä?”

A12: ”Lopputulos on se, että mää häviän siinä, jos mää alan töitä tekemään, sittenhän mää joudun itse maksamaan vuokrat...”

Anna Kulmala, Heli Valokivi ja Anni Vanhala (2008, 141) nostavat artikkelissaan ”Sosiaalityön kohtaamisia asiakkaiden kertomina” asiakkaiden asiantuntijuuden esiin. Se liittyy omien kokemusten kautta saatuun tietoon järjestelmästä ja siinä toimimisesta sekä ymmärrystä omasta tilanteestaan. Asiakkaan asiantuntijuuden aito kuuleminen ja kumppaniksi toimintaan mukaan ottaminen ovat edellytyksiä aidolle asiakaslähtöisyyden toteuttamiselle.

5.2. Vallan käyttö aktivoinnissa

Tieto sinänsä ei riitä osallisuuden toteutumiseksi, vaan tarvitaan tietoisuutta omasta tilanteesta ja valtaa vaikuttaa siihen. Freiren (2005, 120) sorrettujen pedagogiikan mukaan kyse on sorretun tietoisuuden kasvusta, jossa tiedostaminen on tietoisien asenteen syvenemistä ja toimintaa asioiden muuttamiseksi. Aktivointiin liittyy viranomaisten vallankäyttöä ja halua ohjata työttömiä kohti palkkatyö-

tä. Jorma Hännisen (2004, 81–82) mukaan sosiaalityöhön sisältyy huoltapitävää valtaa; sitä ilman sosiaalityö ei pysty tekemään muutostyötään.

Neil Thompson (2007, 5-11) tunnistaa vallankäytön kolme mallia: (1) psykologisen vallan, jossa valta on henkilön kykyä saavuttaa omat tavoitteensa, (2) kulttuurisen vallan, jossa valta näyttäytyy keskustelun ja käsitteiden hallintana ja (3) rakenteellisen vallan, joka määräytyy henkilön hierarkkisen aseman perusteella. Psykologiseen valtaan liittyy henkilön omaama karisma, jonka avulla hän saa vallan haltuunsa. Kulttuurinen vallankäyttö viittaa instituutioiden valtaan ja kulttuuriseen hegemoniaan. Rakenteellinen valta ilmenee esimerkiksi yhteiskunnan luokka- tai sosiaalisessa rakenteessa. Valta sinällään ei ole kielteinen tai positiivien asia Thompsonin mukaan.

Valtaa voidaan teoretisoida ja tarkastella ihmisten ja ryhmien välisten suhteiden kautta. Thompson (2007, 14–15) on jakanut valtasuhteet neljään luokkaan: power to, power over, power with ja power from within. Samantyyppisiä valtatyyppittelyjä on tehty muun muassa feministisessä valtaa käsittelevässä tutkimuksessa (ks. Dominelli 2002). Valta voidaan määritellä toimintavaltana (power to) ja ylivaltana (power over). Power to viittaa henkilön potentiaaliseen kykyyn käyttää valtaa, voiman tunteeseen ja mahdollisuuteen selvittää, kun taas power over -suhteessa dominoivassa asemassa oleva käyttää valtaa alistaisessa asemassa olevaan. Ylivaltatilanteessa valta voi perustua henkilön persoonallisiin piirteisiin tai rakenteellisiin tekijöihin, kuten sukupuoleen tai esimiesasemaan.

Thompson (2007, 15–17) on lainannut J. Rowlandsilta power with ja power from within -käsitteet. Power with tarkoittaa vallan yhteistä käyttöä, joukkovaltaa. Power from within merkitsee yksilön tai ryhmän sisältä nousevaa valtaa, henkistä valtaa, mikä voidaan suomentaa sisäiseksi vallaksi. Se perustuu henkilön sisäisiin voimavaroihin, resursseihin, luottamukseen ja kykyyn selvittää (resilienssi). Sisäinen valta lähestyy empowermentin käsitystä valtaistumisesta ja ek-

sistenttialismin filosofista näkemystä siitä, että ihminen on sitä, mitä hän itsestään tekee (Sartre 1965, 13.). Resilienssillä tarkoitetaan palautuvuutta ja sinnikkyyttä ja kykyä selvitä vastoinkäymisistä (Saurama 2002, 199).

Tarkastelen tutkimukseni aineiston valossa, miten eri valtatyyppit näyttäytyvät aktivoinnissa ja kuntouttavassa työtoiminnassa. Ylivalta perustuu usein saavutettuun asemaan organisaatiossa ja auktoriteettiin, jossa vallankäyttäjällä on mahdollisuus palkita tai rangaista vallan kohteena olevaa. Valta näyttäytyy nollasummapelinä, jossa yhdellä osapuolella oleva valta on toiselta osapuolelta pois. (Thompson 2007, 14–15; Hokkanen 2008, 326.)

Tutkimukseni perusteella aktivointiin liittyy ylivallan käyttöä, mikä tulee esiin erityisesti kuntouttavaan työtoimintaan ohjaamisvaiheessa ja toiminnan päättämisenvaiheessa. Aktivointisuunnitelman teko on aktivointiehdon täyttäneille asiakkaille pakollista, mutta riippuu asiakkaasta kokeeko hän sen ylivalta vai ei. Kuntouttavasta työtoiminnasta sovitaan aktivointisuunnitelmaa tehtäessä. Riitta Somero (2006, 36–37) on tutkinut helsinkiläisten aktivointisuunnitelmien sisältöjä. Aktivointisuunnitelmissa tuotiin harvoin asiakkaiden mielipiteitä ja ajatuksia esiin. Suunnitelmien tekeminen ja niiden sisältö näyttäytyivät lakiin perustuvana viranomaistoimintana. Mielestäni aktivointisuunnitelmien tekoon näyttää liittyvän ylivallan käytön piirteitä.

Aloitteen kuntouttavasta työtoiminnasta teki työvoiman palvelukeskus Duuri melkein kaikissa tutkimissani tapauksissa. Kolme asiakasta kertoi olleensa itse aloitteellinen ja halunneensa kuntouttavaan työtoimintaan Uusixille. Aloitteelliset asiakkaat kertoivat tehneensä paljon työtä sen eteen, että olivat päässeet kuntouttavaan työtoimintaan. Yksi asiakas oli kuullut ystävältään mahdollisuudesta ja oli sitten ottanut selvää, miten kuntouttavaan työtoimintaan päästään. Uusijat eli Uusixilla aiemmin olleet ovat osanneet hakeutua sinne takaisin. Näissä tapauksissa tietoa kuntouttavasta työtoiminnasta on ollut asiakkaalla enemmän kuin työnteki-

jällä, jolloin asiakas on motivoinut työntekijää ohjaamaan hänet toimintaan. Kun asiakas on aloitteellinen omassa asiassaan, hän ei koe kuntouttavaan työtoimintaan ohjaamista ylivaltaana, vaan hän on saanut viranomaiset käyttämään valtaa hänen edukseen (power to).

A4: ” Alussa siinä oli tietysti vaikeuksia, kun työvoimatoimisto ei oikeen osannu ohjata mua oikeisiin paikkoihin Duuriin. Mulla oli semmonen ajatus, että et ku mäkin oon sen verran iäkäs, että mitä mää tulevaisuudessa voisin tehdä, ku mää tykkään käsillä tehdä töitä, mää ajattelin, et tää on hyvää harjotusta tohon, noitten tekeminen on niin mielenkiintosta, ja mää oon tykännyt kovasti kaikista ohjajista ja noista työntekijöistä. Mulla ei oo kenestäkään mitään pahaa sanottavaa, et tuota päinvastoin mää oon kehunut tätä paikkaa...”

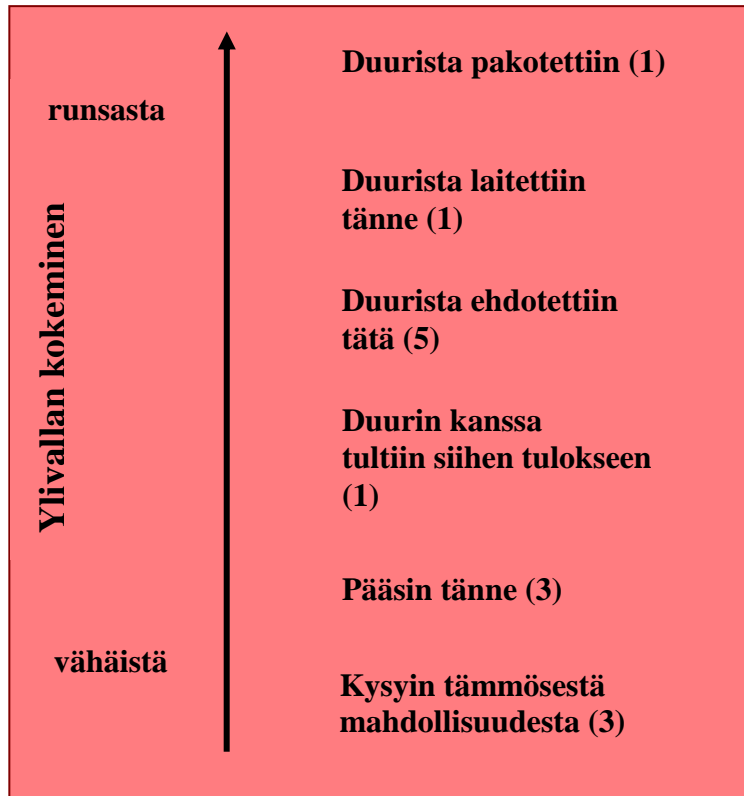
Bob Peasen (2002, 135, 139) mielestä valta ei ole yksinkertainen asia, jota joko on tai ei ole (vrt. Thompson 2002, 7.). Alistetussa asemassa olevat eivät ole täysin vallattomia, vaan heillä on omat keinonsa käyttää valtaa. Asiakkaiden vallan käyttö voi olla valtaa toimia omassa asiassaan (power to) tai se voi näyttäytyä kapinointina. Tutkimusaineistossani tällainen työntekijällä olevan ylivallan kiertäminen näyttäytyi joskus asiakkaan uhkaavana käytöksenä ja ”vedättelynä”.

A7: ” – – tietysti meiltä meinattiin viedä ruokaedut ja piti alkaa työhanskatkin ostaan ite, alko menee jo niin naurettavaksi, ihmeellistä touhua välillä, et viime viikolla mulla palokin käpy ihan, joutu tonne Käenkujalle sen Duuri eukon, et sieltäkin oli jo vartijat repimässä hissist pihalle, et meni pinna täysin joo, et ne heitti väärään kohtaan ne tsoukit et...”

A6: ”Täytyy sanoo, et kyllä sää vedättelitkin sitä aika pahasti [työntekijä], niin mää [asiakas] sanoin, että niin mää vedättelinkin, et mää en voi sille mitään, mut se vain jotenkin...”

Peasen (2002, 141) mukaan kapinoinnin avulla haastetaan valtamekanismien toimintaa, mutta kapina ei aina johda valtasuhteiden muutoksiin. Kun tarkastelin ylivallan käsitteen kautta asiakkaiden kokemuksia toimintaan ohjaamisvaiheessa,

havaitsin, että ylivallan kokemukset vaihtelivat asiakkaiden välillä suuresti. Ylivallan kokemista voidaan kuvata seuraavalla jatkumolla (Kuvio 6.)

Kuvio 6. Ylivallan kokeminen kuntouttavaan työtoimintaan ohjaamisvaiheessa (suluissa määrät).

Käyn tarkemmin läpi ylivallan käyttöä yhden tapauksen kautta, jossa asiakas oli kokenut toimintaan ohjaamisen pakkotilanteena. Työvoimaohjaaja oli ehdottanut asiakkaalle kurssia, mutta asiakas oli jo ollut kurssilla, joten sosiaalitoimen edustaja ehdotti asiakkaalle kuntouttavaa työtoimintaa. Asiakkaalle kerrottiin, että jos hän ei ota paikkaa vastaan, niin siitä seuraa ongelmia. Asiakas otti kuntouttavan työtoiminnan paikan vastaan, eikä mennyt kurssille. Sen jälkeen asiakas sai työvoimapoliittisen lausunnon, jonka perusteella työmarkkinatuki oli lakkautettu, koska hän oli kieltäytynyt työvoimapoliittisesta toimenpiteestä. Kuntouttavassa työtoiminnassa oleminen ei tuo työmarkkinatukea asiakkaalle takaisin.

A6: ”Sen määhän muistan, hän [Y-työntekijä] oli semmonen hyvin päällekkäyvä, et

’nyt määhän etin sulle jotain ja nyt lopetetaan tää tämmösen jauhaminen ja sit kun ois näitä kurssseja’.

’Et mehän sovittiin jo asiakkaan kanssa, et kurssit unohdetaan ja niistä ei enää puhuta et hän ei halua sinne ja hänelle nyt minä kaitvan jotakin...’ [sosiaalitoimen edustaja]”

”... Pari viikkoa, niin tervetuloa sinne uudelleen, ’nyt on tämmönen Uusix-verstas, et kato tosta oisko kiinnostavaa, et nyt sun on mentävä, tää on työtoimintaa, ja tota noin ei sulla oikeestaan oo vaihtoehtookaan, et jos et sää tätä ota vastaan, niin määhän voin järjestää ongelmia, et voin järjestää sulle karennssin ja katkaisu ta sulta tuet’ [sosiaalitoimen edustaja].”

H: ”Et sua uhkailtiin?”

A6: ”Painostetaan, siis uhkataan ihan suoraan, mutta ystävällisesti. Sehän on pirullisinta, kun uhkaaja hymyilee ja toinen virkailija istuu synkkänä vieressä siinä. Siinä tilanteessa tää X-työntekijä käveli Y-työntekijän yli, mut hehän nokittaa toisiaan, senhän huomaa heti, ja jos jostain syystä toinen työpari ei ollut paikalla, niin se sano, et kait sää ymmärrät kuinka vaikee tällaisia asioita on hoitaa, kun hän ei taaskaan ole paikalla kun ei me ikinä...”

”... Sit tuli se päivä, kun X-työntekijä sano, ’et nyt on Uusix-verstaalla työhaastattelu ota yhteyttä...’ Sitten kun on ollut täällä kuukauden päivät niin sitten tulee kuori missä ilmoitetaan, että henkilöllä ei ole blaablaa pykälä se ja se oikeutta työmarkkinatukeen piste. Työvoimaviranomainen Y-työntekijä on ilmoittanut, että henkilö on kieltäytynyt työvoimapolitiittisista”

H: ”Toimenpiteistä?”

A6: ”Toimenpiteistä kieltäytynyt, kautta ei ole ilmoittautunut kursseille.”

”... Duuriin ilman mitään varattua aikaa,

’et onks Y-työntekijä paikalla tai X-työntekijä? [asiakas]’

’Y-työntekijä on, mut onks sulla aikaa? [vahtimestari]’

’Mulla on tämmönen [näyttää paperia].’

’Mulla ei nyt oo ollenkaan aikaa tämmöseen ja siks toisekseen, niin se on siinä ja siinä [Y-työntekijä]’

’Minkä takia tällänen? [asiakas]’

’No katso määhän voin tehdä ihan miten määhän haluan, et tässä ei oo mitään keskusteltavaa, et sää et mee kursseille, mihin määhän olisin halunnut sun menevän, niin sää oot tietonen tästä aivan varmasti’ [Y-työntekijä]

’Olen tietonen näistä, mutta en, mulla ei ollut vaihtoehtoa, kun tämä puuhasi tämän ...’

’Mut anna nyt, mulla ei oo aikaa sulle’ [Y-työntekijä]

H: ”Ne työntekijät, molemmilla oli omat suunnitelmat, sulla ehkä jostain ja sitten, sää toteutit toista suunnitelmaa ja...”

A6: ”Mää toteutin sitä, sitten selvisi vasta, että tää toisen suunnitelmat eivät ole siinä asemassa tämän Y-työntekijän puolen suunnitelmat, millä säilyttää statuksensa, tällöinen työvoimatoiminta ei ole.”

Tapauksesta käy ilmi, että viranomaisten vallan määrällä on eroa: työvoimahalinnon työntekijällä oli asiakkaan kokemana enemmän ylivaltaa kuin sosiaalitoimen edustajalla. Työntekijöiden välisestä ristiriidasta ja valtataistelusta sai tässä tapauksessa asiakas kärsiä. Anneli Pohjola (1999, 120) on kuvannut asiakkaiden ja palvelujärjestelmän välistä epäsuhtaa sillä, että asiakkaalla on koko elämä pelissä ja palveluorganisaatio pelaa peliä korkeintaan erillisillä toimenpiteillä. Asiakkaiden tulee oppia tunnustamaan oikeat toimintatavat eri tilanteissa. Kun asiakas kokee pettymyksiä tilanteissa, hän tulee varovaiseksi.

Aktivointisuunnittelussa työntekijöillä on enemmän valtaa ja vapauksia. Asiakkailla on vähemmän toimintakykyä ja vaihtoehtoisia valintavaihtoehtoja. Asiakas on myös riippuvainen työntekijällä olevasta vallasta. Työntekijän ja asiakkaan välinen suhde on epätasa-arvoinen ja epäsymmetrinen. Pease (2002, 137–138) on nostanut esiin sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisen valtasuhteen, mikä vaikeuttaa työntekijöiden yrityksiä valtaistaa tai voimaannuttaa asiakkaitaan. Valtaistamisesta on tullut ammatillinen käytäntö, jossa ammattilaiset, kuten sosiaalityöntekijät, valtaistavat muita ihmisiä. Ammatilliseen valtaistamistoimintaan liittyy riskejä. Ensinnäkin ammattilaisilla on tietty ammattiin liittyvä tietopohja ja asema, jota asiakkailla ei ole. Tämä saa aikaan työntekijän dominoivan roolin suhteessa asiakkaaseen. Vaikka työntekijällä on hyvät aikomukset valtaistaa asiakkaitaan, hän ei pääse irti valta-asemastaan. Siten sosiaalityöntekijän on paradoksaalista yrittää vallan avulla valtaistaa asiakkaitaan. Sosiaalityöntekijän toimintamalli voi jopa ylläpitää tätä valtasuhdetta.

Peasen kuvaama riski on olemassa sosiaalityöntekijän työssä, kun hän on mukana asiakkaan aktivoinnissa. Samoin riski toteutuu niin sanotussa sosiaalisessa muutostyössä, jossa sosiaalityöntekijä motivoi asiakasta tekemään toivottuja muutoksia.

Zygmunt Bauman (2004, 144–146) toteaa, että vallassa on kyse siitä, että valtaa-pitävä saa toiset toimimaan niin, että vallanpitäjä saa omat tavoitteensa tehdyiksi. Näin hän käyttävää toimintavaltaa (power to). Valtaan liittyy toisten ihmisten vapauksien rajoittaminen, jossa keinona voidaan käyttää pakkovaltaa tai tilanteiden ohjailua. Pakkovallassa otetaan toisten voimavarat omaan käyttöön, esimerkiksi pimittämällä tärkeää tietoa. Tilanteiden ohjailu toteutuu silloin, kun toisten ihmisten tavoitteiden hyödyntäminen omiksi voimavaroiksi, esimerkiksi kun työntekijöiden haaveet alistetaan esimiesten tavoitteiksi.

Ihmisten arvoihin voidaan vaikuttaa traditioiden avulla, jolloin tapoja noudattava ei kyseenalaista niitä. Eräs keino on vedota asiantuntijan auktoriteettiin, jolloin asiantuntijalla on oikeus ohjata valintoja tekevää ja vaikuttaa hänen arvoihinsa. Kolmas vaikuttamiskeino on tukeutua lailliseen oikeutukseen (power over ja power to): minulla on asemani perusteella oikeus määrätä, miten tässä tilanteessa menetellään ja teidän tulee totella lakia. Tämä voi aikaan saada tilanteen, jossa laillisessa asemassa oleva puolustaa menettelyään asemallaan ja lailla, eikä hän ole moraalisessa vastuussa tekemisistään. (Bauman 2004, 154–155.)

Aktivointilain toimeenpanossa on Baumanin kuvaamia pakkovallan, asiantuntijavallan ja lailliseen oikeutukseen perustuvan vallan piirteitä. Työntekijöille on asetettu tavoitteet, joihin heidän tulisi päästä, ohjeet ja lakipykälät, joita tulee noudattaa, jotta tavoitteisiin päästäisiin. Asiakkaiden tulee muokata elämänsuunnittelunsa siihen malliin, että he pystyisivät nämä tavoitteet saavuttamaan.

Myös kuntouttavan työtoiminnan päättymisvaiheessa asiakkaat kokivat työntekijöiden ylivallan käyttöä. Yleistä oli asiakkaiden tietämättömyys siitä, millä perusteella kuntouttavassa työtoiminnassa saa jatkaa ja kuinka pitkän ajan kuntouttava työtoiminta voi kestää. Asiakkaat kokivat epävarmuutta siitä, miten toimimalla he saisivat jatkaa kuntouttavassa työtoiminnassa. He pohtivat perusteita, miksi joku työntekijäasiakas oli joutunut lopettamaan vastoin omaa haluaan kuntouttavan työtoiminnan. Yksi haastateltava suree kaveriaan, joka ei saanut jatkaa Uu-six-verstailla.

A13: ”Ykskin oli tässä tapaus, mun ei tarvi nimee sanoa, mutta on ollu tunnollinen tässä ja se sai kuukauden jatkaa. Täältä se ois saanu luvan jatkaa, mutta sieltä Duurin puolelta ei, että se joutu menee johonkin toiseen haastatteluun, et se ois ollu kuuden tunnin paikka ja se kävi siellä haastattelussa, mutta se sano heti, et se oi oo hänen paikka ja sano, et eihän sitä ota. Nyt se on kotona ja harmittaa ...”

H: ”Ei pääse tänne?”

A13: ”Niin, et se ois halunnu jatkaa. Sitä ihmeteltiin, et miksei, että ikää sillä kuiteski on, että...”

” – – No, oliko se nyt viime vai edellisellä viikolla niin puhuttiin puhelimessa, et se on niin, et ko sitä ei edes huvita tulla käymään täällä, et se on niin loukkaantunut, ko ei saanut jatkaa. Mää ymmärrän semmosia ihmisiä. Täälläkin on semmosia, jotka on jatkuvasti pois, silti niillä on pitkä työsopimus, niin minkä takia tämmöset tunnolliset ihmiset, jotka haluaa tulla mielellään tulee tekeen, tekee hyvää jälkee ja näin ja sitte ei saa jatkaa niin tulee varmaan tulee semmonen fiilis, et mikä on mussa nyt vikana, kun hoitaa homman, mutta...”

H: ”Te ootte yhdessä vähän surru sitä kohtaloa?”

A13: ”No on ko meillä on tää oma, ollaan hirveenä mietitty, että minkä takia, kun ei oo mitään, minkä takia ei voinu jatkaa.”

Asiakkaiden kokemusten mukaan viranomaiset eivät perustele päätöksiään, joten ratkaisut näyttäytyvät heille mielivalta. Yksi asiakas oli kokenut tilanteen hioamisena. Asiakkaat ovat kokeneet viranomaisten ratkaisut väärinä, kun lopettaneen asiakkaan tilalle on otettu asiakas, jolla ei ole motivaatiota olla kuntouttavassa työtoiminnassa.

A8: ”Mun mielestä niiden [Duurin] pitäis ymmärtää, että semmonen juttu, et se on kaks vuotta säädetty se maksimi niin, se et jos se näyttää niitten papereissa hyvältä, niin niitten pitäis kuitenkin ajatella, että me ollaan ihmisiä, eikä mitään niitten kiillotusrättejä, joilla voi kiillottaa omaa kilpeensä. Kun jotenkin on tuntunut siltä, että ne pitää meitä vaan pelinappuloina ja ykskin frendi joutu pakkolomalle täältä, et ne sai sen tilalle jonku toisen ja yleensä, siis mitä on ollut kokemuksena, niin se on aika inhottavaa, kun joku pitkäaikainen joutuu lopettamaan sen takia, et joku pystyy tuleen puoleks...”

H: ”Ja se ite halua?”

A8: ”Niin ja sitten kaiken lisäksi se, joka tulee sen tilalle, niin se ei edes välttämättä itte halua tulla tänne. Ja sit ne on silleen, että tyypit hengaille joku puoltoista viikkoo täällä ja lähtee lataan. Mun mielestä siinä pitäis. Se on ainoa juttu, mikä täs vähän mättää, et...”

H: ”Toi Duurin?”

A8: ”Niin, et sen Duurin pitäis tehdä puolen vuoden sopimuksia kerrallaan, ja sitten muakin on hiostettu lopettamaan...”

Aktivointiin liittyvä ylivallan käyttö lisää epävarmuutta asiakkaisissa, koska vallan käyttö on epäjärjestelmällistä, ei-hallittavissa olevaa, asiakkaiden näkökulmasta. Freire käyttää ylivallan ja toimintavallan käsitteiden tilalla sorron ja sortomekanismien käsitteitä. Freiren (2005, 47–52) mukaan sortomekanismia ylläpitävät tekijät, jotka olen jäsentänyt neljäksi teemaksi: (1) sorretut samaistuvat sortajiin, (2) sorretut ovat laumasieluisia, (3) sortava todellisuus pimittää sorron ja (4) sorretut kokevat itsehalveksuntaa. Sorretut tavoittelevat sortajan asemaa, ihailevat sortajaa ja jopa pelkäävät vapauttaan. Sorretut pelkäävät, että asettumalla sortajaa vastaan, sortotoiminta voi koventua, joten sorretut näkevät aktiiviset toverinsa myös uhkana turvalliselle nykytilanteelle. Sortavalla todellisuudella Freire tarkoittaa sorrettuja ja sortajia ympäröivää todellisuutta, sen sortavia rakenteita, joita sorretut ja sortajat eivät välttämättä tiedosta. Sorto toimii sopeuttavasti, sitä ei edes huomaa. Asiakkaiden kokemukset aktivointiin liittyvästä sorrosta liittyvät suoriin sanktioihin tai rakenteissa oleviin sortomekanismeihin, jotka liittyvät asiakkaiden ohjailuun aktivointisuunnitelmien ja kuntouttavan työtoiminnan keston avulla.

Sorrettujen samaistumista sorrettuihin voi lähestyä kuluttajanäkökulmasta. Freirekin (2005, 60–61) tuo esiin, että sortajatietoisuus perustuu omistamiseen, valtaan ja siihen, että raha on kaiken mittapuuna. Pitkään työttömänä olleet ovat yleensä pienituloisia ja riippuvaisia yhteiskunnan tulonsiirroista, kuten työttömyysturvasta, asumistuesta ja toimeentulotuesta. Kuluttamista ja tiettyjen tuotteiden omistamista pidetään mielestäni ”kunnon” kansalaisen mittapuuna. Pitkäaikaisyöttömien on vaikea näitä tunnusmerkkejä saavuttaa, mutta hekin pyrkivät noudattamaan kuluttamisen eetosta. Osa asiakkaista pitää ansiotyötä ja ”normaalielämää” tavoitteenaan, joka mahdollistaisi itsenäisemmän aseman.

A7: ” No kunhan nyt jossain vaiheessa pääsis eroon tosta Duurista. Syksyllä noi jutut menee varmaan uusiks, et ihan vaan perheen puolesta, että lähtee eukko duuniin ja lapsi tarhaan, niin et sitten on pakko itekkin miettiä, että ois ansiotyössä itekkin, ko sit saa noita tukia repii, joka...”

Miten on sitten laumasieluisuuden laita? Ovatko työttömät solidaarisia toisilleen? Mika Kurkinen (1997, 39–40) on selvittänyt työttömien solidaarisuutta tutkimuksessaan ”Työttömien sosiaaliset siteet ja syrjäytyminen Helsingin haasteina ja uhkina”. Tutkimuksen mukaan haastatellut työttömät kokivat sosiaalisten suhteidensa kaventuneen työttömyyden pitkittymisen myötä. Työttömien keskinäinen solidaarisuus ja yhteenkuuluvuus koettiin myös heikoksi. Työttömillä on tunne siitä, että heitä syyllistetään muiden kansalaisten taholta. Työttömät ovat saaneet tuntea olevansa vihollisia. Kurkisen (1997, 50–51) tutkimat työttömät osallistuivat työttömien järjestötoimintaan, mutta hekään eivät kokeneet pystyvänsä vaikuttamaan asemaansa yhteiskunnassa. Kurkisen mukaan työttömillä oli vieraantumiskokemuksia sosiaalisista suhteista, mutta toisaalta he suhtautuivat myönteisesti vanhoihin yhteiskunnallisiin instituutioihin. Tutkimani työntekijäasiakkaat kokivat solidaarisuutta toisiaan kohtaan, esimerkiksi kun he tunsivat, että joku kaveri oli joutunut lopettamaan kuntouttavan työtoiminnan vastoin tahtoaan.

Työttömien sortoa ja sortotodellisuutta ei suoraan pimitetä, mutta näkemys siitä, että sopivien työpaikkojen puute ja rakennetyöttömyys voidaan ratkaista työvoimapolitiittisten toimenpiteiden avulla, luo työttömille paineita ja tukee osaltaan sortavia rakenteita. Työttömyyteen on lamakokemusten jälkeen totuttu, mutta edelleenkin palkkatyö määrittää kansalaisen asemaa. Työn menettäminen on usein äärettömän kipeä isku työttömälle (Kurkinen 1997, 48).

Freiren (2005, 66) sorretut ovat omaksuneet sortajien näkemyksen itsestään: sorrettu ei kelpaa mihinkään, ei osaa mitään eikä opi mitään. Työttömät joutuvat kokemaan vastaavaa. Kurkisen (1997, 48) tutkimuksen mukaan työttömät tunsivat itsensä tyrmistyneiksi, lamaantuneiksi, ahdistuneiksi, apaattisiksi ja häpesivät tilannettaan. Pitkittynyt työttömyys saa aikaan työttömien alistuneisuutta. Tutkimillani työntekijäasiakkaila oli häpeän kokemuksia työttömyydestään. Tämä tuli esiin asiakkaiden tarpeena määritellä kuntouttava työtoiminta palkkatyön käsitteillä.

Aktivointipolitiikkaan liittyy julkisen hallinnon kasvanut valta työttömiä kohtaan. Vallan käyttöön liittyy samalla vastuu lisääntyminen. Georg Henrik von Wrightin (1998, 486) ihanteena on järjestäytynyt ja lakien säätelemä yhteiskunta. Kuitenkin vallanpitäjien on oikeutettava valtansa ihmisten hyvällä. Toiminnan on saatava aikaan hyviä seurauksia; tämä on työntekijöitä ja järjestelmää koskeva eettinen velvoite. Ihmisyyden riistäminen liittyy valtiollistamiseen; kyse on väkivallasta, jota perustellaan valtioiden strategisilla, taloudellisilla ja kansallisilla eduilla. Von Wrightin mukaan valtiollistamisessa on kyse ihmisen toimivallan tiukkenevasta valvonnasta. (von Wright 1998, 377.)

Thompson (2007, 14) käytti toimintavallan (power to) käsitettä kuvaamaan toimijan mahdollisuutta vaikuttaa tavoitteiden toteutumiseen; vallan käyttö on epäsuorempaa kuin ylivallassa. Aktivoinnissa toimintavaltaa käyttävät asiantuntijat

ja viranomaiset, jotka ohjaavat asioita haluamaansa suuntaan. Käytännössä toimintavallan ja ylivallan erottaminen toisistaan voi olla hankalaa: viranomaisen käyttää toimintavaltaa käynnistäessään aktivointiprosessin, mikä voi näyttäytyä työttömälle ylivallan käyttönä. Toimintavallasta on kyse esimerkiksi tilanteessa, jossa asiakas liittoutuu työntekijöiden kanssa päästäkseen kuntouttavaan työtoimintaan. Toimintavaltaa voidaan verrata kannustamisen käsitteeseen. Liisa Björklund (2008, 41) määrittelee väitöskirjassaan ”Kannustaminen ja moraalit” kannustamisen seuraavasti: ”Kannustaminen on sitä, että kannustettava valitsee pakottamatta toimintavaihtoehdon tai hänet saadaan pakottamatta valitsemaan jokin toimintavaihtoehto

- 1) jonka toteuttaminen on hänen kykyjensä puolesta mahdollista ja joka on hänen omien halujensa ja preferenssiensä mukainen ja/tai
- 2) joka on kannustajan preferenssien, päämäärien ja pyyteiden mukainen ja/tai
- 3) jonka toteuttamiseksi kannustettava käyttää hyväkseen vallitsevia olosuhteita.”

Vähintään yhden vaihtoehdon on toteuduttava, jotta kannustamista tapahtuu. Esimerkiksi, jos asiakas ohjautuu kuntouttavaan työtoimintaan tekstiilipajalle, joka vastaa hänen sen hetkistä työ- ja toimintakykyään ja kiinnostustaan, voidaan ajatella, että kannustamista tapahtuu. Kun asiakas keskeyttää toiminnan ja siirtyy töihin avoimille työmarkkinoille, on kannustaminen onnistunut kannustajan ja kannustettavan kannalta. Kannustettava käyttää vallitsevia olosuhteita, kuten kuntouttavan työtoiminnan paikkoja, hyödykseen.

Kannustaminen ei onnistu, jos kannustettavat eivät koe tavoiteltavia asioita merkityksellisiksi. Ihmisen tulee tajuta yhteys oman hyvän ja yhteisön hyvän välillä. Jos ihminen ei sitä näe, niin kannustaminen epäonnistuu. Jotta ihminen näkisi oman hyvänsä, hänellä tulee olla kokemus omasta ihmisarvostaan. (Björklund

2008, 376–377.) Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien tulisi ymmärtää hyötyvänsä esimerkiksi työvoimaviranomaisten tarjoamista kursseista tai palkkatuetusta työstä. Kannustaminen epäonnistuu ja asiakas kieltäytyy kurssista ja tarjotusta työstä, jos hän ei näe hyötyvänsä tilanteesta. Kannustimella ei ole asiakkaan itsensä rakentamaa sisältöä, joten siihen ei tartuta.

Toimintavalta liittyy toimintavapauden käsitteeseen. Bauman (2004, 129) määrittelee, että vapaus tarkoittaa kykyä päättää ja valita. Vapauden ja vallan käsitteet näyttävät olevan sukua keskenään: valtaan liittyy aina vapaus, joten ei ole valtaa ilman vapautta. Bauman (131, 142) pitää vapauden rajoitteena voimavarojen puutetta. Monilla asiakkailla aktivointiprosessissa näennäistä vapautta, mutta he eivät voi sitä käyttää voimavarojen puutteen takia. Voimavaroja ja arvoja tutkimalla voidaan osoittaa vapauden astetta: paljonko minulla on resursseja ja mitä asioita arvostan.

Bauman (2004, 142–143) päätyy toteamaan, että kun toiset ihmiset ovat vapaampia kuin toiset ja tämä on ihmisten välisen epätasa-arvon ydin. Hänen mukaansa vallan ja vapauden puutteessa on samasta asiasta kyse. Valta voidaan määritellä toimintakyvyksi, jossa tekijällä on vapaus valita teon tavoitteet ja keinot käytettävissään. Valta on toimintavapautta ja mahdollisuuksia, ja jos niitä ei ole, tulisi tavoitteet asettaa realistisiksi, jotka tekijä pystyy toteuttamaan.

Asiakkaat toivat esiin, että heidän jatkotilanteensa on kiinni siitä, millainen työntekijä sattuu olemaan työvoiman palvelukeskuksessa. Kyse on asiakkaiden ja työntekijöiden välisistä suhteista. Thompsonin (2007, 15–17) esittämä kolmas vallan käytön muoto on jaettu valta tai yhteinen valta (power with), joka perustuu tasa-arvoiseen suhteeseen. Jaettu valta kasvaa yhteistoiminnan myötä. Jaetun vallan käsite lähestyy Kaarina Mönkkösen (2002, 62–63) kuvaaman dialogiseen vuorovaikutussuhteen käsitettä. Tarkastelen seuraavaksi työntekijäasiakkaiden ja viranomaisten välisiä suhteita Mönkkösen vuorovaikutusorientaatioiden kautta.

Asiantuntijakeskeisessä vuorovaikutusorientaatiossa työntekijä määrittää ja tulkitsee ilmiötä. Asiakaskeskeisyydessä asiakkaan tarpeet korostuvat ja asiakas on oman elämänsä paras määrittelijä. Dialogisessa orientaatiossa ilmiötä konstruoidaan yhdessä ja vuorovaikutus tapahtuu molempien ehdoilla.

Työntekijöiden ja asiakkaiden väliset suhteet liittyvät asiakkaiden aktivointiprosesseihin ja niiden ohjaamiseen. Kun työntekijä vie prosessia, niin asiakas ei tiedä tulevasta ja hän odottaa, että jatkoehdotukset tulevat työntekijöiltä. Tulevaisuus tuntuu pelottavalta ja epävarmalta tai sitä ei haluta liikaa miettiä. Työntekijä on laittanut prosessin aktiivisesti alulle, mutta asiakas on jätetty ”lillumaan” kuntouttavaan työtoimintaan. Asiakas voi hahmottaa suhteen neuvotteluksi, jossa hän yrittää saada omat näkemyksensä ja pyrkimyksensä esiin. Tätä suhdetta voidaan pitää asiantuntijakeskeisenä vuorovaikutusorientaationa.

A5: ”No enhän mä o Duurin kans missään tekemisessä tällä hetkellä.”

H: ”Eikö ne oo käyny täällä?”

A5: ”Ei, tai siis ne on joitakin kollegoja tossa [käynyt] kattomassa, muttei mua oo koskaan käynyt Duurin taholta täällä tervehtimässä.”

H: ”Mites susta tuntuu, voitko ite vaikuttaa siihen mitä seuraavaksi tapahtuu näissä?”

A5: ”No mä en haluu miettiä sitä liian pitkälle. Mää nyt tiedän, että tää pesti on nyt kesäkuun toiseen päivään asti ja sitten.”

H: ”Sää otat aina kerrallaan nää?”

A5: ”Ja sitten, kun muhun otetaan yhteyttä ennen sitä, niin ne varmaan tietysti ehdottaa mulle, että et mulle saatas duunipaikka siis varsinainen duunipaikka, mut että, mut mä koitan tinkiä, että pääsin, yhden pestin lisää.”

Kun asiakas vie prosessia, niin hän on ollut aloitteellinen tullessaan verstaalle, hän luottaa omiin kykyihinsä ja tietää, mikä hänelle olisi parasta. Koska prosessi on erillinen kuin työntekijän suunnittelema, ei asiakas saa tarpeitansa vastaavaa tukea prosessinsa eteenpäin viemiseen työntekijöiltä, jos työntekijän vuorovaikutusorientaatio on asiantuntijakeskeinen. Prosessien erillisyyden saa aikaan asiakkai-

den ja työntekijöiden välille epäluottamusta ja jännitystä. Asiakas pyrki toimimaan asiakaskeskeisen vuorovaikutusorientaation mukaisesti.

A9: ”Mää oon joka kerta saanu 3 kuukautta.”

H: ”Siis 3 kuukautta pätkissä?”

A9: ”Mää oon joka kerta anonu sen erikseen, meinaan kans hakee jatkoo ja jos syksyllä pääsis kasivitoseksi tänne näin, et kyl mää meinaan sinnitellä täällä niin pitkään, kun pystyn, tää on semmonen paikka missä mää viihdyn ja sitten tämä työnkuva.”

Kaksi asiakasta tuo esiin, että asiakasprosessia tehdään ja suunnitellaan yhdessä työvoiman palvelukeskuksen kanssa. Näissä tapauksissa asiakas oli kuntouttavassa työtoiminnassa fyysisen sairauden takia. Tulkitsen, että selkeä työntekijä-asiakkaan diagnosoitu sairaus oli molemmille osapuolille ristiriidaton ilmiö, jonka molemmat olivat ymmärtäneet samalla tavalla. Työntekijä ja asiakas toimivat yhteistyössä, mutta valta oli edelleenkin työntekijällä. Epäselväksi jäi oliko kyseessä dialoginen suhde, mutta asiakas koki kuitenkin olleensa päättämässä asiasta.

H: ”Onko sulla semmonen se sairaus, että sää et sitten kuitenkaan eläkettä saa, työkyvyttömyyseläkettä tai pitkiä sairauslomii ollenkaan, et sitä ei sit siinä?”

A12: ”Ei, siitä keskusteltiin Duurin kanssa, ja ja tultiin siihen tulokseen, että katsellaan eteenpäin, jos terveydentila paranee ja sitten katsotaan siitä eteenpäin, että mitä tehdään.”

H: ”Oliko se, sitten se ratkasu tehtiin sitten Duurissa niin, ketä siinä sitten oli, että miten sää ite olit siinä sitten mukana?”

A12: ”Siinä oli sosiaalityöntekijä ja työvoimaneuvoja vai mikä hänen tittelinsä oli hehhe tehtiin se päätös semmonen toimintasuunnitelma siellä ja sitten kolmistein päätettiin...”

Aila Järvikoski ja Kristiina Härkäpää (2004, 158–160) ovat jaotelleet kuntoutuksen asiakastyön mallit asiantuntijakeskeisiksi ja kuntoutujalähtöisiksi toimintamalleiksi. Kuntoutujalähtöisessä toimintamallissa kuntoutujan rooli on aktiivinen: hän suunnittelee, valitsee ja tekee päätöksiä. Kuntoutustyöntekijä on yhteistyökumppani, joka antaa asiantuntijatietonsa kuntoutujan käyttöön. Edellä kuva-

tussa asiakas-työntekijäsuhteessa oli piirteitä kuntoutujalähtöisestä toimintamallista. Monet asiakkaat kuvasivat suhdettaan Duurin työntekijään etäiseksi: yksi työntekijäasiakas koki työntekijän käytöksen välinpitämättömäksi, muutama muisti työntekijöiden nimet. Kontaktit ovat asiakkaiden kokemina vähäisiä kuntouttavan työtoiminnan aikana.

A2: ”Mää en pysty sen Duurin työntekijän kans silleen mitään oikeen, se ei edes kuuntele. Se oikeestaan yksin hoitaa sen siinä, se vaan kirjottaa, se ei kuuntele, se ei osaa ihmistä tulkita, että se ei osaa ottaa huomioon vaikka, jos mää oon hoidossa, tai sit jos toisella on toinen jalka haudassa, se ei osaa tommosii arvioida...”

Epäselväksi jää, syntyykö asiakkaiden ja työntekijöiden välille luottamuksellinen suhde, joka olisi onnistuneen kannustamisen edellytys. Björklundin (2008, 174) mukaan kannustamisessa toimijoista tulee riippuvaisia toisistaan, koska kannustamisen tavoitetta ei saavuteta, jos kannustaja ei saa kannustettavaa toimimaan toivotulla tavalla.

5.3. Oikeudenmukainen ja ihmisarvoinen kohtelu

Osallisuuden kannalta on tärkeää, että osallistuja kokee, että häntä koskevat ratkaisut ovat oikeudenmukaisia ja että häntä kohdellaan ihmisarvoisesti. Tutkimukseni asiakkaat olivat kokeneet sekä epäoikeudenmukaista ja huonoa kohtelua että oikeudenmukaista ja hyvää kohtelua. Lähtökohtana tarkastelussani on asiakkaan oma kokemus tilanteista; se on osallisuutta määriteltäessä oleellinen asia. Lisäksi olen tarkastellut oikeudenmukaisuutta laillisuuden näkökulmasta. Kuntouttavassa työtoiminnassa olevia asiakkaita koskettaa laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta (SHAL) ja oikeuksista ja laki kuntouttavasta työtoiminnasta (KTL). Käytän jatkossa laista sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista asiakaslain käsitettä. Kuntouttava työtoiminta, aktivointisuunnittelu ja työvoiman

palvelukeskusten järjestämä sosiaalityö ovat kunnan järjestää sosiaalihuoltoa (sosiaalihuoltolaki 17 §).

Palveluiden oikeudenmukaisuutta on hyvä tarkastella lainsäädännöllisen tarkastelun lisäksi myös käytännön toiminnassa ja päätöksenteossa. Samaan johtopäätökseen ovat päätyneet sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa edistämistä kehittävät asiantuntijat ja tutkijat (Muuri & Manderbacka & Vuorenkoski & Keskimäki 2008, 447). Ryhmän laatima yksi teesi on nostaa haavoittuvat ryhmät etusijalle, koska ne ovat muita huonommassa asemassa. Eniten palveluja tarvitsevat saavat niitä vähiten. Tuula Helne (2008, 16) peräänkuuluttaa oikeudenmukaisuutta sosiaalipolitiikkaan. Hänen mukaansa oikeudenmukaisuus on yksi hyvinvointivaltion kantavista periaatteista, josta nyt on pikkuhiljaa luovuttu, kun nykyisessä kilpailuasetelmassa on ”oikeudenmukaista” se, että parhain ja vahvin voittaa.

Oikeudenmukaisuudella tarkoitan tässä yhteydessä viranomaisten ja työntekijöiden toiminnan ja päätösten laillisuutta ja oikeellisuutta sekä asiakkaiden käsityksiä siitä, että toiminta vastaa heidän oikeustajuaan. Asiakaslaissa säädetään sosiaalihuollon asiakkaiden osallistumiseen, kohteluun ja oikeusturvaan liittyvistä periaatteista. Asiakaslaki vahvistaa asiakkaiden itsemääräämisoikeutta ja osallistumista palvelujensa suunniteluun ja toteuttamiseen. (Sosiaalihuollon asiakkaan oikeudet ja velvollisuudet 2001, 13,17.)

Asiakaslaissa määritellään sosiaalihuollon asiakkaan oikeudet ja velvollisuudet. Asiakkailla on oikeus laadultaan hyvään sosiaalihuoltoon ja kohteluun; häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata ja että hänen yksityisyyttään kunnioitetaan. Lisäksi on otettava huomioon asiakkaiden toiveet ja mielipiteet, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkielensä että kulttuuritaustansa. (SHAL 4§.) Sosiaalihuoltoa tulisi järjestää asiakkaiden yksilöllisten tarpeiden perusteel-

la. Yksi asiakas oli kokenut, että hänen jatkonsa riippuu muiden asiakkaiden tarpeista ja palvelukeskuksen halusta vaihtaa asiakkaita:

A5: ”Duurissa ne sano mulle, että mun... mää oon nyt melkeen vuoden täällä ollut..., että ne sano mulle näin, että pitäis antaa muillekin mahdollisuus. Kun mää tulin tänne, niin mulle sanottiin, että täällä voi olla kaks vuotta, et heheh...”

Yksilön etu ja ryhmän olosuhteet voivat saada aikaan ristiriitatilanteen. Yksi asiakas toi esiin tilanteen, jossa koko pajaryhmä oli erotettu. Ratkaisua hän piti kohtuuttomana, kun osa porukasta oli rikkonut sääntöjä, mutta kaikki oli kuitenkin erotettu. Hän kertoi, että kyseessä oli poikkeustapaus.

A6: ” – – sekin on sellanen sekava käytäntö täällä. Toiset kökkii kolmatta vuotta pitkälle ja eivät oo mihinkään joutuneet, toisilta katkastaan on työntekijä tai päällikkö, kun kaks vuotta tulee täyteen niin ulos. Toiset joutuu kolmen kuukauden jälkeen ulos, ehkä se on sitten siinä et he eivät ole toimineet oikein. He ovat toimineet väärin, tai sitten koko osasto lähtee, niin ku eräs osasto, kun päällikkö suuttuu, niin hän erotti koko sakin, saatana sano mulle vittu panin käveleen koko sakin en vittu viitti niitä katella.”

*” – – No yhdellä tulikin päivät täyteen, mut loput hän pisti mene-
mään, joku oli siellä konfliktitilanne niin hän, en tiedä miten se asia
täällä on esitelty, mut sieltähän lens koko sakki ulos, mutta onko se-
kään oikein, että jos näin kohdellaan työntekijöitä, niin siitähän tu-
lee merkintä papereihin ja näyttää todella huonolta, jos on Uusix-
verstaalle ohjattu töihin ja sitten tota irtisanotaan, niin miltä se näyt-
tää tuolla millanen lausunto täältä lähtee ihmisten perään... Armei-
jan tyyliin, kun yks mokaa, niin koko komppania juoksee.”*

Anna Metteri (2003b, 16) käyttää kohtuuttoman kokemuksen määritelmää kuvaamaan tilannetta, jossa asianosaiset mieltävät oman tilanteensa hyvinvointivaltion lupauksen, hyväksytyyn käytännön ja yleisen oikeustajun vastaiseksi. Edellisestä esimerkistä selviää, että asianosaisten lisäksi tilanne koskettaa koko työyhteisöä, ei vain kaltoin kohdeltuja. Kohtuuttoman kokemuksen seurauksena asiakas voi menettää luottamuksensa palvelujärjestelmää kohtaan. Metterin (2003b, 158) tutkimusryhmän tekemien tapaustutkimusten perusteella luottamuksen me-

netys seuraa, kun ihmisen oma asiantuntijuus ja omat kokemukset jätetään kokonaan huomiotta toiminnassa.

Epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen lisäksi kohtuuttomuuden kokemukset saavat aikaan nöyryytystä ja henkistä loukkaantumista, syvällistä pettymystä, tunnetta ihmisarvon menetyksestä, luottamuksen menetystä hyvinvointivaltioon, sen instituutioihin ja viranomaisiin sekä kokemuksen yhteiskunnan hylkäämäksi joutumisesta (Metteri 2004, 62).

Asiakkaan omat kokemukset jätetään huomiotta, kun häntä ohjataan uudelleen ja uudelleen toimintaan, josta asiakkaalla on jo näkemyksensä mukaan tarpeeksi kokemusta. Suurimmaksi osaksi asiakkaat suhtautuivat työvoimapolitiittisiin kursseihin kielteisesti, joten asiakkaan kuvaama kursseilla ”kyykyttäminen” ei ollut poikkeustapaus.

A9: ”... Mut mun mielestä se oli ihan huuhaata se kurssi, et tää antaa mun mielestä enemmän, kun joku kurssi.”

H: ”Mitä se kurssi käsitteli? Oliko se jotain työnhakua?”

”Joo, 6 tuntia päivässä.”

H: ”Työnhakua?”

A9: ”Joo, ja luokkahuoneessa.”

H: ”Kuin pitkään tommoset kurssit kestää?”

A9: ”Nehän laitto mut jatkoon kysymättä multa mitään. Mää olin varmaan yli puol vuotta siellä, et se oli...”

H: ”Et verrattuna tähän näin, niin tän mikä etu on sitten?”

A9: ”Mä saan tehdä käytännön asiaa ja siis onhan täälläkin kursseja pilvin pimein, mutta mää en oo ilmoittautunut ensimmäisellekään, kyl työkkäri on pitänyt huolen, et kurssikiintiöt on täynnä, et tota noin, kyl mää haluan mieluummin tehdä tota käsillä jotain..., et se ei oo ollenkaan mun alaa, se on älytöntä pistää aikuista ihmistä istuun 6 tuntii koneen ääreessä. Saa etii työpaikkoja, no sittenhän se voi olla että ihmiset lipsuu, jos ei käy kursseilla, mut kyl se mun mielestä oli semmosta kyykyttämistä.”

Jotkut asiakkaat toivat esiin, että heitä on uhattu tai kiristetty toimintaan lähettämisvaiheessa tai jatkopäätös vaiheessa. Tähän liittyy aiemmin kuvaamaani ylival-

lan käyttöä. Asiakkaan on annettu ymmärtää, että jos et ota tätä kurssia tai toimenpidettä vastaan, niin etuudet tippuvat tai loppuvat. Menettely tuntuu oudolta kuntouttavan työtoiminnan osalta, koska se on 25 vuotta täyttäneille asiakkaille vapaaehtoista⁵ (KTL 19§).

A7: ”Mut Duurin kautta tänne kuitenkin laitettiin tai ei laitettu, mut periaatteessa kyllä laitettiin.”

H: ”Kuinka paljon sää ite pystyit siihen vaikuttaan?”

A7: ”Ei siinä pystynyt oikeestaan sanoon juuta enkä jaata, jos ei siten, et jos sekin raha viety, mitä nyt tulee, pois.”

Asiakaslain 5 §:n mukaan sosiaalihuollon henkilöstön on selvitettävä asiakkaalle hänen oikeutensa ja velvollisuutensa sekä erilaiset vaihtoehdot ja niiden vaikutukset, samoin kuin muut seikat, joilla on merkitystä hänen asiassaan. Selvitys on annettava siten, että asiakas riittävästi ymmärtää sen sisällön ja merkityksen. Edellä toin esiin asiakkaan kertoman tapauksen, jossa hänelle oli ehdotettu yhtä aikaa kahta eri toimenpidettä, eikä asiakas ollut tiennyt niiden vaikutuksista tilanteeseensa. Monet asiakkaat kertoivat, että työpajoille tullessaan he saivat eri pajarivaihtoehtoja, joista he saivat valita sopivimman:

A10: ” Sit me käytiin täällä tutustumassa ensin semmonen tutustumiskierros, että sieltä Duurista, eri pajoihin ja sitten, mitä mieltä mä oon. Ja sitten mä sanoin, että mä haluan tänne, jotain tekemistä pitää olla, ja sit sain laittaa, et olisko ollut, et kaks tai kolme vaihtoehtoa, jos ei pääse jonnekin pajalle.”

Sosiaalihuollon järjestämisestä tulee tehdä päätös (SHAL 6 §) ja sosiaalihuoltoa toteutettaessa on laadittava palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma (SHAL 7§). Suunnitelma on laadittava yhteisymmärryksessä asiakkaan kanssa. Kuntouttavan työtoiminnan käsikirjan (2001, 49–52) mukaan kuntouttava työtoiminta sovitaan 3-24 kk jaksoksi kerrallaan aktivointisuunnitelman teon yhteydessä. Laissa ei ole asetettu ylärajaa sille kuinka usein kuntouttavaa työtoi-

⁵ Tutkimusraportin kirjoitusvaiheessa näyttää siltä, että kuntouttava työtoiminta muuttuu velvoittavaksi kaikissa ikäluokissa vuodesta 2010 alkaen.

mintaa sisältävä aktivointisuunnitelma voidaan uudistaa. Toiminta-aikaa koskevista muutoksista on sovittava asiakkaan kanssa. Tutkimani asiakkaat kokivat, etteivät voi vaikuttaa kuntouttavan työtoiminnan jaksoihin riittävästi; suunnitelmaa ei tehdä asiakkaan kanssa yhteisymmärryksessä. Asiakkaiden mukaan jatkopäätökset ovat myös sattumanvaraisia, koska jatkopäätös riippuu siitä, millainen työntekijä sattuu valikoitumaan.

A6: ”Täällä on koko ajan semmonen ’kiikun kaakun’, että tässä voidaan, se riippuu niin ihmisestä siellä, et miten, et tää yks ihminen sano pari viikkoo sitten, että mun pitäis nyt mennä sinne Duuriin, mutta en taida, mä sanoin, et miksikä ettei, se on niin paska se ihminen siellä, vittu siis mä ärsyynnyn siellä joka kerta että se on jotenkin se on hirveen ilkee.”

A13: ”Mää kävin siellä Malminkartanossa, niin tossa Käenkujalla en oo käyny, onko mulla sama henkilö, jos on, niin sitten voi veikata, et mulla voi onnistua toi jatko vielä sitten kesän jälkeen, että...”

Asiakaslaissa on säädetty, että sosiaalihuoltoa on toteuttava niin, että asiakkaan itsemääräämisoikeus ja osallistuminen turvataan (SHAL 8§). Hallintolain 34 §:n mukaan asianosaiselle on ennen ratkaisun tekoa varattava tilaisuus lausua mielipiteensä asiasta sekä antaa selvityksensä sellaisista vaatimuksista ja selvityksistä, jotka saattavat vaikuttaa asian ratkaisuun. Asiakkaiden kuuleminen päätöstilanteessa on joskus puutteellista. Asiakasta ei välttämättä tavata jatkovaiheessa tai sitten asiakkaan mielipidettä ei oteta huomioon. Jos asiakkaan kuuleminen on puutteellista, niin hänen yksilöllistä tilannettakaan ei voida ottaa huomioon päätöksessä.

A13: ”Se oli mennyt niin, ettei siltä edes kysytty. Siltä vaihtu ihminen kokonaan, että se oli sieltä koneelta kattonu, näimmä käsitin, et oli koneelta katottu, että sieltä niin, että sää oot semmonen henkilö, joka ei enää jatka siellä, eikä ollu nähnykkään koko ihmistä edes, et se oli tehnyt päätöksen ilman keskustelemista hänen kanssaan, niin...”

Yksi asiakas toi esiin ongelman, joka liittyi korvaushoidossa olevien työssä käyntiin. Asiakasta oli kielletty menemästä työhön avoimille työmarkkinoille. Asiaa käsiteltiin viranomaispalaverissa, johon asiakas oli kutsuttu mukaan. Asiakas koki, että häntä kuultiin asiassa näennäisesti, koska työntekijät olivat sopineet asiasta jo etukäteen. Myöhemmin oli pidetty toinen palaveri, jossa asiakkaalle oli annettu lupa mennä töihin.

A2: ”Sitten mä sain heti toisen työpaikan, olisin saanu, mutta hoito ei ottanu asiaa käsittelyyn, et se oli kummaa että mä pyysin, et ku se oli X-paikassa se työpaikka, niin mä pyysin et siirretään X-paikkaan [lääkkeenjako], et järjestetty jotenki, et mä käyn vaikka ruokatunnilla.”

H: ”Sieltä hakeen?”

A2: ”Ne oli päättäny jo ennen sitä kokousta, ettei se onnistu. Mä sit sanoinkin, kun mä tunnin puhuin siinä, sit ne sano siinä, et joo ’ei tää siirto’, et mä olin, et en nyt ihan näin suoraan, mutta tavallaan, et minkä takia me sitten ollaan täällä tunti oltu, että täähän on ihan turhaa, että mikä liian...”

H: ”Mikä se perustelu oli sille?”

A2: ”Perustelu oli, että ne sano, et niillä on samat lääkkeenjakoajat, mikä ei pitäny paikkaansa. Mä olin tietonen siitä, et mua huijattiin. Et mua on huijattu hoidossa niin paljon, et mikään ei heheh ei oo ylätys.”

” – Mä oon korvaushoidossa, niin on vähän hankala työllistää ja mä saan tapella sen asian eteen joku vuoden, ja nyt se otettiin käsittelyyn. Mun hoito on kuulemma menny niin hyvin ja mä oon näyttäny, et kykenen töissä pärjäämään, niin mulle tehtiin poikkeus, että saan mennä töihin.”

” – Joo mä sain sen vihreen valon siellä, että voin mennä töitä hakemaan, niin mulle tuli vähän semmonen paniikki, ko oli saanu sen vihdoinkin läpi, mä muistan, et mä riemuitsin niin paljon, että jee mä saan hakee töitä.”

Samanlaisia kokemuksia oli Riitta-Liisa Kokon (2004, 166, 170) tutkimilla kuntoutuksen asiakasyhteistyöryhmiin osallistuneilla asiakkailla: kokoukset olivat virallisia, joista puuttui usein aito ihmisyyttä, hyvä kohtelu ja asiakkaan huomioiminen. Epäonnistunut vuorovaikutus yhdistettynä valta-asemaan ja teräviin sanoihin sai aikaan asiakkaan epäluottamusta viranomaisten auttamishalua kohtaan.

Muutama haastattelemani asiakas kertoi kokeneensa mitätöintiä viranomaisten taholta. Asiakas oli miettinyt ammatinvaihtoa oppisopimuksen avulla, mutta työntekijä oli tyrmännyt asian. Hän oli kokenut tilanteen huonona kohteluna ja asia oli jäänyt häntä painamaan.

H: "Sää sanoit, et sää oot joskus miettinyt sitä oppisopimusta, mutta..."

A10: "Niin, se ois yks vaihtoehto."

H: "Onko teillä sitten, kun sää käyt Duurissa, ootteko siitä edes paljon jutelleetkaan?"

A10: "Joo mulle sano se edellinen työvoimaohjaaja, mullehan nyt vaihtu se, edellinen sano, että 'ei susta oo siihen'."

H: "Ai?"

A10: "Mää olin että 'hä'. Se veti ihan jalat tai siis maton jalkojen alta."

H: "Ai mihin hommaan?"

A10: "Siis oppisopimuskoulutukseen, tästä on nyt jokunen vuosi aikaa, 'ei susta oo siihen': Mä olin et 'jaa, tosi lohduttavaa':"

H: "Ikävästi sanottu."

A10: "Sit siitä tuli puhetta jälkikäteen. Mää sanoin, et sinä sanoit näin, 'olenko minä tosiaan noin sanonut?' Kyllä oot, et mää sitä omasta päästä ikinä keksinyt oo'."

H: "Ja muistat sen varmaan?"

A10: "Kyllä muistan ihan tarkkaan heh heh."

Huono kohtelu liittyy vuorovaikutustilanteisiin, joissa molempien osapuolten käyttäytymisellä on osuutensa. Viranomaiset määritellävät asiakkaan selviytymiskykyjä, joten heidän sanomisillaan on merkitystä. Asiakkaat tuntevat olevansa alisteisessa asemassa suhteessa viranomaisiin, joten he kokevat olevansa tilanteissa "alakynnessä". Epäoikeudenmukaisuuden kokemuksen liittyvät ylivaltilanteisiin. Jotkut kertoivat menettäneensä viranomaiskontakteissa itsehillintänsä ja myöntävät käyttäytyneensä huonosti.

A8: "Et jumalauta, et mua ette ala uhkaileen, et no kyl mää sit pyytelin anteeksi, mut myöhemmin mää sanoin, et mitä sää voit tehdä niille lapuille ja minne se voi tunkee ne ja mä harvoin hermostun,

*mut et jumalauta, jossain tollasessa kaupungin instassissa siis ruve-
taan kiristämään, niin mul palaa kyllä proppu et se on vähän outoo
se touhu.” [asiakas ajoi ajokorttia ja halusi jatkaa kuntouttavassa
työtoiminnassa]*

Usein asiakkaat pyrkivät välttämään konflikteja, koska ristiriidat voivat vaikeut-
taa asiakkaiden asioiden etenemistä. Vanhuksen ja työntekijän kohtaamisia koti-
palveluissa tutkineen Raija Tenkasen (1998, 107) mukaan asiakkaiden on tyydyt-
tävä työntekijän tahtoon, koska se on ehto ymmärryksen saamiselle. Myös Lars
D. Eriksson (1990, 113) tuo esiin, että asiakkaat eivät reagoi heitä koskeviin so-
siaalisia oikeuksiaan koskeviin kielteisiin päätöksiin, koska he eivät halua joutua
konfliktiin päätöksentekijöiden kanssa. Vain kaksi tutkimukseeni osallistunutta
asiakasta oli valittanut työttömyysturvaan liittyvästä asiasta. Asiakkaat pyrkivät
miettimään selityksiä kokemalleen viranomaisten huonolle kohtelulle. Syytä etsi-
tään hierarkiasta, rakenteista ja ohjeista: ”*onkohan niillä jostain tullu ylemmältä
taholta käsky, että polttakaa osalta työmarkkinatuki, niin nekin rahat säästyy*”.

*A6: ”Kaikkihan me ollaan vain ihmisiä, et siinä vaiheessa kun päät-
täjällä on omat huolensa, niin se purkaa sitä alaisiinsa, ja sitten työ-
voimaviranomainen purkaa huonoa tuultaan niihin työttömiin. Sit se
vielä alkaa ärsyttämään, totta kai määhän osaan ärsyttää, mähän tiedän
hyvin tarkalleen sen niin, määhän alan siinäkin tilanteessa vedättä-
mään...”*

Jotta kuntouttavaan työtoimintaan osallistuja tuntisi olevansa osallinen, on häntä
kohdeltava oikeudenmukaisesti. Kuntouttavan työtoimintalain toteutuksessa on
useita käytäntöjä, jolloin asiakkaita kohdellaan epäoikeudenmukaisesti. Selvää
onkin, että jos asiakkaalla on kokemus epäoikeudenmukaisuudesta, niin hänen
kuntoutumisensa tai työllistymisensä toteutuu huonosti. Anu Muurin (2008, 63)
tekemän väitöskirjatutkimuksen tulosten perusteella sosiaalipalveluiden asiakkaat
eivät ole niinkään huolissaan jonotusajoista tai aukioloajoista kuin siitä, että heitä
kuultaisiin ja että he saisivat olla mukana päättämässä omista asioistaan. Hänen
mukaansa aito asiakaslähtöisyys nousee arjesta.

Tarkastelen lopuksi asiakkaiden kokemuksia sosiaalityöstä tai sosiaalialan työstä osana oikeudenmukaista ja ihmisarvoista kohtelua. Erityinen havaintoni on, etteivät asiakkaat erottaneet sosiaalityötä aktivoinnista yleensä. Asiakkaat eivät pitäneet merkityksellisenä sitä, onko työntekijä kunnan vai valtion puolelta, kuten yksi asiakas sanoikin, että ”*Duurissa eli työvoimatoimistossa*”. Arja Jokinen ja Kirsi Juhila (2008, 287–288) kysyvätkin, tarvittaisiinko aikuisten parissa tehtävässä sosiaalityössä nykyistä enemmän kansalaisten oikeuksiin perustuvaa otetta. Samoin he vaativat, että asiakaskansalaisilla tulee olla oikeus saada järjestelmällistä ja ammatillista tukea kuntoutumisprosesseissaan. Vikaan mennään, jos sosiaalityössä painottuu oikeutta enemmän velvollisuus kuntoutumiseen ja aktivointiin.

Sosiaalityö näyttää toimivan työvoimahallinnon toimenpiteiden kautta. Asiakkaan ja työntekijän välinen suhde näyttäytyy Juhilan (2006, 99) määrittelemänä kontrolli- ja liittämissuhteena, jossa työntekijälle lankeaa kontrolloijan ja asiakkaalle liitettävän rooli. Suhde korostaa osapuolten keskinäistä hierarkkista eroa. Sosiaalityöntekijä on tässä suhteessa tietävä osapuoli, joka tietonsa perusteella määrittää asiakkaan muutoksen tarpeet ja tavoitteet. Sosiaalityön asema työvoiman palvelukeskuksessa on tämän tutkimuksen perusteella näkymätöntä. Sosiaalityön menetelmät aktivoinnissa vaatisivat oman erillisen tutkimuksensa.

Kokemukset epäoikeudenmukaisesta kohtelusta liittyivät usein toiminnan muutosvaiheisiin: kuntouttavan työtoiminnan aloittamiseen ja sen loppumiseen. Asiakas kokee tilanteen epäoikeudenmukaiseksi, jos hän ei pysty vaikuttamaan omaan elämäänsä ja sitä koskeviin suunnitelmiin. Toiminnan aikana asiakkaat olivat yleensä tyytyväisiä kohteluunsa, jos heitä oli kuultu työtoiminnan järjestämiseen liittyvissä asioissa.

5.4. Autonomian toteutuminen

Osallisuuden kokemuksiin liittyy aiemman tarkasteluni perusteella asiakkaiden kokemustiedon hyödyntäminen, valta suhteessa omaan elämäntilanteeseen sekä oikeudenmukainen ja ihmisarvoinen kohtelu. Jos halutaan, että osallisuus toteutuisi, tarvitaan näiden osatekijöiden lisäksi jonkinlaista käyttövoimaa tai tahtoa, jotta osallisuusprosessi lähtisi liikkeelle. Toisin sanoen pelkät erilliset rakennuspalikat sinänsä eivät muuta asiakkaan tilannetta pysyvästi, vaan tarvitaan muutosvoimaa, jotta osallisuus toteutuisi. Muutosvoimaa tarvitaan kaikkien osatekijöiden toteutuksessa, mutta erityisesti autonomian aikaansaaminen on riippuvainen vallan haltuunotosta. Nykysuomen käyttötiedon (1996, 33) mukaan autonomialla tarkoitetaan riippumattomuutta ja itsemääräämisoikeutta.

Tarkastelen seuraavaksi asiakkaiden kokemuksia autonomiasta heidän omissa elämänsuunnitelmissaan ja kuntouttavassa työtoiminnassa. Asiakkaiden esiintuomien omien jatkosuunnitelmien kautta näyttäytyvät heidän omat toiveensa ja näkemyksensä elämänsä suunnasta. Asiakkaiden tulevaisuudensuunnitelmissa tuli ilmi paljon vahvaa tahtoa päästä esimerkiksi johonkin tiettyyn työhön, ammattiin tai koulutukseen. Yksi asiakas mainitsi haastattelun aikana kahdeksan kertaa haluavansa pajalle töihin. Epävarmoja he olivat siitä, miten tavoite voisi toteutua ja onko sen toteutuminen olosuhteiden takia mahdollista.

A1: ”Sitten on se kyllä inhottava, ku ajattelee ja et vaikka mä tiedän, et mun taidolla tai tiedolla tai en mä tiedä, alkaa muistikin reistailla nykyään, voi olla ettei tästä pitkästä työttömyydestä se johdu, mutta voi olla, että minusta oliskin jollekin hyötyä, mut se säännöllisyys siinä työssä, koska siinä pitää olla 7-8 tuntia ja joka päivä, niin se olis mulle liian rankkaa...” [sairauden ja lääkkeiden käytön takia]

Moni asiakas toi esiin, että eteneminen tapahtuu vähitellen askel askeleelta ja että suunnitelmat ja mahdollisuudet selviävät aikanaan. Tämä asiakas luottaa tulevaisuuteensa ja haluaa jatkaa työskentelyään käden taitojen alalla:

A4: ”Mennään vähän askel askeleelta muutenkin eteenpäin täs näin kohti sitä päämäärää. Mitä mää joskus tulevaisuudessa kerkiän tehdä sen 10 vuotta töitä, niin sinne ollaan koko ajan menossa. Kyl se tässä matkan varrella muotoutuu, et mikä se mun ammatti on. Oon mää miettinyt eri vaihtoehtoja, ku mää oon peruskoulusta suoraan lähtenyt töihin mulla ei oo mitään ammatillista koulutusta... ei ollu mahdollisuutta, onhan mulla mahdollisuus vielä kouluttaa itteeni.”

” – – Niin siit [työstä] saa semmosen hyvän olon itelleen, et tonkin mää pystyin tekemään. Jotenkin siit täytyy työstä täytyy pystyä nauttimaan. Mää oon sen ikänen, et ajattelin itseni sen työn, et se kiinnostaa, etten mää mee vaan siivoon hullun lailla, ko mää saatan tehdäki, mut kun mää en saa sitä tyydytystä, jos se on sitä pakkopullaa, niin ei oo kivaa, et kyllästyy helposti.”

Haastateltujen suunnitelmissa esiintyi useita jatkovaihtoehtoja, jotka eivät ole toisensa poissulkevia: samalla asiakkaalla saattoi olla monia erilaisia tavoitteita. Jatkovaihtoehtoina tulivat esiin seuraavat: (1) kuntouttava työtoiminta jatkuu, toimintapäiviä lisätään, (2) ammatinvaihto esimerkiksi oppisopimuskoulutuksen avulla, (3) palkkatuettu työ, (4) työ avoimilla työmarkkinoilla, jonka asiakas itse hakee ja (5) oma yritys, työpaja tai vastaava. Vain yksi asiakas ei nähnyt tulevaisuudessa vaihtoehtoja, koska hän oli menettänyt työmarkkinatukensa:

A6: ”Et mää en yksinkertaisesti halua ajatella sitä asiaa [valituksen tekemistä], koska se tuntuu niin, että odotan puoltoista vuotta sitä. Niin kun mulle sanoi yks henkilö, et onko se taas, et prosessi on siellä käynnissä, niin miten se vaikuttaa muhun, että siis kai mun on pakko ottaa vastaan se 5 kuukautta rangaistusaikaa lisää jossakin, et mää saisin oikeuteni.”

H: ”Jos se ei muutu sitten...”

A6: ”Niin, mutta todennäköisesti ei, mutta eihän tällä hetkellä siinänsä ole mitään tulevaisuutta...”

Vähän aikaa kuntouttavassa työtoiminnassa olleet suunnittelivat jatkavansa vielä kuntouttavassa työtoiminnassa: he toivoivat saavansa jatkokuukausia ja lisääväänsä työtoimintapäiviä viiteen päivään viikossa. Muutama asiakas arvioi, että kuntouttava työtoiminta olisi heille jatkossakin sopiva toimintamuoto. Monet harkitsivat ammatinvaihtoa, koska työ, jota he aiemmin olivat tehneet, oli loppunut tai he eivät voineet jatkaa työssä terveydellisistä syistä. Yhtenä vaihtoehtona he pitivät oppisopimusta ja pätevöitymistä työssä oppimisen kautta.

Palkkatuetuun työhön suunnitteli siirtyvänsä kolme asiakasta. Avoimille työmarkkinoille on hakeutumassa kolme asiakasta: heillä on pitkä työhistoria ja omia kontaktejaan työpaikkoihin. Lisäksi kolme asiakasta haaveilee oman pajan tai yrityksen pyörittämisestä joko työnä tai harrastuksenaan. Vaikka monella asiakkaalla on työn tekoa haittaavia sairauksia, kukaan heistä ei halunnut siirtyä työkyvyttömyyseläkkeelle. Koska tuleva eläketulo on pieni, niin vaihtoehto ei houkuttele. Lisäksi asiakkaat haluavat toimintaa ja olla mukana työyhteisössä.

H: ”Onks sulle sitten mietitty sitä eläkettä sitten? Vai mitä sää itenää?”

A1: ”Mun äiti koko ajan puhuu siitä, ei nyt koko aikaa, mutta muistuttaa aina välillä. Minä en pysty edes ajattelemaan asiaa vakavasti, mää oon vasta 42 et hehheh, mitä mää voin jotain eläkettä...”

H: ”Mikä tulevaisuus se sitten on?”

A1: ”Niin niin, siis jos eläke ois niin hyvä, et vois elää kunnolla, mutta se ei tuu olemaan semmonen, et se on sitä jatkuvaa ikään kuin työttömänä oloa.”

H: ”Ettei se oo ratkasu?”

A1: ”Se ei oo mulle ainakaan ratkaisu, jos mää oon niin huonossa kunnossa, että mää en kerta kaikkiaan pysty yhtään mihinkään, niin sit se on eri asia, mutta myös se, että ku se ei ole lisätuloa, vaan se on se ainoa tulo, niin siinä mielessä tietysti optimistisena tyyppinä, niin mää kuitenkin toivon, että et joko tää helpottas [sairaus].”

” – – Mää kaipaen sosiaalisuutta, ko mää oon niin sosiaalinen, että mää tarvitsen kyllä ihmisiä...”

Asiakkaiden tavoitteissa löytyy omaa elämänsuunnittelua, jossa viranomaiset eivät ole mukana. Osallisuutta voidaan lähestyä elämänpolitiikan (life politics) käsitteen kautta. Anthony Giddensin (1997, 253) mukaan elämänpolitiikka on elämäntyyliä ja valintoja koskevaa politiikkaa ja päätösten tekoa, johon vaikuttavat sekä globaali ympäristö että politiikan tekijän itsereflektio⁶. Elämänpolitiikkaan liittyy eettisten kysymysten, kuten ”kuinka tulisi elää”, tekeminen. Kuntouttavassa työtoiminnassa olevien elämänsuunnittelu soveltuu elämänpolitiikan käsitteeseen, mutta se ei tuo tarpeeksi esiin vallan puutetta, joka liittyy asiakkaiden asemaan ja päätösten tekoon. Elämänpolitiikka ei ole autonomista, jos politiikan tekijöillä ei ole valtaa oman elämänsä suhteen.

Giddens (1997, 249) esittää kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden elämänsuunnitteluun paremmin sopivan käsitteen emansipaatiopolitiikka. Sillä hän tarkoittaa yleistä elämänskatsomusta, jolla pyritään vapauttamaan ihmiset ja ryhmät esteistä, jotka kielteisellä tavalla vaikuttavat heidän elämänmahdollisuuksiinsa. Emansipaatiopolitiikan tavoitteena on vähentää tai poistaa epätasa-arvoa, sortoa ja riis-toa. Siihen liittyy hierarkkinen näkemys vallasta, jota alistetulla ryhmällä on vähemmän kuin vallassa olevilla. Päämääränä on lisätä tasa-arvoa, oikeudenmukaisuutta ja osallisuutta, jolla tarkoitetaan tässä yhteydessä mahdollisuutta vaikuttaa päätöksiin. Emansipaatiopolitiikan periaatteena on autonomia. Yhteiskunnan tulee rakentua niin, että yksilö on kykenevä käsittelemään vapaasti ja itsenäisesti sosiaalista ympäristöään. (Giddens 1997, 249–253.)

Emansipaatiopolitiikalla on yhteyksiä vapauttavaan vallan käyttöön (power from within) ja Freiren sorrettujen pedagogiikkaan (2005). Emansipaatioon liittyy näkemys siitä, että vapautuminen liittyy yksilöiden lisäksi ryhmään. Autonomian ja osallisuuden toteutumista on syytä tarkastella myös työyhteisötasolla. Uusix-verstailla yhteisöllisyys tarkoittaa asiakkaiden kokemana työpajana yhdessä toi-

⁶ Giddensin tarkka elämänpolitiikan määritelmä on hankalasti suomen kielelle kääntyvä, joten olen tulkinut sitä omin sananvalinnoin.

mimista. Työpajaa johtaa työnjohtaja ja yhdessä työn tekeminen yhdistää osallistujia. Työpajakokouksissa käsitellään yhteisiä asioita ja on mahdollista tuoda esiin kehittämisideoita.

H: ”Onko teillä muuten kokouksia, pajakokouksia tai tämmösii?”

A9: ”On. Sillon sinne tulee sekä aamu et iltapäiväryhmäläiset, siellä on just puhuttu näistä kahvikupeista, ruokalaan lähdoistä ja sitten jos on läksiäiset ja uudet työntekijät esitellään, tämmöstä se kokous on.”

H: ”Joo, joo.”

A9: ”Se mun mielestä ihan hyvä, et pidetään ihmiset ajan tasalla.”

H: ”Saako siellä joitain omia ideoita esittää?”

A9: ”Saa, saa.”

H: ”Otetaanko niitä huomioon?”

A9: ”Emmä tiä. Ku mä en oo silleen, mitään omii mielipiteitä siellä sanonut, et kyl mä luulen, et osa on otettu ja työnjohtaja on sitten noissa, mitä nää on nyt nää työnjohtajana kokoukset, missäs hän joutuu käymään, niin siellä puhuu sitten, esimerkiksi just tää, et vaksi jakais niitä lappuja niille iltapäiväihmisille. En tiedä sitten, siitä ei oo kuulunut mitään, emmä tiedä, siis työnjohtaja kyl kuuntelee, mun käsittääkseni puhuu noissa isommissa kokouksissa, muttei ainaakaan näistä lapuista ei oo kuulunut mitään.”

Vaikuttaa siltä, että työpajakokoukset ovat työnjohtajan tiedottamistilaisuuksia, eivät niinkään yhteistä toiminnan kehittämispaikkoja. Joskus asiakas tuntee jääneensä tiedottamisesta ulkopuolelle. Työpajaa koskeva remontti annettiin hänelle tiedoksi remontin alkaessa.

H: ”Onks teillä, sä sanoit jotain teillä oli joku pajakokous, onko teillä virallisii pajakokouksia? Miten te saatte tietoa asioista?”

A2: ”Hyvin huonosti, että justiinsa esimerkiksi tää remontti näytti, että ihan pimennossa koko ajan, että mä kysyin, et onko jotain tietoo, et minkälainen tästä tulee ja mitään, ei tienny, et millon se alkaa ja, ihan sitten loppuvaiheessa.”

Asiakkaiden kokemusten perusteella vaikuttaa siltä, että työpajat ovat hierarkkisia työyhteisöjä, eikä pajoilla toteuteta pajademokratiaa, jossa esimerkiksi äänestettäisiin yhteisistä asioista. Heikkilän ja Julkusen (2003, 5) määrittelemien pal-

velun käyttäjien osallisuuden eri tasojen valossa, Uusix-verstaiden palvelujen käyttäjät ovat informantteja ja osallistujia, eivät osallisia, laadun kehittäjiä tai toiminnan johtajia. Yhteisöllistä kuntoutusta on kokeiltu muun muassa huumeiden käyttäjien laitostuntoutuksen yhteydessä, jossa siitä on saatu hyviä kokemuksia (Santala 2008, 158). Mielenkiintoista olisi kokeilla vastaavaa yhteisöllistä ja asiakaslähtöistä toimintamallia kuntouttavassa työtoiminnassa.

Beck (1992, 128, 132–136) kuvaa modernia yhteiskuntaa yksilöllistymisen käsitteen kautta. Yksilöllistymisestä seuraa, että yksilöstä tulee elämää uusintava voima, ei perheestä, ja yksilöt ovat riippuvaisia työmarkkinoista ja koulutuksesta, kulutuksesta ja hyvinvointiyhteiskunnan säännöistä. Jotkut eivät pääse hyvistä aikomuksistaan huolimatta työmarkkinoille. Jokainen tuottaa oman elämäkertansa ja epäonnistumiset ovat aina henkilökohtaisia epäonnistumisia. Beckin kuvaus sopii hyvin aktivointipolitiikan kohderyhmän kohtaamaan todellisuuteen.

Pohjolan (1994, 126) tutkimuksessa ”Elämän valttikortit” erottui kolme nuorten aikuisten elämäntapaa: eläminen päivä kerrallaan, elämässä on pärjättävä ja viime kädessä kaikki on itsestä kiinni. Näissä tulee esiin liberalistisen yksilöetiikan paineet, jota Beck`kin on kuvannut. Yksilöetiikka tuo yksilölle paineita, mutta se ei anna välineitä suunnata elämää. Oma aineistoni on kerätty 2000-luvun lopulla ja näyttää siltä, että elämänsuunnitelmien yksilöllistyminen on edelleen meneillään ja että se koskettaa myös vanhempia ikäluokkia.

5.5. Kohti dialogista toimintaa ja valtaistumista

Asiakkaiden tavoitteena on itsenäinen elämä, mutta heillä ei ole voimia tai valtaa edetä tavoitetta kohti. Täydellinen autonomia vaatisi vallan ottamista omiin käsiin, valtaistumista. Robert Adams (1993, 5) määrittelee empowermentin keinoina, joiden avulla yksilöt ja ryhmät ja/tai yhteisöt tulevat kykeneviksi ottamaan

elinolosuhteet haltuunsa ja saavuttamaan omat tavoitteensa. Tämä tapahtuu oman ja yhteisön työskentelyn kautta.

Asiakkaiden kokemuksista tulee esiin ituja oman elämän haltuun ottamisesta. Seuraavassa näytteessä asiakas kertoo kaiken olevan kiinni hänestä itsestään, mutta samalla tilanne ahdistaa, kun haltuun ottaminen ei onnistukaan, ja asiakas joutuu asettamaan pieniä tavoitteita elämälleen.

H: "No sullahan tuntuu olevan monenlaisia haasteita, vaihtoehtoja tulossa, onko sulla semmonen mieliala, et sää pystyt ite vaikuttamaan?"

A11: "Ei oo hehheh."

H: "Onko ne korkeammat voimat ko vaikuttaa vai?"

A11: "Musta tuntuu, et mikään ei vaikuta hehhe, mulla on semmonen olo, et mun pitää ite pystyä vaikuttamaan, tekemään, ihan menemään ja olemaan, ja must tuntuu, et mää oon ihan nolla."

H: "Hmm."

A11: "Siis siinä suhteessa siihen entiseen."

H: "Kun sää vertaat sitä kuitenkin?"

A11: "Vaikka mun ei ehkä kannattais verrata."

H: "Sää oot silloin asettanu jotakin tavoitteita elämälle ja nyt laittaa vähän takapakkia, pienempiä tavoitteita?"

A11: "Aika paljon pienempiä hehheh ihan eri lailla."

Valtaistumiseen liitetään usein sekä yksilö- että yhteisötaso. Liisa Hokkanen (2008, 333–334) määrittelee voimaantumisen prosessiksi, joka tuottaa elämään merkitystä, sisältöä ja laatua, sillä on vaikutusta ihmisen itsetuntoon. Valtaistuminen luo osallistujilleen voimaannuttavia kokemuksia. Omassa tutkimuksessani asiakkaat ovat kokeneet kuntouttavan työtoiminnan kautta voimaantuneensa, mikä tulee esiin omanarvon tunnon kohoamisena, osallistumisen lisääntymisenä ja työteon kokemisenä mielekkäänä, mutta valtaistumista ryhmätasolla ei ilmennyt. Marjo Kuronen (2004, 292) näkee empowermentin valtaistumisena, jossa on olennaista kriittinen näkökulma ja eettiset sitoumukset, valtasuhteiden ja eriarvoisuuden tunnistaminen ja pyrkimys yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen. Kurosen valtaistumisen näkemyksessä on paljon samaa, mikä on noussut esiin

omassa tutkimuksessani, kuten oikeudenmukaisuuden, ihmisarvon kunnioituksen ja valtasuhteen esiin tuominen.

Samantyyppiseen tulokseen on päätynyt Leena Eklund (1999, 154–155) , jonka tekemässä tutkimuksessa tarkoituksena oli saada terveydenedistämishjelman avulla kansalaiset valtaistumaan ja kehittämään yhteisön terveyttä. Tutkimuksen tuloksena psykologista voimaantumista tapahtui yksilötasolla ohjelmassa mukana olleilla aktiivijäsenillä, mutta ryhmätason valtaistuminen oli vähäistä ja riippuvaista projektin tuesta.

Antti Särkelä (1993, 79) peräänkuuluttaa asiakkaiden subjektiutta auttamistyön perustana: subjektit toteuttavat elämänprojektejaan omien toimintaedellytystensä varassa, ja auttajien tehtävänä on ensisijaisesti luoda asiakkailleen yhteistyössä heidän kanssaan uusia toimintaedellytyksiä, uusia mahdollisuuksia olla omaa toimintaansa ohjaavia subjekteja. Mielenkiintoista on tarkastella sellaisia tapauksia, joissa asiakkaat ovat voimaantuneet ja ottaneet oman subjektiutensa haltuunsa yhteistyössä työntekijän kanssa tai työntekijästä riippumatta.

Susanna Hyväri (2001, 233) on tutkinut syrjäytyneessä ja marginaalisessa asemassa olleiden henkilöiden selviytymistarinoita. Marginaalista selvittää rakentamalla uudenlainen identiteetin tarina. Hyväri käyttää sulkeutuvan ja avoimen autonomian käsitteitä kuvaamaan, onko selviytyminen yksilön ja yhteisön omillaan selviytymistä vai avointa autonomiaa, jossa yksilö ottaa vastuun toisista ja yhteisö jäsenistään. Sulkeutuneessa autonomiassa marginaalista selviytymismalli perustuu toisista irtaantumiselle. (Hyväri 2001, 254–255.)

Tutkimuksessani huumeiden käytön lopettaneet kertoivat, että heidän piti täydellisesti irtautua yhteisöstään ja rakentaa uusi elämä tyhjän päälle. Irtautumiseen liittyi vapautumisen kokemuksia, mutta vaarana voi olla eristäytyminen. Yksi haastattelemistani työntekijäasiakkaista kertoo luoneensa uuden elämän itselleen

käyttäjyhteisöstä irtautumisen jälkeen. Tie on ollut rankka, mutta hän on nyt tyytyväinen elämäänsä.

A4: ” – – tulee itellekin siitä vähän parempi olo, et sää käyt töissä, näät ihmisiä, et eristäydy. Koska entinen käyttäjä lähtee helposti eristäytymään, ettei oo ihmisten kanssa tekemisissä.”

H: ”Sää et oo enää niiden vanhojen kavereiden kanssa?”

A4: ”En tietenkään voi olla niiden kanssa. Sehän on selvä juttu. Mun piti jättää kaikki. Eliikkä mun elämä alko täysin alusta. Hmm et mää jouduin luomaan kaikki uudet suhteet ja uudet ystävät ja muut, et se on haastavaa ja rankkaa ollu ja sitten mää oon yksinhuoltajaäiti vielä...”

H: ”Mitä sitten, mitkä asiat sulla on sitten elämässä muuttunut? Sää sanoit, et sää oot saanu rytmiä elämään, mitä muuta sulla on tullut muutoksia, jos ajattelet sitä entistä ja nyt tätä?”

A4: ”Mää oon vapaampi hheheh voin sanoo näin, et mää oon vapaampi ihminen. Voin sanoo sen, et mun ei tartte enää juosta niiden aineitten perässä, eikä tartte olla niiden ihmisten kanssa tekemisissä. Mää oon vapautunut kaikesta siitä, mää sanon sitä helvetiksi, koska se oli loppuajasta ihan kauheeta, et se ei ollu enää mitään kivaa. Et nyt mää voin valita ystäväni ja mää voin tehdä ihan muunlaisia asioita, että mun ei tartte enää olla riippuvainen niistä ihmisistä, eikä tartte todellakaan moikata edes niitä. Eet mulla on jotenkin sitten mun tytön kans mulla on, mää enemmän keskityn siihen, ja raha vaikka nyt on työttömänä niin raha silleen riittää ruokaan ja kaikkeen, et voi välillä ostaa tytölle jotakin, et jotenkin se vaan on muuttunut se elämä, osaa nauttia elämästä eri tavalla.”

Kyseinen työntekijäasiakas oli ottanut avoimen autonomian marginaalista selviytymismallin mukaisesti vastuuta myös muista irtaantumisensa jälkeen. Hän oli muun muassa ohjannut useita kuntoutujia pajalle ja oli ottanut vastuun lapsensa kasvatuksesta. Hän oli toteuttanut toisen mahdollisuuden politiikkaan (”second chances”), jossa muokataan uudeksi omaan hyvinvointiin liittyvää elämänpolitiikkaa (Giddens 1996, 172).

Freiren (2005, 95–97, 186) mukaan muutoksen aikaan saamiseksi tarvitaan dialogista toimintaa, jossa subjektit kohtaavat yhteistyössä tavoitteenaan muuttaa maailma. Freire korostaa sekä toiminnan että reflektion merkitystä: niitä molem-

pia on oltava, jotta käytäntö ”praxis” toteutuisi. Pelkkä toiminta ilman kunnollista ajattelua saa aikaan aktivismia, ja toisaalta pelkkä reflektio synnyttää verbalismia. Miten sitten muutosta voisi tapahtua, miten muutosvoima saadaan haltuun? Hyödynnän Freiren dialogisen toiminnan teoriaa kuvaamaan sitä prosessia, miten tutkimani osallisuuden rakennuspalikat saataisiin ”elämään”.

Dialogin edellytys on usko ihmiseen, ihmisyyteen ja rakkaus maailmaa kohtaan. Kyse on myönteisestä asennoitumisesta elämään, joka todentuu aiemmin kuvaamassani ihmisarvoisessa kohtelussa. Tämä taas synnyttää ihmisten välistä luottamusta. Lisäksi tarvitaan toivoa ja uskoa tulevaisuuteen. Todellisuuteen on suhtauduttava dynaamisesti, tarvitaan kriittistä ajattelua, jonka perusteella halutaan jatkuvasti uudistaa todellisuutta. (Freire 2005, 97, 100–101.)

Freiren (2005, 103–105) mukaan todellisuutta muutetaan yhdessä toimimalla, ei erillisten ihmisten tekoina. Dialogiin kuuluu ihmisten objektiivisten tilanteiden tuntemus ja ihmisten tietoisuuden ymmärtäminen tuosta tilanteesta. Ihmisiä pitää kuulla ja heidän tulee olla mukana tekemässä tulevaisuuttaan, kuten edellä kuvasin oikeudenmukaisuuden edellytysten yhteydessä. Dialogi tarkoittaisi aktivointiprosessin yhteydessä sitä, että työntekijät ottaisivat asiakkaiden kokemustiedon suunnitelmien ja päätösten perustaksi.

Jotta ihmisten saama tieto tai kokemustieto muuttuisi tietoisuudeksi, tulisi tutkia tarkemmin ihmisten välisiä suhteita ja ihmisen ja maailman välistä suhdetta. Freire (2005, 117) käyttää tässä yhteydessä käsitettä generatiivisen teeman tutkimisen menetelmä, jolla hän tarkoittaa ihmisen todellisuutta koskevan ajattelun ja hänen siihen kohdistuvan tietoisien toiminnan tutkimista. Tutkiminen käynnistää osallistujissa kriittisen ajattelun prosessin, jonka perusteella osallistujien tietoisuus tilanteestaan muuttuu. Tietoisuuden muutoksen seurauksena ”ihmiset nousevat ajattelullaan elämäntilanteensa yläpuolelle ja tulevat kyvykkäiksi vaikuttamaan todellisuuteensa” (Freire 2005, 115, 120).

Freiren (2005, 153–204) kuvaamaa dialogista toiminta voidaan verrata antidialogiseen toimintaan ja etsiä vastauksia vertailun avulla siihen, miten dialoginen toiminta tulisi organisoida (Taulukko 3.).

Taulukko 3. Antidialoginen ja dialoginen toiminta (Freiren teorian perusteella rakennettu).

Antidialoginen toiminta	Dialoginen toiminta
Sorrettujen alistaminen, valloittaminen <ul style="list-style-type: none"> • subjekti alistaa toisen esineeksi 	Yhteistyö <ul style="list-style-type: none"> • aito osallisuus tuo valinnan vapauden • subjektien toimintaa todellisuuden muuttamiseksi
Sorrettujen hajottaminen <ul style="list-style-type: none"> • hajota ja hallitse • hallintobyrokratia • ongelmien paikallistaminen pelastajana esiintyminen 	Yhdistyminen vapauden puolesta <ul style="list-style-type: none"> • kulttuurista toimintaa, jossa he voivat oppia miten ja miksi he ovat kiinnittyneet todellisuuteen
Manipulaatio <ul style="list-style-type: none"> • sopeutuminen valtaa pitävien päämääriin 	Järjestäytyminen <ul style="list-style-type: none"> • tiedostamisen tukeminen • aito auktoriteetti
Kulttuurinen valtaaminen <ul style="list-style-type: none"> • valtaa pitävien maailmankuvan ja kulttuurin omaksuminen 	Kulttuurisen synteessin luominen <ul style="list-style-type: none"> • vastakkainasettelujen ratkaiseminen ja ihmisten vapauttaminen

Antidialoginen toiminta perustuu ihmisten välisiin alistussuhteisiin, jossa sortajalla on ylivalta suhteessa sorrettiin. Dialoginen toiminta perustuu yhteistyösuhteeseen, jossa molemmat osapuolet ovat aidosti osallisia ja toimivat aktiivisesti

todellisuuden muuttamiseksi. Aktivoinnissa dialoginen toiminta voisi työntekijöiden ja toimintaan osallistuvien asiakkaiden yhteisesti rakentamaa niin, että asiakkaiden kokemustietoa otetaan huomioon aktivointisuunnittelussa ja kuntouttavan työtoiminnan järjestämisessä. Aktivoinnin osapuolet liittoutuvat keskenään ratkaisemaan työllistymisen rakenteellista ongelmaa.

Antidialogisessa toiminnassa hallintobyrokratian avulla sortaja pitää sorrettuja vallassaan: työttömyyden rakenteellinen ongelma yksilöllistetään yksilöstä johdettavaksi haasteeksi. Työelämässä ja työmarkkinoissa ei ole vikaa, mutta ongelma on työttömissä henkilöissä, jotka eivät sijoitu työmarkkinoille. Työttömyyden ongelmaan vastataan työvoimapolitiittisten toimenpiteiden valikolla, jota tarjotaan pulaan joutuneille. Dialogisen toiminnan avulla sorretut voivat tiedostaa epäoikeudenmukaisen todellisuuden ja kiinnittymisensä siihen. Työttömät yhdistäytyvät esimerkiksi opintopiireiksi, jossa he käyttävät kokemuksellista tietoaan ja toimivat tilanteen muuttamiseksi.

Valtaa pitävät sopeuttavat alistetut manipulaation avulla päämääriensä toteuttajiksi. Manipulaatiossa hyödynnetään muun muassa menestymisen ja kuluttamisen myyttejä. Järjestäytyminen toimii dialogisessa toiminnassa manipulaation vastavoimana. Järjestäytymistä voi olla vaikka sosiaalityöntekijöiden yhdessä toimiminen asiakkaiden kanssa rakenteellisten ongelmien poistamiseksi.

Sortajat pyrkivät valtaamaan alistettujen kulttuurin ja pakottamat heidät omaksumaan valtaa pitävien maailmankuvan. Tämä näkyy aktivoinnissa ammattilaisten asiantuntijuuden ainoana oikeellisuutena ja toisen osapuolen osaamisen mitätöintinä. Ratkaisuksi dialoginen toiminta tarjoaa kulttuurisen synteessin luomista. Siinä sortajat eivät tule opettamaan ja ohjaamaan alistettuja, vaan oppimaan kansan elämästä kansan kanssa. Tavoitteena on ristiriitojen ratkaiseminen ja ihmisten vapautuminen. Aktivoinnissa asiakkaat ovat tasaveroisessa asemassa suhtees-

sa toiminnan järjestäjiin ja viranomaisiin, jotka opiskelevat asiakkaiden kulttuuria kehittyäkseen asiantuntijoina.

Aktivointiprosessiin osallistuvien valtaistuminen on haasteellista, jos sitä halutaan toteuttaa Freiren kuvaamalla dialogisella toiminnalla. Asiakkaiden osallisuutta voidaan kuitenkin lisätä kehittämällä osallisuuden rakennuspalikoita ja lisäksi luomalla asiakkaiden käyttöön toiminnallisia rakenteita, joissa he voivat lisätä tietoisuuttaan omasta tilanteestaan. Freiren dialogisen toiminnan teoria on radikaali toimintatapa nykyiseen aktivointipolitiikkaan verrattuna. On haasteellista toteuttaa käytännössä asiakkaita osallistavia radikaaleja menetelmiä viranomaistoiminnan sisältä käsin. Valtaistuminen näkyy kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden haaveina tilanteista, joissa heillä olisi valtaa ja he olisivat itenäisiä toimijoita.

A6: ”Maailmassa on ihmisiä, jotka ei sovi tähän järjestelmään, ehkä mä oon samanlainen, et en siis sovi siihen normaaliin systeemiin. Sanotaan, et ihminen haluais valita oman aikansa, ihminen haluais tehdä mitä haluaa, mutta se ei onnistu, sanotaan, ettei ole valinnan varaa, pitää tehdä sitä mitä pitää tehdä, ja niinhän se on. ”

Työntekijöiden ei ole helppoa lähteä yhdessä asiakkaiden kanssa muuttamaan valtatilannetta toiseksi. Feministisessä sosiaalityössä on esitetty romanttinen käsitys valtatilanteesta, jossa feministinen työntekijä asettuu tasaveroiseen suhteeseen asiakasnaisten kanssa (Keskinen 2004, 23). Ongelmaksi muodostuu valtaistavan sosiaalityön toteutus virallisen sosiaalityön kentässä (vrt. Kuronen 2004, 292–293.).

Pease (2002, 142, 144) esittää ammattilaisten ja asiakkaiden valtasuhteisiin ratkaisuksi dialogista toimintatapaan (vrt. Freiren vastaava idea). Siinä asiakkaiden oma tulkinta, kokemus ja tieto otetaan huomioon ja sosiaalityöntekijät tiedostavat oman ammatillisen tietonsa ja asemansa ja keinonsa, joilla he voivat alistaa asi-

akkaita. Suhde täytyy arvioida uudelleen, ja ammatillisen tiedon tulee perustua kriittiseen arviointiin. Työntekijöiden tietoisuus valtasuhteen vaikutuksesta valtaistumiseen antaa eväät muutokselle, jossa työntekijät yhdessä asiakkaiden kanssa tarkastelevat valtasuhdetta ja antavat mahdollisuuden uudelle tiedolle ja ymmärrykselle. Tämä luo pohjan valtaistumista edistävien prosessien rakentamiselle sosiaalipalveluihin.

6. JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Tutkimusongelmani oli, miten osallisuus rakentuu kuntouttavassa työtoiminnassa asiakkaiden kokemana. Olen lähestynyt ongelmaa tutkimalla, miten kuntouttava työtoiminta kuntouttaa ja aktivoi siihen osallistujia, mitä merkityksiä he antavat toiminnalle ja millaisia osallisuuden kokemuksia he ovat siihen osallistuessaan saaneet. Keräsin aineiston teemahaastattelujen avulla ja analysoin sen käyttäen päämenetelmänä sisällön analyysiä.

Tutkimusasetelmani olisi voinut olla toimintatutkimuksellinen, jolloin olisin päässyt lähemmin tarkastelemaan osallisuuden rakentumista prosessina. Tähän minulla ei ollut päivätyöni takia mahdollisuutta. Toimintatutkimukseen liittyvä tutkijan mukana oleminen muutoksessa on toteutunut, sillä olen pystynyt vaikuttamaan uusien käytäntöjen, kuten asiakasraadien ja kuntouttavan työtoiminnan asiakaspalautejärjestelmän, syntyyn esimiestehtäväni kautta. Näin olen pystynyt hyödyntämään erikoistumiskoulutusta omassa työssäni ja ammattikäytäntöjen tieteellinen perusta on osaltaan vahvistunut. Käyn seuraavaksi läpi tutkimukseni päätuloksia, pohdin niiden merkitystä ja kehittelen niitä hieman eteenpäin.

Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneet toivat haastatteluissa esiin toiminnan mukaan tuomia merkityksiä omalle elämälleen: (1) kuntouttavan työtoiminta rytmittää arkea, (2) työ koetaan mielekkääksi, (3) työyhteisö tukee osallistujaa,

(4) työ lisää osaamista, (5) etuudet kohentavat hieman elintasoja ja (6) osallistujat kokee aktivoituvansa suhteessa omaan elämäänsä. Kuntouttava työtoiminta ei kuitenkaan välittömästi poista suuria ongelmia, kuten riippuvuutta sosiaaliturvatuksista, velkakierrettä ja palkkatyön puutetta. Osallistujat kokivat turvattomuutta suhteessa jatkotilanteeseensa: kuinka kauan saan olla täällä ja mitä tämän jälkeen tapahtuu? Osattomuuden kokemukset painoutuivat epävarmuuteen tulevaisuudesta.

Aineiston analyysin perusteella löysin viisi käsitettä, joilla on yhteyksiä osallisuuden: tieto, valta, oikeudenmukaisuus, ihmisarvoinen kohtelu ja autonomia. Tarkastelin näiden käsitteiden kautta empiiristä aineistoani. Tiedon käsite on yhteydessä valtaan. Osallisuuden kannalta on tärkeää, että asiakkaan oma kokemuksen kautta omaksuma tieto otetaan huomioon aktivointisuunnitelmaa tehtäessä työvoiman palvelukeskuksessa ja kuntouttavan työtoiminnan järjestämispäikässä. Kun osallistujan kokemustieto otetaan samalle viivalle työntekijöiden tiedon kanssa, työskentelyn valtarakenne muuttuu ja osallistujan asema vahvistuu.

Pohjola (1994, 185) on esittänyt näkemyksen siitä, että ihmisen oma kokemustieto elämästä on ensisijaista, järjestelmän tieto on välittynyttä ja toissijaista. Myös ”Kokemus tiedoksi” -projektissa on nostettu asiakkaiden kokemustieto asiantuntijätiedon rinnalle: asiakkaat eivät olekaan enää asiakkaita tai potilaita, vaan kokemusasiantuntijoita, jotka kerryttävät kokemustietoa. Kokemusasiantuntijat voivat opettaa viranomaisia ymmärtämään elämäntilannettaan ja sitä kautta muuttamaan heidän asenteitaan. (Repo 2009.) Osallistujien kokemustieto voi hyödyttää viranomaisia; se voi auttaa heitä kehittämään toimintaa asiakkaiden tarpeita vastaavaksi.

Asiakkaat kokivat työntekijöiden käyttävän ylivaltaa aktivointisuunnittelun yhteydessä, jotkut enemmän ja jotkut vähemmän. Ylivallan käyttö perustuu työntekijöiden mahdollisuuteen käyttää sanktioita ja ohjata asiakkaita eri toimenpitei-

siin. Aktivoinnissa käytetään myös toimintavaltaa, mikä liittyy mahdollisuuksiin vaikuttaa tavoitteiden toteutumiseen. Toimintavaltaa käyttävät sekä työntekijät että asiakkaat, mutta vallankäyttöä haittaa osallistujien toimintaresurssien väjyisyys. Jaettua valtaa, jossa asiakas ja työntekijät ovat tasa-arvoisessa suhteessa, ei aineistossa esiintynyt juuri lainkaan.

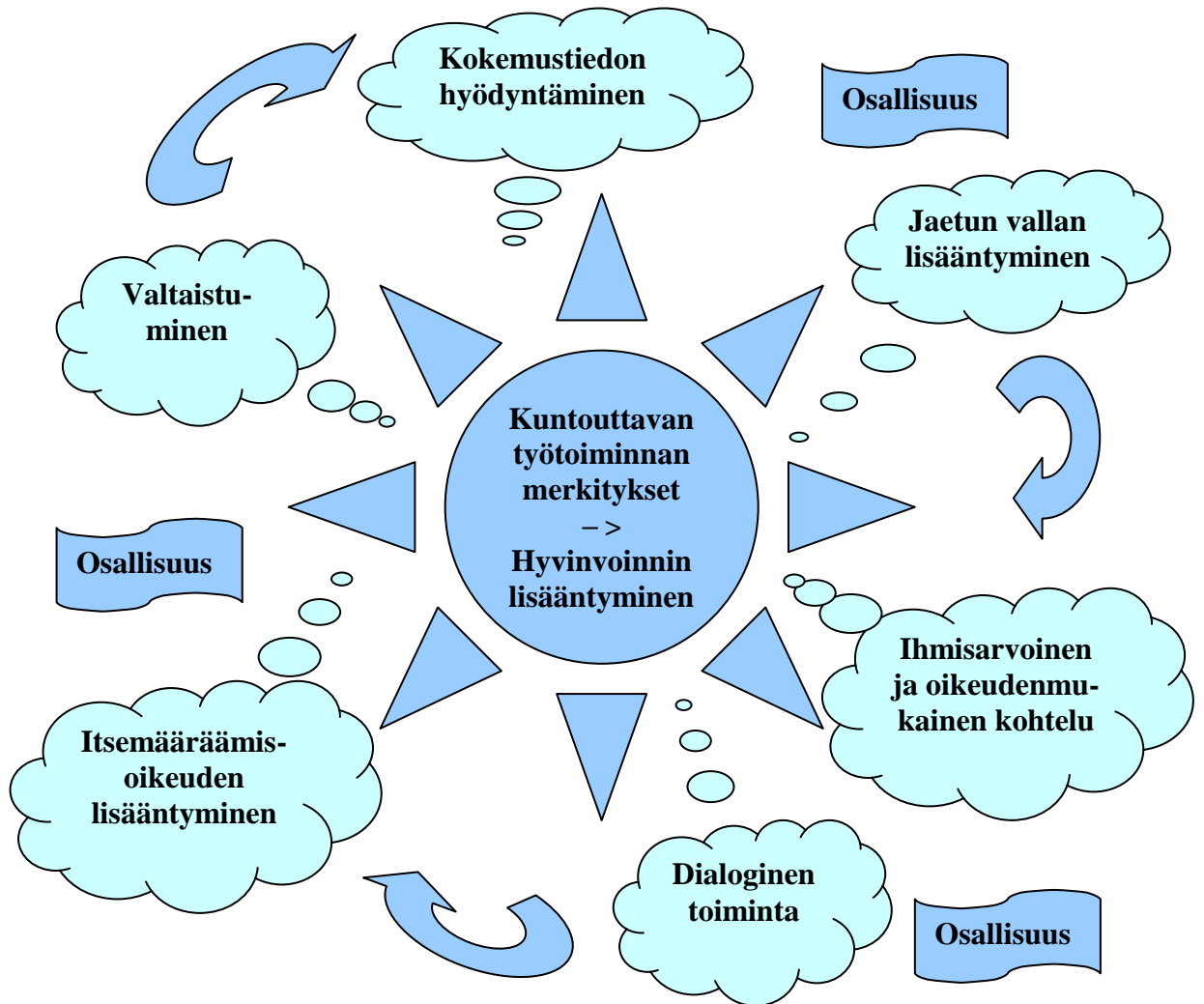
Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvat toivovat työntekijöiltä ihmisarvoista ja oikeudenmukaista kohtelua. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista ei toteudu kaikilta osiltaan asiakkaiden kokemusten mukaan. Kun osallistujat ovat kokeneet, ettei heitä ole otettu huomioon toiminnassa tai siihen ohjattaessa, he pitävät tilannetta epäoikeudenmukaisena. Huono kohtelu ei edistä osallistujien elämänhallintaa, kuntoutumista ja työllistymistä.

Osallistujilla on pyrkimyksiä vahvistaa itsemääräämisoikeuttaan omissa asioissaan. Tämä näkyy asiakkaiden tulevaisuudensuunnitelmissa: monet haluavat normaalin elämän, jossa ei tarvitsisi olla riippuvainen viranomaisista.

Osallisuus rakentuu kuntouttavassa työtoiminnassa osallistujien hyvinvointia lisäävien tekijöiden avulla. Osallisuuden rakentuminen laajemmassa ympäristössä edellyttää: (1) osallistujien kokemustiedon ottamista toiminnan suunnittelun pohjaksi, (2) vallan käytön uudelleen jakoa niin, että työntekijät ja asiakkaat käyttävät jaettua valtaa toiminnan kehittämiseksi, (3) osallistujien ihmisarvoista ja oikeudenmukaista kohtelua ja (4) dialogisen toiminnan menetelmien käyttöä esimerkiksi luomalla osallistujien kanssa toiminnallisia rakenteita, joissa he voivat lisätä tietoisuuttaan omasta tilanteestaan

Olen hahmottanut osallisuuden rakentumista kuvioon, jossa ytimenä ovat kuntouttavan työtoiminnan merkitykset, jotka lisäävät osallistujien toimintavoimaa ja hyvinvointia. ”Pilvissä” olevat tekijät ovat osallisuuden saavuttamisen keinoja tai

edellytyksiä, joiden tulisi toteutua, jotta osallisuus vahvistuisi. Nuolet kuvaavat prosessin kumulatiivista luonnetta ja eteenpäin menoa. (Kuvio 7.)

Kuvio 7. Osallisuuden ideaaliprosessi kuntouttavassa työtoiminnassa.

Kyseessä on osallisuuden rakentumisen ideaaliprosessi, joka voidaan ymmärtää toteutuvan yksilö-, yhteisö- ja yhteiskunnan tasoilla. Yksilötasolla osallisuus on osallistujan oman elämän haltuunottoa, yhteisötasolla se voidaan ymmärtää työpajan tai verstaan yhteistoimintana ja yhteiskunnan tasolla se on aktiivista toimintaa yhteiskunnan täysivaltaisena jäsenenä, marginaalisesta asemasta keskiöön astumista.

Aktiivisen sosiaalipolitiikan kannalta kuntouttavassa työtoiminnassa on elementtejä, jotka lisäävät yhteiskuntaan kuulumisen ja osallisuuden kokemuksia. Olen tutkimuksessani päätenyt korostamaan kuntouttavaan työtoimintaan osallistuvien osallisuuden kokemuksia, enkä vain osallistumista palvelun suunnitteluun ja arviointiin. Osallisuus ja toimintaan osallistuminen ovat eri asioita. Osallistuminen palvelun suunnitteluun ilman todellista valtaa, ei välttämättä lisää asiakkaan osallisuuden kokemuksia. Kun asiakkaalla on valtaa, esimerkiksi valita työtehtävänsä sisältö, niin osallisuus toteutuu. Valta näyttäisi olevan tekijä, joka erottaa osallisuuden osallistumisesta. Asiakasosallistumiseenkin voi liittyä myönteisiä kokemuksia, jotka lisäävät osallisuuden kokemuksia, joten osallistuminen ja osallisuus eivät ole vastakkaisia käsitteitä.

Aktiivisen työvoimapolitiikan näkökulmasta kuntouttava työtoiminta ei tämän tutkimuksen perusteella poista rakenteellista työttömyyttä. Siirtyminen suoraan avoimille työmarkkinoille kuntouttavasta työtoiminnasta on vaikeaa, koska kuntouttava työtoiminta ei poista kaikkia työllistymisen esteitä. Asiakkaiden työllistymisen vaatisi esimerkiksi erityistä tukea ammatinvaihdossa ja työelämälähtöistä koulutusta. Lisäksi työmarkkinoille tulisi luoda rakenteita, jotka motivoisivat ja aktivoisivat työvoiman kysyntäsektoria palkkaamaan vaikeasti työllistyviä henkilöitä töihin; näin aktivointipolitiikka kohdentuisi myös työvoiman kysyntään. Toimintaan liittyy myös osallistujien osattomuuden kokemuksia, ja osa pitkäaikaistyöttömistä ei aloita ollenkaan toimintaa tai lopettaa sen alkuvaiheessa.

Sosiaalityön rooli kuntouttavan työtoiminnan aikana on asiakkaiden kokemana ei-näkyvää. Haastattelemiä asiakkaita eivät tuoneet painokkaasti esiin sosiaalityön merkitystä elämäntilanteelleen. Työvoiman palvelukeskuksen sosiaalityöntekijän tavoitteena on palauttaa tai liittää työttömät asiakkaat työelämään. Asiakkaiden ja sosiaalityöntekijöiden välinen suhde on Juhilan (2006, 49) luokittelun mukaisesti liittämisen- ja kontrollisuhde, jossa asiakkaan näkökulmasta sosiaalityöntekijä näyttää yli- ja toimintavaltaa käyttävänä viranomaisena. Kuitenkin

kuntouttavalla työtoiminnalla on hyvinvointia lisääviä vaikutuksia, vaikka pääpaino työskentelyssä on työelämään liittämässä ja tarvittaessa sanktioiden käytössä. Jos asiakkaan kokemusasiantuntijuus otettaisiin sosiaalityöntekijän ammatillisen asiantuntijuuden rinnalle, olisi kuntouttavan työtoiminnan yhteyteen mahdollisuuksia luoda kumppanuussuhteita, joissa sosiaalityöntekijän ja asiakkaan asiantuntijuus olisi horisontaalista ja vastavuoroista (Juhila 2006, 137–138).

Olen tutkimuksessani kuvaillut, miten osallisuuden kokemukset kuntouttavassa työtoiminnassa ilmenevät. Osallisuuden rakentuminen kuntouttavassa työtoiminnassa perustuu hyvinvointia lisääviin tekijöihin, oikeudenmukaisuuden ja ihmisarvoisen kohtelun kokemuksiin, itsemääräämisoikeuteen sekä kokemustiedon ja vallan haltuun ottoon. Osallisuuden rakentumisen teoria vaatii vielä lisätutkimusta, mutta tämä aineisto antaa viitteitä siitä, mistä osallisuuden rakentumisessa on kyse.

Päätän tutkimukseni G.H. von Wrightin ihmisyyttä korostavaan tavoitteeseen. Ei ole asiakkaita, viranomaisia eikä työntekijöitä, vaan ihmisiä.

”Niin kauan kuin ihmiskunnan omatunto reagoi sortajiensa ja kiduttajiensa konnuuksien johdosta, elää toivo, että ajallisen vaelluksemme päämääränä on maanpäällinen regnum hominis (= ihmisen valtakunta).”

(von Wright 1998, 490)

LÄHTEET

Aaltonen, Katriina (2002) Kiva sanoa, että on töissä. Suomen Mielenterveysseuran Vuoden Työmaa -projektin arviointitutkimus. Suomen Mielenterveysseura. Vantaa: Tammavuoren kirjapaino.

Adams, Robert (1996) *Social Work and Empowerment*. London: Macmillan.

Aktiivinen sosiaalipolitiikka -työryhmän muistio (2000) Sosiaali- ja terveysministeriö. Työryhmämuistioita 1999:20.

Ala-Kauhaluoma, Mika & Keskitalo, Elsa & Lindqvist, Tuija & Parpo, Antti (2004) Työttömien aktivointi. Kuntouttava työtoiminta -lain sisältö ja vaikuttavuus. Stakes-tutkimuksia 141. Helsinki: Stakes.

Alasuutari, Pertti (2007) *Laadullinen tutkimus*. 3. uudistettu painos. Tampere: Vastapaino.

Allardt, Erik (1976) *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY.

Allardt, Erik (1998) *Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka*. Teoksessa *Elämänpolitiikka* Roos, J.P. Roos & Hoikkala, Tommi (toim.). Tampere: Gaudeamus, 34–53.

Arnkil, Robert & Spangar, Timo & Nieminen, Jarmo & Pitkänen, Sari (2003) *Missä lymyävät hyvät käytännöt? Rakennetyöttömyys ja hyvät käytännöt rakennerahastoissa*. Helsinki: Edita.

Arnkil, Robert & Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Spangar, Timo & Pitkänen, Sari (2008) Kohti työelämälähtöisiä integroivia palveluja. Työvoimatoimistojen ja työvoiman palvelukeskusten arviointitutkimus. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 18/2008. Edita Publishing Oy.

Bauman, Zygmunt (2004) Sosiologinen ajattelu. 1. painos 1997. Tampere: Vastapaino.

Beck, Ulrich (1992) Risk Society. Towards a New Modernity. Alkuperäisteos: 1986. Kääntäjä: Mark Ritter. London: Sage Publications.

Beck, Ulrich (1999) Mitä globalisaatio on? Tampere: Vastapaino.

Björklund, Liisa (2008) Kannustamisen idea suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa 1900-luvulta alkaen. Systemaattisen teologian laitos. Teologian tiedekunta. Helsingin yliopisto. Helsinki: Nordprint.

Dominelli, Lena (2002) Feminist Social Work Theory and Practice. Basingstoke: Macmillan.

Eklund, Leena (1999) From Citizen Participation Towards Community Empowerment. An Analysis on Health Promotion from Citizen Perspective. Acta Universitatis Tamperensis 704.

Empowerment. A new way of looking at inclusion and strategies for employment
The adapt and employment community initiatives. A joint working document of
the European Commission and the Member States. (2000).

http://ec.europa.eu/employment_social/equal/about/a&e_en.cfm Luettu:

12.1.2009

Eriksson, Lars D. (1990) Miten sosiaaliset oikeudet voidaan toteuttaa oikeudenmukaisesti ja tasapuolisesti. Teoksessa Lehto, Juhani & Hänninen, Sakari (toim.) Näkökulmia huono-osaisuuteen. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 16/1990. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 111–122.

Ervasti, Heikki (2004) Työttömyys ja hyvinvointi. Deprivaatioteoria, insentiiviteoria ja selviytymisnäkökulman vertailu. *Janus* 12 (3), 298–318.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Evers, Adalbert (2003) Current strands in debating user involvement in social services (‘Paper commissioned for the project on User Involvement in Social Services’).

http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialrights/socservices_en.asp Luettu 12.1.2009.

Frangén, Teija (2003) Aktivointisuunnitelma - toinen mahdollisuus? Suunnitelmaan osallistuneiden kokemuksia. Pro gradu –tutkielma. Helsingin yliopisto sosiaalipolitiikan laitos.

Freire, Paolo (2005) Sorrettujen pedagogiikka. Tampere: Vastapaino.

Giddens, Anthony (1996) *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics.* Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony (1997) *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken.* Käännös englannista Sten Andersson. Alkuperäisteos 1991. Göteborg: Daidalos.

Haahtela, Riikka (2006) Osallisuuskeskustelut sosiaalityössä. Neljä näkökulmaa sosiaalityössä tuotettuihin asiakkaan osallisuusmahdollisuuksiin. Pro gradu - tutkielma. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.

Hallintolaki 6.6.2004/434.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi julkisesta työvoimapalvelusta annetun lain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi. HE 164/2005.

Heikkilä, Matti & Julkunen, Ilse (2003) Obstacles to an increased user involvement in social services. A commissioned background document. Council of Europe. Group of Specialists in Social Services (CS-US)
http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialrights/socservices_en.asp Luettu 12.1.2009.

Heinonen, Elisabet & Hämäläinen, Kari & Räisänen, Heikki & Sihto, Matti & Tuomala, Juha (2004) Mitä on työvoimapolitiikka? Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. VATT-julkaisu 38. Jyväskylä: Gummerus.

Helne, Tuula (2002) Syrjäytymisen yhteiskunta. Stakes-tutkimuksia 123. Saarijärvi: Gummerus.

Helne, Tuula (2008) Jäähvähäiset oikeudenmukaisuudelle? Sosiaaliturva 12 (96), 16.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2008) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.

Hokkanen, Liisa (2008) Empowerment valtaistumisen ja voimaantumisen dialogina. Teoksessa Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.) So-

siaalityön teoria. Sosiaalityön tutkimuksen vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 315–337.

Hyväri, Susanna (2001) Vallattomuudesta vastuuseen – Kokemuksen politiikan sankaritarinoita. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja. 3. Tietosanoma Oy.

Hänninen, Jorma (2004) Sosiaalityön miehet ja huoltapitävä valta. Teoksessa. Kuronen, Marjo & Granfelt, Riitta & Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.): Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 77–100.

Högnabba, Stina (2008) Muuttaako asiakkaan puhe työkäytäntöjä? Tutkimus Bikva-arviointimenetelmän vaikutuksista. Sosiaalityön erikoistumiskoulutukseen kuuluva lisensiaatintutkimus. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Helsingin yliopisto.

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (2008) Jännitteitä ja suuntaviivoja aikuisten sosiaalityössä. Teoksessa Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi (toim.) Sosiaalityö aikuisten parissa. Tampere: Vastapaino, 282–289.

Juhila, Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. Tampere: Vastapaino.

Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina (2004) Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY.

Kallio, Olavi & Meklin, Pentti & Tammi, Jari (2008) Kuntouttavan työtoiminnan taloudelliset vaikutukset kunnille vuonna 2006. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys 4/2008. Edita Publishing Oy.

Kananoja, Aulikki (1997) Julkisten palvelujen ydintehtävät asiakaspalautteen viitekehityksessä. Teoksessa *Autetaanko asiakasta – palvelaanko potilasta?* Jyväskylä: WSOY, 109–125.

Kant, Immanuel (1990) *Siveysopilliset pääteokset. Tapojen metafysiikan perustus* s. 67–162, alkup. v. 1785. Käytöllisen järjen kritiikki s. 163–362, alkup. v. 1788. Suomentanut J. E. Salomaa. Juva: WSOY. Toinen painos.

Karjalainen, Vappu (2008) Sosiaalialan asiantuntemus työhön kuntoutumisen prosessissa. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Pasuri, Auvo & Seppälä, Anja: *Mitä on aktiivinen sosiaalipolitiikka kunnissa? Näköalapaikkana työvoiman palvelukeskukset*. Stakesin raportteja 20. Helsinki: Valopaino, 47–63.

Keskinen, Suvi (2004) Katkokset ja jatkumot feministisessä sosiaalityökeskustelussa. Teoksessa Kuronen, Marjo & Granfelt, Riitta & Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) *Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus, 19–45.

Keskitalo, Elsa (2008) *Balancing Social Citizenship and New Paternalism. Finnish activation policy and street-level practice in a comparative perspective*. Stakesin raportteja 177. Jyväskylä: Gummerus.

Kokko, Riitta-Liisa (2004) Kohtaamisia ja ohituksia kuntoutujan elämäntilanteen tienristeyksessä. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.) *Kuntoutus kanssamme*. Saarijärvi: Stakes, 163–173.

Komonen, Katri (2008) Nuorten työpajat kasvatuksellisena instituutiona. Artikkelit *Janus-lehdessä*. *Janus* 2 (16), 167–174.

Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu (1998) Työtön. Tutkimus pitkäaikais-työttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi.

Kotiranta, Tuija (2008) Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 335. Jyväskylän yliopisto.

Kulmala, Anna & Valokivi, Heli & Vanhala, Anni (2008) Sosiaalityön kohtaamia asiakkaan kertomana. Teoksessa Valokivi, Heli: Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos, 125–146.

Kuntouttavan työtoiminnan käsikirja (2001) Sosiaali- ja terveysministeriö. Oppaita 2001:8. Työministeriö. Julkaisuja 289. Helsinki: Edita.

Kuntoutusselonteko 2002. Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:6. Helsinki: Edita.

Kurkinen, Mika (1997) Työttömien sosiaaliset siteet ja syrjäytyminen Helsingin haasteina ja uhkina. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia. 1997:7. Helsinki.

Kuronen, Marjo (2004) Valtaistumista vai voimavaraistumista. Feministisiä näkökulmia empowermentiin sosiaalityön käsitteenä ja käytäntönä. Teoksessa Kuronen, Marjo & Granfelt, Riitta & Nyqvist, Leo & Petrelius, Päivi (toim.) Sukupuoli ja sosiaalityö. Sosiaalityön tutkimuksen 3. vuosikirja. Jyväskylä: PS-kustannus, 277–296.

Kuusela, Kirsti (2000) Raportti Helsingin sosiaalitoimen tyko-kurssitoiminnasta 1988–2000. Aktivoivan sosiaalityön uusia malleja etsimässä. Sosiaaliviraston julkaisusarja B 9/2000. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.

Laitinen, Maarit (2008) Valta ja asiakaslähtöisyys viranomaiskontakteissa. Lahdeltaisten asiakkaiden kertomuksia työttömyyden ajalta. Sosiaalityön ammatillinen lisensiaatin tutkimus. Kuntouttavan sosiaalityön erikoisala. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

Lehto, Markku (2008) Kannustava ja oikeudenmukainen sosiaaliturva kaikille. Kuntoutus 2 (31), 18–25.

Linnossuo, Outi (2004) Syrjäytymisestä selviytymiseen? Arviointitutkimus työttömien nuorten palveluohjauksesta. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 61. Helsinki: Kela.

Lissabonin strategia – Suomen kansallinen toimenpideohjelma 2005–2008 (2005) Taloudelliset ja talouspoliittiset katsaukset 3a/2005. Valtiovarainministeriö. Helsinki: Edita.

Liukko, Eeva (2006) Kuntouttavaa sosiaalityötä paikantamassa. Heikki Waris -instituutin julkaisu nro 9/2006. Helsinki.

Mannila, Simo & Laisola-Nuotio, Annika (2002) Pitkäaikaistyöttömien kuntoutuksen vaikuttavuus. Teoksessa Kannattaako kuntoutus? Asiantuntijakatsaus

eräiden kuntoutusmuotojen vaikuttavuudesta. Stakesin raportteja 267. Saarijärvi: Gummerus, 57–72.

Metsämuuronen, Jari (2005) Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Jyväskylä: Gummerus. 3. laitos.

Metteri, Anna (2003a) Asiakkaan tieto sosiaalityön ja palvelujärjestelmän itsearvioinnissa. FinSoc News Osallisuutta odotetaan ja näyttöä vaaditaan. Uutiskirje sosiaalihuollon menetelmien arvioinnissa 1/2003. Helsinki: Stakes, 8-10.

Metteri, Anna (2003b) Toim. Asiakkaan ääntä kuunnellen. Kitkakohdista kehittämisehdotuksiin. Sosiaali- ja terveystieteiden yhteistyöyhdistys YTY. Helsinki: Edita Prima.

Metteri, Anna (2004) Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. sosiaali- ja terveystieteiden yhteistyöyhdistys YTY r.y. Helsinki: Edita.

Muuri, Anu (2008) Sosiaalipalveluja kaikille kaiken ikää? Tutkimus suomalaisten mielipiteistä ja kokemuksista sosiaalipalveluista sekä niiden suhteesta legitimitettiin. Stakes tutkimuksia 178. Jyväskylä: Gummerus.

Muuri, Anu & Manderbacka, Kristiina & Vuorenkoski, Lauri & Keskimäki, Ilmo (2008) Yhdeksän teesiä sosiaali- ja terveyspalveluiden oikeudenmukaisuudesta. Yhteiskuntapolitiikka 4 (73), 446–451.

Mönkkönen, Kaarina (2002) Dialogisuus kommunikaationa ja suhteena. Vastamisen, vallan ja vastuun merkitys sosiaalialan asiakastyön vuorovaikutuksessa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 94. Kuopion yliopiston painatuskeskus.

Nykysuomen käyttötieto (1996) Sivistyssanat, oikeinkirjoitus, lyhenteet, paikannimet, teemasanasto. Helsinki: Valitut palat.

Oikarinen, Vuokko (2007) Uusix-verstaiden toiminnan ja johtamisen suunnitelma 11.6.2007. Painamaton lähde.

Oikeus ja kohtuus. Arvioita ja ehdotuksia yksityisestä ja julkisesta hyvinvointivastuusta. Hyvinvointivaltion rajat -hanke (2006) Helsinki: Stakes.

Patton, Michael Quinn (2002) *Qualitative Research & Evaluation Methods* 3rd Edition. London: Sage Publications.

Pease, Bob (2002) *Rethinking Empowerment: A Postmodern Reappraisal for Emancipatory Practice*. *British Journal of Social Work* 32 (2), 135–147.

Pohjola, Anneli (1990) Asiakas asiakastutkimuksessa. Teoksessa *Suomalainen sosiaalityö. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen vuosikirja*. Jyväskylä: Gummerus, 145–156.

Pohjola, Anneli (1992) Asiakas kohteesta kumppaniksi. Teoksessa Haverinen, Riitta & Maaniittu, Maisa (toim.) *Ihminen ja hyvinvointivaltio, valta ja osallisuus*. Sosiaali- ja terveyshallitus. Raportteja 79. Helsinki: Valtion painatuskeskus, 25–53.

Pohjola, Anneli (1993) Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa *Monisärmäinen sosiaalityö*. Sosiaaliturvan keskusliitto. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 53–95.

Pohjola, Anneli (1994) Elämän valttikortit? Nuoren elämänselitys toimeentulotukea vaativien tilanteiden valossa. Acta Universitatis Lapponiensis 5. Rovaniemi: Lapin Yliopistopaino.

Pohjola, Anneli (1997) Asiaa asiakkaalta. Teoksessa Autetaanko asiakasta – palvelaanko potilasta. Jyväskylä: WSOY, 168–186.

Pohjola, Anneli (1999) Työmarkkinavalmiuksien reunaehdot. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimusraportteja ja selvityksiä 29. Rovaniemi: Lapin Yliopistopaino.

Pohjola, Anneli (2009) Asiakas sosiaalityön subjektina. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.

Repo, Päivi (2009) Psykoosi on ”menoa unen logiikan maailmaan”. Helsingin Sanomat. 22.2.2009.

Richardson, Ann (1983) Participation. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul.

Salmela, Tuula (1997) Tyytyväisyys mykistää, dialogi avaa hanat. Teoksessa Autetaanko asiakasta – palvelaanko potilasta? Jyväskylä: WSOY, 187–205.

Salonen, Mirja (2001) Kunnat ja työllistäminen. Teoksessa Kunta ja pitkäaikais-työtön – työllistymistä tukevien palvelujen kehittäminen kunnissa. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 7-73.

Santala, Juha (2008) Asiakaslähtöinen toimintatapa huumeidenkäyttäjien yhteisöllisessä kuntoutuksessa. Janus 16 (2), 146–160.

Sartre, Jean-Paul (1965) Esseitä I. Eksistentialialismikin on humanismia. Keuruu: Otava.

Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Helsingin kaupungin tietokeskus tutkimuksia 2002:7. Helsinki.

Simon, Barbara Levy (1994) The Empowerment Tradition in American Social Work. New York: Columbia University Press.

Somero, Riitta (2007) Aktivointisuunnitelmien dokumentointi. Tutkimus asiakkaan, sosiaaliviranomaisen ja työvoimatoimiston edustajan näkökulmasta. Helsingin yliopisto. Pro gradu -tutkielma yhteiskuntapolitiikan laitos.

Sosiaalihuollon asiakkaan oikeudet ja velvollisuudet (2001) Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2001:11. Helsinki: Edita.

Sosiaalihuoltolaki 710/1982.

Sosiaaliturvan uudistuskomitean (SATA) esitys sosiaaliturvan kokonaisuudistuksen keskeisistä linjauksista. 27.1.2009

Suikkanen, Asko (2008) Selvitystyö välityömarkkinoista.

http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=41254&name=DLFE-4806.pdf Luettu 2.5.2009.

Särkelä, Antti (1993) Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Täydennyskoulutusjulkaisuja 7. Hakapaino.

Telén, Janne (2006) Sosiaalityö ja työttömyys. Tutkimus sosiaalityön haasteista ja mahdollisuuksista työvoiman palvelukeskuksessa. Helsingin yliopisto. Yhteiskuntapolitiikan laitos. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma.

Tenkanen, Raili (1998) Vanhuksen ja työntekijän kohtaamisia kotipalveluissa Teoksessa Haverinen, Riitta & Simonen, Leila & Kiikkala, Irma (toim.) Kohtaamisia sosiaali- ja terveysalan areenoilla. Stakes. Raportteja 221, 99–120.

Thompson, Neil (2007) Power and empowerment. Theory into Practice Series Editor Neil Thompson. Oxford: Russell House Publishing.

Tuusa, Matti (2005) Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 74/2005. Helsinki: Yliopistopaino.

Työttömyysturvalaki 1290/ 2002.

Töttö, Pertti (2004) Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalityöntutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.

Uudenmaan työvoima- ja elinkeinokeskuksen työllisyyskatsaukset 5/2009 ja 5/2008.

Valokivi, Heli (2008) Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkajien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos.

Willis-Mazzichi, Viviane (1998) Aktivoivaa sosiaalipolitiikkaa Euroopassa. Teoksessa Lindqvist, Tuija (toim.) Työllistymisen tukeminen Suomen kunnissa. Valtakunnallinen yhteistyöseminaari 5.-6.5.1998. Seminaariraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön monisteita 1998:28. Helsinki: Hakapaino, 37–44.

von Wright, Georg, Henrik (1998) Logiikka ja humanismi. Humanismi elämän-
asenteena. Helsinki: Otava, 365–503.

Vähätalo, Kari (1996) Pitkäaikaistyöttömät ja lamasta selviytyminen. Tutkimus
pitkäaikaistyöttömien työmarkkina-aseman ja sosiaalisen huono-osaisuuden
muotoutumisesta vuosina 1993–1994. Työpoliittinen tutkimus 132. Helsinki:
Työministeriö.

Väyliä työhön. Tupo 2 – työryhmän mietintö (2006) Työhallinnon julkaisu 361.
Työministeriö.

LIITTEET

LIITE 1

HAASTATTELUN TEEMAT

1. Miksi olet täällä?

Miten päädyit tänne?

Mitä silloin tapahtui? (kuka teki mitäkin)

Miltä se tuntui? Miten koit sen siinä tilanteessa?

Oliko muita ajatuksia muusta tekemisestä silloin? Muut vaihtoehdot?

2. Tavoitteet

Mitä tavoitteita/odotuksia sinulla on täällä ololle?

3. Elämäntilanne

Millaista elämä oli ennen tätä?

Miten tämä työtoiminta on sitä muuttanut?

4. Toiminnan sisältö, kokemuksia siitä

a. Työtehtävät

Mitä teet täällä?

Miten tehtävät tulevat sinulle?

Miten tehtäviä muutetaan?

Miten olet sen kokenut?

Esimerkkejä työstä, oppimisesta

b. Päivärytmi

Mistä päivä koostuu?

Millaisia tilanteita/tapahtumia päivän aikana sattuu?

Ruokailu, talous

c. Sosiaaliset tilanteet

Kenen kanssa toimit?

Teetkö töitä yksin vain miten?

Kokemuksia

5. Kriisit ja ristiriidat

Oletko kokenut ristiriitatilanteita täällä?

Millaisia kokemuksia?

Miten ne ovat sitten ratkenneet?

6. Mihin olet täältä menossa?

Onko tietoa?

7. Mitkä asiat pitävät täällä?

Mitä mieltä yleensä kuntouttavasta työtoiminnasta?

Kehittämissideoita?

LIITE 2

KUVAUS UUSIX-VERSTAISTA

Uusix-verstaat on osa sosiaaliviraston työhönkuntoustusyksikön toimintaa. Verstaat toimivat Kyläsaaren entisen jätteenpolttolaitoksen tiloissa. Tontin toisella on Pääkaupunkiseudun rakennusalan työttömien (PRT) toimitilat ja ruokala, jossa myös Uusix-verstaisten asiakkailta ja työntekijöillä on mahdollisuus ruokailla. Kaiken kaikkiaan Uusix-verstailla on vuokrattua tilaa käytössään noin 3700 neliötä.

Työpajoja on kahdeksan: ompelimo, verhoomo, tekstiilipaja, puuverstas, metalliverstas, keramiikka- ja korupaja, pyöräverstas ja rakennusalan kierrätyspiste (rakennusosasto, joka sisältää myös siivouksen ja vahtimestaritoiminnan). Lisäksi käytössä on kaksi luokkahuonetta, joissa järjestetään kurssitoimintaa, kuten atk-kursseja, suomen kielen opetusta, tulityökursseja ja valmentavia kursseja. Uutena työmuotona on keväällä 2008 aloittanut nuorten ryhmä, jossa on mahdollisuus muun muassa kankaanpainantaa. Uusix-verstailla toimii myös kauppa, jossa myydään Uusix-verstailla valmistettuja tuotteita.

Vakinaista henkilökuntaa verstailla on 12: työpajapäällikkö, työpäällikkö, erityis-sosiaalityöntekijä, toimistonhoitaja ja 8 työnjohtajaa. Lisäksi verstailla on osa-aikainen terveydenhoitaja. Uusixilla on palkattuna määräaikaista palkkatuella työllistettyjä työntekijöitä. Tammikuussa vuonna 2008 heitä oli 48 henkilöä, joista työpajan ohjaajia oli 29, toimistohenkilökuntaa 4 ja työvalmentajia 2 ja tuotannollisissa tehtävissä työpajoilla 13 henkilöä. Osa palkkatuella työllistetyistä on kokopäivätyössä, ja osa tekee 85 %:n työaika. Työjakson pituus on 7-10 kuukautta, mutta työpajan ohjaajat ovat voineet olla työssä jopa 24 kuukautta. Työsuhteista henkilökuntaa oli tammikuussa 2008 yhteensä 60 henkilöä.

Pääosa Uusix-verstaiden asiakkaista on kuntouttavassa työtoiminnassa: helmikuussa 2009 heitä oli 184 henkilöä. Lisäksi verstailla oli 17 henkilöä työkokeilussa tai työelämävalmennuksessa. Uusix-verstaiden perustehtävänä on tarjota mahdollisimman monelle vaikeasti työllistyvälle helsinkiläiselle laadukasta ja mielekästä kuntouttavaa työtoimintaa hyvien ja monipuolisten palveluiden avulla (Oikarinen 2007, 5).

LIITE 3

TULE MUKAAN HAASTATTELUUN!

HEI, OLEN TEKEMÄSSÄ TUTKIMUSTA KUNTOUTTAVASTA TYÖTOIMINNASTA TOIMINTAAN OSALLISTUNEIDEN NÄKÖKULMASTA. KUNTOUTTAVASTA TYÖTOIMINNASTA ON SAATAVILLA TILASTOTIETOA JA HALLINNOLLISTA TIETOA, MUTTA OSALLISTUJIEEN ÄÄNI EI OLE TARPEEKSI OLLUT ESILLÄ. TUTKIJANA OLEN KIINNOSTUNUT JUURI TYÖTOIMINNASSA MUKANA OLLIEN KOKEMUKSISTA.

TEEN HAASTATTELUKSET NIMETTÖMINÄ, EIKÄ TIETOJA LUOVUTETA ULKOPUOLISILLE. HAASTATTELU KESTÄÄ NOIN 1-2 TUNTIA. VOIT OSALLISTUA SIIHEN TYÖTOIMINNASSA OLOAIKANA. OSALLISTUMINEN ON VAPAAEHTOISTA. EDELLYTYKSENÄ ON, ETTÄ OLET OLLUT TOIMINNASSA MUKANA 3-12 KK.

MINULLA ON SOSIAALIVIRASTON ANTAMA TUTKIMUSLUPA. TEEN LISENSIAATIN TUTKIMUSTA HELSINGIN YLIOPISTOLLE. OLEN OPINTO-/TYÖVAPAALLA TYÖHÖNKUNTOUTUKSEN HALLINNOLLISISTA TEHTÄVISTÄ.

TEEN HAASTATTELUKSET UUSIX-VERSTAILLA HUONEESSA XXX. TULE VARAAMAAN HAASTATTELUAIKA. OLEN PAIKALLA X.X. KLO 10-13. TEEN HAASTATTELUJA NOIN 15 KPL.

TERVEISIN

LEENA LUHTASELA PUH. +-+ ++++++

LIITE 4**TIEDOTE HAASTATTELAVILLE**

Tutkimuksen nimi	Kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneiden kokemuksia osallisuudestaan
Tutkimuksen tekijä	Leena Luhtasela
Tutkimuslaitos	Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, yhteiskuntapolitiikan laitos, sosiaalityön oppiaine
Tutkimuksen ohjaajat	Erja Saurama, professori, Helsingin yliopisto Liisa Hokkanen, professori, Lapin yliopisto
Tarkoitus	Tutkimuksen tarkoituksena on tuoda kuntouttavaan työtoimintaan osallistuneiden työttömien kokemukset esiin: miten kuntouttavan työtoiminnan asiakkaat ovat osallisina toiminnassa, miten toiminta on muuttanut heidän elämäntilannettaan ja miten Uusix-verstaiden toiminta on sopinut heidän elämäänsä. Osallisuus kuvastaa toiminnassa mukana oloa, siihen sitoutumista ja sen kokemista merkitykselliseksi.
Haastattelu	<p>Tutkimuksen aineistona ovat kuntouttavan työtoiminnan asiakkaiden kokemukset osallisuudestaan. Aineisto kerätään haastattelemalla kuntouttavan työtoiminnan asiakkaita. Tutkimuksen perusjoukko koostuu kuntouttavassa työtoiminnassa olevista henkilöistä, jotka ovat osallistuneet toimintaan Uusix-verstailla 3-12 kuukauden ajan.</p> <p>Haastateltavia tulee olemaan noin 10–20 henkilöä, riippuen keskustelujen laajuudesta. Yksi haastattelu kestää noin tunnin ajan. Haastattelut nauhoitetaan. Teema-alueet liittyvät kuntouttavan työtoiminnan eri vaiheisiin, työn sisältöön, arkisiin kokemuksiin ja sosiaalisiin suhteisiin.</p>
Luottamuksellisuus	Haastattelussa esiin tulevat salassa pidettävät asiat ovat luottamuksellisia, eikä niitä anneta ulkopuolisten eikä viranomaisten tietoon. Tutkimuksessa ei kerätä henkilötietoja eikä nimiä. Haastattelumateriaali käsitellään niin, ettei se joudu ulkopuolisten tietoon. Haastatteluaineisto

raportoidaan niin, ettei yksittäistä haastateltavaa kyetä tunnistamaan.

Vapaaehtoisuus Haastatteluun osallistuminen on vapaaehtoista, eikä se vaikuta kuntouttavan työtoiminnan asiakassuhteeseen. Haastattelun voi keskeyttää ja suostumuksen perua, jos haastateltava niin pyytää.

Aineiston käyttö Haastatteluaineiston kerääminen liittyy kuntouttavan sosiaalityön jatko-opintoihin. Aineistoa käytetään lisensiaatintutkimuksessa ja mahdollisissa jatko-opinnoissa.

Lisätiedot Tutkimuksen toteuttaja Leena Luhtasela puh.
XXXXXXX

MUUT